

VÄGEN, GÅRDARNA OCH BYARNA

ÄLDRE JÄRNÅLDERSBOPLATSER VID
FISKEBY UTANFÖR NORRKÖPING OCH
HACKSTA UTANFÖR VÄSTERÅS

Linda Lindwall, Anna Lagerstedt & Svante Norr

Skrifter från Arkeologikonsult nr 5

VÄGEN, GÅRDARNA OCH BYARNA

SKRIFTER FRÅN ARKEOLOGIKONSULT NR 5

VÄGEN, GÅRDARNA OCH BYARNA

ÄLDRE JÄRNÅLDERSBOPLATSER VID
FISKEBY UTANFÖR NORRKÖPING OCH
HACKSTA UTANFÖR VÄSTERÅS

Linda Lindwall, Anna Lagerstedt & Svante Norr

ARKEOLOGIKONSULT

Box 20, 194 21 Upplands Väsby

Tel 08-590 840 41

Fax 08-590 721 41

www.arkeologikonsult.se

info@arkeologikonsult.se

Omslag Flygfoto över undersökningen vid Fiskeby utanför Norrköping.

Layout Samuel Björklund

Tryck Kph Trycksaksbolaget AB, Upplands Väsby 2014

Allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Dnr R50007066_140002

© Arkeologikonsult och författarna 2014

Skrifter från Arkeologikonsult nr 5

ISBN 978-91-981012-5-6

Innehåll

- 7 Inledning
LINDA LINDWALL
- 11 Vägen, eliten och de sociala nätverken –
lokal kommunikation ur ett maktperspektiv
LINDA LINDWALL
- 39 Gård och by i Väster Hacksta – bebyggelsemönster under
äldre järnålder
ANNA LAGERSTEDT
- 85 ¹⁴C-datering i boplatskomplex – metodstudier utifrån
exemplet Väster Hacksta, Västerås
SVANTE NORR

FÖRORD

I denna femte del i Arkeologikonsults skriftserie ryms tre artiklar som behandlar resultaten från två olika undersökningar: Fiskeby utanför Norrköping och Hacksta utanför Västerås. Även om det rör sig om geografiskt skilda platser har de gemensamt att undersökningarna utgjorde slutundersökningar av äldre järnåldersboplatser i åkermark. De tre artiklarna utgör alla fördjupningar av resultaten från dessa slutundersökningar och behandlar denna typ av lämning ur olika perspektiv.

Boplatsen vid Fiskeby undersöktes 2010 och basrapporten från denna undersökning publicerades 2013. Förutom lämningarna efter en kringflyttande gård påträffades också rester efter en stenlagd väg som varit samtida med gården. Även om förhistoriska väglämningar uppmärksammas alltmer är de fortfarande relativt ovanliga och därför har vi valt att i denna fördjupning fokusera på vägen och dess betydelse för samhället kring Fiskeby.

Boplatsen vid Hacksta undersöktes 2006 och basrapporten publicerades 2008. Anna Lagerstedts och Svante Norrs fördjupningar har tidigare publicerats i Arkeologikonsults rapportserie (rapport 2009:2067 och 2067b). Den publiceringen var dock i ett enklare format och har endast funnits tillgänglig på vissa utvalda bibliotek och på Arkeologikonsults hemsida. Genom att återutge dom i denna skriftserie hoppas vi att de ska få större spridning och att resultaten ska nå ut till fler kollegor, forskare och andra intresserade.

Linda Lindwall
Hägersten 2014-05-26

VÄGEN, ELITEN OCH DE SOCIALA NÄTVERKEN

LOKAL KOMMUNIKATION UR ETT MAKTPERSPEKTIV

LINDA LINDWALL

Inledning

Vid Fiskeby strax nordväst om Norrköping, Östergötland, undersöktes 2010 en stenlagd väg från förromersk och romersk järnålder.¹ Vägen sträckte sig rakt igenom en boplats och lämningar efter långhus påträffades på båda sidor om vägsträckningen (figur 1). Boplatsen bestod av en gård som flyttat runt inom ytan under senare delen av förromersk och romersk järnålder. Sammanlagt undersöktes tretton hus från olika faser. Själva vägkonstruktionen i sig har inte kunnat dateras. Det som talar starkt för att vägen var samtida med boplatsen är att inga andra anläggningar låg i dess sträckning och att långhusens riktning var anpassad till vägen. De allra flesta husen låg parallellt med vägen och några med kortsidan vänd mot den. En härd som sammanföll med vägens sträckning, och eventuellt överlagrar denna, kunde dateras till 230–390 e.Kr. Vägen har således tagits ur bruk i samband med att gården flyttar från området under yngre romersk järnålder.

Jag har i denna artikel i första hand försökt förstå Fiskebyvägen utifrån dess funktion som kommunikationsled, snarare än

¹ Östra Eneby 100:1; Hjulström & Lindwall 2013.

Figur 1. Flygfoto över undersökningsområdet vid Fiskeby med vägen markerad i gult och långhusen i vitt. Foto från söder.

att fokusera på vägens konstruktion. Norrköpingstrakten har beskrivits som ett centralområde i Östergötland under äldre järnålder och bakgrunden till detta var framförallt områdets gynnsamma läge kommunikationsmässigt.² I området sammanstrålade flera olika långväga transportleder. Att de långväga kontakterna varit viktiga för området ända sedan bronsåldern är bland annat tydligt i gravmaterialet. På boplatsen vid Fiskeby påträffades keramik som indikerar influenser från eller kontakter med östra Östersjöområdet.³ Den undersökta vägsträckan vid Fiskeby har sannolikt utgjort en del i detta regionala kommunikationsnät. Samtidigt måste vägen också ha använts och varit betydelsefull i ett lokalt sammanhang och det är utifrån detta lokala perspektiv jag valt att närma mig den.

Om man inte tar hänsyn till de vägar och stigar som funnits i landskapet framstår landskapsbilden under förhistorisk tid lätt som bestående av flera separerade platser där gårdar och gravfält låg isolerade från varandra.⁴ Det har emellertid alltid funnits vägar och stigar som binder samman olika platser med varandra – och därmed även människor. Vägar utgör lämningar efter individens resor och rörelser i landskapet och kommunikation och interaktion mellan människor är en central del i förståelsen av de förhistoriska vägarna.⁵ Detta betyder att vägar och färdstråk har en social och kulturell dimension. En väg påverkar hur man rör sig i landskapet och därmed också hur man upplever olika platser och relationerna mellan dem.⁶ Anläggandet av en väg kan därmed också användas som ett medel för att uppfylla vissa specifika mål och behov och därför finns det också anledning att betrakta Fiskebyvägen ur ett maktperspektiv.

² Kaliff 1999, s. 50.

³ Hjulström & Lindwall 2013, s. 90.

⁴ Rudebeck 2002.

⁵ Gansum 1999.

⁶ Rudebeck 2002, s. 170.

Försök till rekonstruktion

Den undersökta väglämningen vid Fiskeby sträckte sig i nordost-sydvästlig riktning genom boplatsen. Den sträcka som kunde följas var nästan 300 meter lång och 6–8 meter bred, varav stora delar var stenlagda (figur 2).⁷ Stenläggning fanns huvudsakligen i vägens norra och södra ändar. I den centrala delen, där vägen passerade genom området med hus, kunde vägens sträckning istället följas genom diken eller rännor och några mindre stenlagda partier. Vägens nära rumsliga relation till gården den leder till, från eller förbi är givetvis en viktig del av dess förståelse, men med utgångspunkten att vägen är ett uttryck för människors resor och rörelser i landskapet är det också betydelsefullt att studera vart vägen leder och vilka ytterligare platser den relaterar till fysiskt och rumsligt. Det färdstråk som den stenlagda vägen vid Fiskeby utgör en del av har med största sannolikhet fortsatt både norrut och söderut.

Att rekonstruera en längre förhistorisk färdsträcka är inte en enkel eller okomplicerad uppgift. Det är svårt att i detalj veta hur vägnätet har sett ut i området under förromersk och romersk järnålder, men tillsammans kan de delar och indicier vi har ge en bild av kommunikationerna. De väglämningar som påträffas omfattar ofta enstaka anläggningar eller kortare vägsträckor på geografiskt skilda platser. Lämningarna kan vara av vitt skilda karaktär och det är ofta svårt att avgöra om de ens är samtida. Där väglämningar inte har påträffats brukar man anta att färdsl skett längs olika sträckor inom breda korridorer, sk kommunikationsstråk, med anpassning till topografiska former.⁸ Vägkonstruktioner har byggts där det funnits ett funktionellt behov, t ex spänger över sankmarker. Vid sådana platser har färdseln koncentrerats till dessa. Vägar kan också ha

⁷ Hjulström & Lindwall 2013.

⁸ Jørgensen 2001, s. 7.

Figur 2. Södra delen av den stenlagda vägen i Fiskeby. Foto från nordost.

byggts där det funnits ett behov av att framhäva viktiga stråk eller platser. I detta försök att rekonstruera färdstråkets fortsatta sträckning förbi Fiskeby har jag använt mig av såväl kända väglämningar, topografiska förhållanden, fornlämningsbilden, samt historiska kartor. Särskilt problematiskt är det att använda historiska kartor eftersom en väg inte nödvändigtvis är en stabil företeelse.⁹ Detta är inte minst Fiskebyvägen ett bevis för då denna inte var i bruk vid tiden för de första historiska kartorna. Framväxten av Norrköpings stad under historisk tid har också påverkat vägnätet i området.

Endast en ytterligare stenlagd vägsträcka har än så länge påträffats i området. Denna låg ca 350 meter norr om Fiskebyverken och har fornlämningsnummer Norrköping 323 (figur 3).¹⁰ Även denna väglämning låg i anslutning till boplatsläm-

⁹ Stenqvist Millde 2007, s. 239.

¹⁰ Helander 2012.

ningar från huvudsakligen romersk järnålder. Såväl vägen som boplatsslämningarna är endast förundersökta vilket gör det svårt att göra några detaljerade jämförelser med vägen och gården vid Fiskeby. Vägen Norrköping 323 tycks ha en nord-sydlig riktning och om man förlänger denna sträckning kommer den att ansluta till den undersökta vägen vid Fiskeby ungefär där infarten till Fiskebybruk ligger idag.

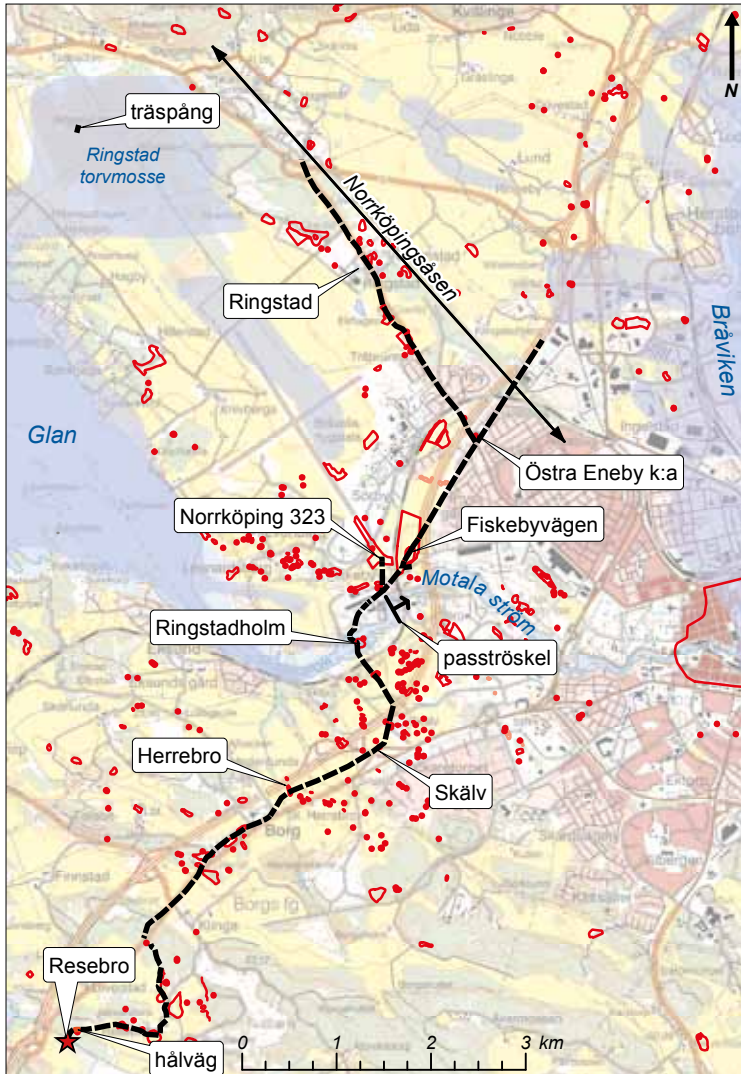
Följer man Fiskebyvägens riktning åt sydväst kommer man ned mot Motala ström och Ringstadholm. Mycket pekar på att denna plats vid Motala ström har varit en form av omlastningsplats mellan vatten- och landbruna transportmedel.¹¹ Motala ström utgjorde en viktig öst-västlig vattenförbindelse mellan Östersjön och sjösystemen det inre av götalandskapen. Under äldre bronsålder leder landhöjningen till att det skapas en pasströskel i Motala ström, vilket innebär att denna vattenväg avsnörs av en rad strida forsar strax öster om Fiskeby.¹² Det var därmed inte längre möjligt att färdas med båt hela vägen mellan Östersjön och Östergötlands inland, utan forsarna fick passeras landvägen. Även under historisk tid har det funnits en omlastningsplats här. I höjd med Fiskeby, vid Ringstadholm, låg enligt det historiska kartbladet från 1650 Louis de Geers kran. Kranen, som var placerad endast 100 meter uppströms från forsarna, användes för av- och pålastning av kanoner och annat som skeppats över Glan för vidare transport till Norrköpings hamn.

Vid Ringstadholm var sannolikt även en passage över Motala ström för de nord-sydliga landkommunikationerna.¹³ I historisk tid gick den betydelsefulla landvägen mellan Norrköping och Linköping genom Borgs socken söder om strömmen. Under medeltid var denna även en del av eriksgatan. Den nuva-

¹¹ Hjulström & Lindwall 2013.

¹² Hauptman Wahlgren 2002; Hjulström & Lindwall 2013, s. 17.

¹³ Hjulström & Lindwall 2013, s. 114.

Figur 3. Rekonstruktion av vägens sträckning baserat på kända lämningar, fornlämningarnas lokalisering, samt historiskt kartmaterial. Platser som omnämns i texten har markerats. Ungefärlig strandlinje runt Kr.f. är markerad i ljusblått. Skala 1:80 000.

rande E4:an har i stort samma sträckning som denna landsväg. I det äldsta kartmaterialet från 1600-talet gick vägen rakt genom socknen från Herrebro in mot Norrköping, men med hänvisning till fornlämningsbilden och de äldre byarnas placering har det föreslagits att vägen i äldre tid gjort en krök upp mot Skälv.¹⁴ Vid Skälv har ett gravfält och en gård daterade till äldre järnålder undersökts och jag kommer att återkomma till denna plats nedan. Därefter har färdstråket sannolikt fortsatt upp mot Ringstadholm.

Längre åt sydväst, vid det som tidigare varit kanten av en mosse, ligger Resebro. Där påträffades 1932 ett bronssvärd daterat till äldre bronsålder.¹⁵ Svärdet låg underst i en sekvens av flera vägläggningar av både risbäddar och stenar. Namnet Resebro skrevs under medeltiden ”Risabro” och betyder just ”risbron”.¹⁶ Det är troligt att det gått en spång eller kavlebro över detta ställe av mossen redan under bronsålder, även om den påträffade väglämningen kan vara betydligt yngre.¹⁷ Strax nordväst om Resebro är även en halvväg registrerad.¹⁸

Mellan Ringstadholm och Resebro ligger Herrebro som var en vendel- och vikingatida handels- och hantverksplats.¹⁹ Liksom Resebro ligger Herrebro vid en tidigare, nu utdikad mosse. Herrebro ligger centralt i bygden, men på gränsen mellan socknar och härad. Enligt en beskrivning av Stora Herrebro gård från 1872 har man tidvis kunnat se ”gröfre upprättstående stockar eller pålar liksom utgörande lämningar efter en bro”²⁰ vid det som tidigare varit en sjövik. Enligt samma beskrivning

¹⁴ Lindeblad & Nielsen 1997, s. 103.

¹⁵ Borg 127:1; Lundberg 2009, s. 20.

¹⁶ Moberg 1965, s. 59.

¹⁷ Hauptman Wahlgren 2002, s. 168.

¹⁸ Borg 196:3.

¹⁹ Borg 51:2; Lindeblad & Nielsen 1993.

²⁰ Nordén 1925.

berättas även att Herrebro ”ännu för några hundra år sedan” var ett tingsställe. Handelsplatser av denna typ uppträder på flera olika ställen i Norden under yngre järnålder. Även om själva handelsaktiviteterna främst härrör från yngre järnålder är det inte otänkbart att platsen har utgjort en nod i vägnätet redan tidigare. Det är inte ovanligt att de uppträder på platser som tidigare haft betydelse, t.ex. som religiösa samlingsplatser. Under handelsplatsens kulturlager påträffades också anläggningar som daterades till romersk järnålder.

Det är något svårare att rekonstruera färdstråket norrut från Fiskeby. Om man tänker sig att vägen fortsatt i samma riktning som den undersökta delen har den lett vidare mot platsen där Östra Eneby kyrka ligger. Det är mycket möjligt att denna plats var betydelsefull redan under förhistorisk tid. Vägens riktning kan även komma sig av att transporter från omlastningsplatsen vid Ringstadholm har fortsatt upp till en del av Bråviken som då gick in i en vik norr om Norrköpingsåsen. Därifrån kunde man sedan återigen välja vattenvägen.²¹ Landkommunikationerna norrut kan även vid Östra Eneby kyrka ha svängt åt nordväst och följt Norrköpingsåsen förbi Ringstad och Ringstad torvmosse. Där gick under medeltid ”Bergslagsvägen” som var en viktig förbindelse mellan Norrköping och gruvbygderna i Hällestad och Risinge.²² Längs med åsen finns många runstenar och gravfält vilket gör det troligt att färdstråket gått där redan tidigare.

På 1930-talet undersöktes och dokumenterades en träspång i den nu utdikade Ringstad torvmosse.²³ Träspången daterades aldrig, och den behöver inte vara förhistorisk, men den indikerar att en väg har korsat mossen. Denna spång sträckte sig i nordnordöst-sydsydvästlig riktning genom mossen och ansluter

²¹ Hjulström & Lindwall 2013, s. 115.

²² Nordén 1929, s. 7.

²³ ATA Dnr 4064/1931.

enligt Arthur Nordén, som ledde undersökningen, troligen till en väg väster om våtmarken. Kanske har detta färdstråk anslutit till den stenlagda vägen Norrköping 323 i söder.

Denna rekonstruktion representerar endast några av de färdstråk som använts i området. Man får räkna med att det har funnits ytterligare mindre omarkerade stigar och leder som inte går att återfinna idag och som gjort kommunikationsnätet än mer omfattande och komplext.

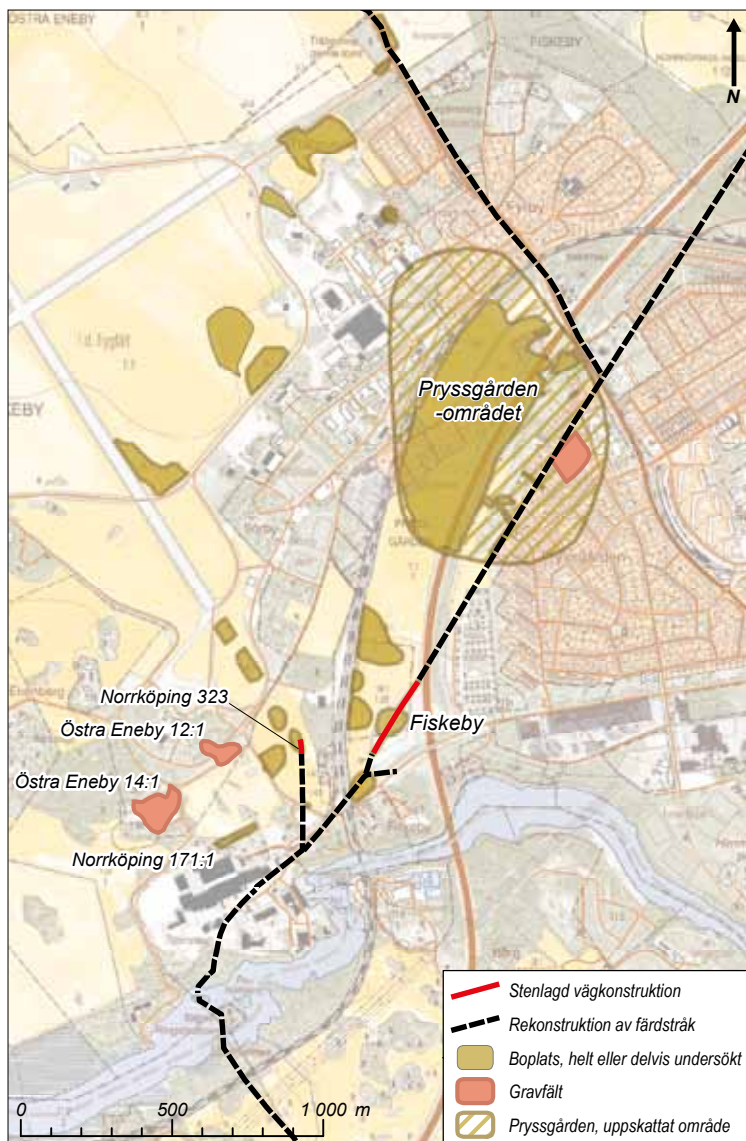
Ett nätverk av gårdar och människor

Vägen har knutit samman gården vid Fiskeby med andra samtida gårdar i närområdet. På slätten väster om Norrköping har ett flertal arkeologiska undersökningar resulterat i upptäckten av boplatser med dateringar till äldre järnålder (figur 4). Fiskebyvägen har underlättat och format kommunikationen och interaktionen mellan människorna som levde på gårdarna. Vägen kan därmed ses som ett resultat av eller ett uttryck för de sociala relationerna och sociala nätverken i området.²⁴

Avstånden mellan gårdarna har varit så pass små att det har varit möjligt med en tät och daglig kommunikation om man så velat. Interaktionen mellan människorna på slätten kan i många fall ha varit av en vardaglig karaktär. Flera samtida gårdar har legat i närheten av den undersökta gården vid Fiskeby. Boplatser som t.ex. Norrköping 323 och 171:1 utgör sannolikt lämningar efter andra samtida gårdar, medan några av de boplatzlämningar som ligger allra närmast den undersökta ytan tycks utgöra olika faser av samma gård som flyttat runt inom ett ca 5 hektar stort område.²⁵ Eftersom boplatserna i Fiskebygårdens närhet endast är förundersökta är det svårt att säga mer exakt hur många gårdar som funnits samtidigt inom Fiskebys historiska ägor.

²⁴ Jfr Gansum 1999.

²⁵ Hjulström & Lindwall 2013, s. 117.

Figur 4. Kända boplatser och gravfält i området kring Fiskebyvägen. Skala 1:35 000.

Den mest omfattande boplotsundersökningen på slätten utanför Norrköping har utförts vid Pryssgården inför motorvägsbygget åren 1993 och 1994.²⁶ Vid undersökningen påträffades ca 60 treskeppiga långhus, huvudsakligen från yngre bronsålder och äldre järnålder. Omkring 20 av husen daterades till förromersk eller romersk järnålder. Boplotsområdet har emellertid varit mycket större än undersökningsområdet och sträckt sig såväl öster som väster om E4:an på Norrköpingsåsens sandiga sydsluttning.²⁷ Det är svårt att utifrån undersökningsresultaten få en uppfattning om vilka hus som var samtida inom Pryssgården, men med tanke på områdets storlek är det tydligt att det funnits flera samtida gårdar. Om vi antar att boplotsmönstret såg ut på samma sätt som vid Fiskeby, dvs. att vardera gård flyttades ungefär vart 50:e år inom ett ca 5 hektar stort område skulle det innebära 4–7 samtida gårdar inom hela Pryssgårdenområdet under äldre järnålder.²⁸ Gårdar som också var samtida med den vid Fiskeby.

Utöver dessa boplatser finns flera andra spridda boplatslämningar registrerade på slätten vilka framkommit i samband med olika utredningar och som sannolikt utgör lämningar efter ytterligare gårdar. Alla dessa lämningar har säkert inte varit samtida, men dateringar visar att flera av dem har existerat samtidigt som gården vid Fiskeby.

Den bild som framträder är en bebyggelse bestående av flera samtida gårdar spridda på slätten norr om Motala ström och Norrköpingsåsens sydsluttning. Dessa gårdar tycks ha flyttat runt inom ett bestämt område. Denna bebyggelsestruktur känns igen även från andra delar av Östergötland, t.ex. Linköpingstrakten och stensträngsbygderna, men även från slättlandskapen kring Mälaren.

²⁶ Östra Eneby 166:1; Borna-Ahlkvist et al 1998.

²⁷ Se t.ex. Hjulström 2011.

²⁸ Hjulström & Lindwall 2013, s. 117.

Rekonstruktionen av färdstråket visar att det inte endast var gården vid Fiskeby som hade en nära rumslig relation till vägen. Förutom att vägen ansluter till väglaggnings och gårdarna vid Norrköping 323 så passerar den även genom Pryssgårdensområdets östra delar om man förlänger den i nordostlig riktning. Vägen knöt således samman flera av gårdarna med varandra i ett rumsligt och socialt nätverk.

Gårdar i samarbete...

Det sociala nätverk som Fiskebyvägen utgör en del av har omfattat såväl samarbete som ojämlikheter i makt och inflytande. När flera samtida gårdar legat inom ett så begränsat område kan man anta att dessa samverkat på någon nivå. Exempel på att geografiskt åtskilda gårdar har samarbetat finns både från förhistorisk och historisk tid. Närmast till hands är givetvis områden med stensträngssystem, som de i delar av Östergötland, Västmanland, Uppland och på Öland.²⁹ I dessa områden har hägnadssystemen och betesmarken varit gemensam och tolkningen är att man därmed samverkat i hägnadslag och betesdrift, även om gårdarna och boskapen har ägts enskilt. I Norrköpingstrakten finns det inte några hägnader bevarade som kan vittna om hägnadslag, men kanske kan vägen ses som en indikation på att samverkan ändå förekommit. Hur omfattande denna samverkan var och vilka sysslor den omfattat är emellertid svårt att uttala sig om. Det behöver inte nödvändigtvis handla om boskapsdrift. I den mellansvenska skogsbygden, som Östergötland tillhör, har de enskilda gårdarna under historisk tid ordnat med sin egen vallning istället för att samverka.³⁰

I landskapet har det också funnits platser som har använts

²⁹ Se t.ex. Widgren 1998; Fallgren 2006; Petersson 2006; Ericsson & Strucke 2008.

³⁰ Petersson 2006.

Figur 5. Namnet *Gusjön* var fortfarande aktuellt då Hjärdskartan ritades upp 1867-77. Skala 1:35 000.

gemensamt av gårdarna och som kan ses som uttryck för gemenskap och samverkan. Sådana platser kan vara gravfält eller kultplatser, men säkerligen också flera andra än de som är synliga i det arkeologiska materialet. Från Fiskeby leder färdstråket upp mot Ringstad och Ringstad torvmosse vid Norrköpingsåsen. Detta område har pekats ut som platsen för kollektiv lokal kult.³¹ Under järnålder och in i modern tid har det funnits en insjö i den nu utdikade Ringstad torvmosse. Denna sjö kallades *Gusjön* eller *Gudsjön* (figur 5). Namnet pekar på förhistorisk kultverksamhet.³² Mossar och sjöar har betraktats som heliga under stora delar av förhistorien och nedsättningar av keramik med mat, djur eller slaktdelar, liksom smycken och vapen m.m. är allmänt förekommande i Skandinavien.³³ Denna typ av de-

³¹ Kaliff 1999, s. 83.

³² SOFI Ortnamnsregistret Uppsala.

³³ Fabech 1991, s. 284.

Figur 6. En s.k. solhjulsgrav i Ringstad. Foto A. Nordén (något beskuren), ATA dnr 3689/1927.

poneringar brukar tolkas som offentliga, kollektiva handlingar, även om enklare offer av mer individuell karaktär också kan ha förekommit.

I dagsläget finns inga fynd gjorda som med tydlighet kan knyta sjöns namn och betydelse till tiden för Fiskebyvägen. Våtmarker har haft betydelse i kulten även under yngre järnålder³⁴ och de andra lämningarna i Ringstad-området som kunnat knytas till kultutövning har daterats till perioden efter övergåvandet av gården vid Fiskeby och till yngre järnålder. Vid Ringstad har det undersökts gravar som till karaktären särskiljer sig jämfört med andra gravfält i trakten.³⁵ Dels framkom s.k. solhjulsgravar (figur 6) vilka antas ha haft en speciell betydelse och status och som i övrigt är ovanliga kring Norrköping.³⁶ Bland

³⁴ Hedeager 1999.

³⁵ Östra Eneby 123:1.

³⁶ Johansson 1997, s. 23.

gravarna fanns möjligen också flera skelettgravar och jämförelser har gjorts med äldre järnåldersgravfältet Smörkullen vid Alvastra.³⁷ De undersökta gravarna har daterats till perioden från yngre romersk järnålder till 600-tal,³⁸ men då gravfälten endast är delundersökta finns ändå möjligheten att denna plats – och även sjön – haft betydelse redan under äldre järnålder.

Andra gemensamma platser i landskapet kring Fiskeby är gravfälten. Två gravfält är belägna vid Fiskeby.³⁹ Dessa undersöktes på 1950-talet och omfattar tillsammans ca 500 gravar.⁴⁰ Majoriteten av gravarna daterades till äldre järnålder men fyndmaterialet visade på en kontinuitet från bronsålderns slut till vikingatidens senare del. Med tanke på att inga ytterligare gravfält är kända vid Fiskeby är det sannolikt att dessa gravfält utgör gemensamma begravningsplatser åtminstone för de närmaste gårdarna. I övrigt är gravfälten koncentrerade till Norrköpingsåsen i nordväst och till impediment längre söderut (se figur 4). Om även gårdarna vid Pryssgården nyttjat gravfälten vid Fiskeby är osäkert. Det enda gravfält som ligger i anslutning till Pryssgården förstördes delvis under 1900-talet och de gravar som efterundersöktes där daterades till yngre järnålder.⁴¹

I den rekonstruktion som jag gjort av vägen finns inga tecken på att vägen från Fiskeby lett upp till gravfälten, men det är ändå sannolikt att någon form av färdstråk lett dit, om än mer omarkerat än vid gården. Intressant i detta sammanhang är att man vid den samtida gården Skälv, söder om Motala ström, har påträffat en stenlagd väg som ledde från ett av husen upp mot gravfältet intill.⁴²

³⁷ Kaliff 1999, s. 83.

³⁸ Olsén 1965.

³⁹ Östra Eneby 12:1 och 14:1.

⁴⁰ Lundström 1965 och 1970.

⁴¹ Östra Eneby 140:1; Borna-Ahlkvist 2002, s. 182.

⁴² Kaliff 1999, s. 93.

...och gårdar i tävlan

Samtidigt som vägens rumsligt sammanlänkande effekt och de kollektiva platserna i landskapet indikerar samverkan och gemenskap mellan gårdarna i området, så har inte samhället under äldre järnålder varit egalitärt och relationen mellan gårdarna kan antas åtminstone i viss mån ha varit ojämlig. Flera studier av såväl bebyggelse som gravar pekar mot ett hierarkiskt och stratifierat samhälle under äldre järnålder i Östergötland. Ett uttryck för detta är t.ex. de olika former av specialisering som kan ses i materialet från boplatserna.

Bland gårdarna i Norrköpingstrakten tycks det ha förekommit en viss specialisering kring metallhantverket. Vid Pryssgården-undersökningen påträffades flera anläggningar och fynd som tyder på att tillverkning av brons- och järnföremål har förekommit inom boplatserna under äldre järnålder.⁴³ Även om det är problematiskt att i det komplexa och omfattande materialet från denna undersökning urskilja olika faser och gårdar är det tydligt att metallhantverket är rumsligt förknippat med vissa specifika husområden. Detta tyder på att dessa aktiviteter endast var knutna till vissa gårdar inom boplatserna. Spåren efter metallhantering vid Fiskeby var inte lika tydliga som vid Pryssgården, men indikerar ändå att hantverk har bedrivits vid gården. Inom undersökningsytan påträffades fragment från fyra deglar och två fragment av ässjefodring.⁴⁴ Att inga anläggningar kunde kopplas till metallhanteringen beror sannolikt på att själva hantverket bedrivits utanför undersökningsområdet.

I rapporten från Pryssgården-undersökningen menar man att järnhanteringen förmodligen har fungerat på husbehovsbasis.⁴⁵ Eftersom verksamheten varit knuten endast till vissa spe-

⁴³ Borna-Ahlkvist et al 1998, s. 161f.

⁴⁴ Hjulström & Lindwall 2013, s. 113.

⁴⁵ Borna-Ahlkvist et al 1998, s. 162.

cifika gårdar är det emellertid rimligt att anta att dessa gårdar även har försett de andra gårdarna i närområdet med en del av järnföremål de behövde. Detta kan tolkas såväl i termer av samarbete, där enstaka gårdar bistått andra gårdar med t.ex. en viss typ av föremål eller kunskap, men också i termer av makt eftersom de andra gårdarna kan hamna i en beroendeställning gentemot en gård med specialiserade aktiviteter. Även om det inte finns några större skillnader i storleken på hus och gårdstun mellan gårdarna i området indikerar det sätt som metallhantverket varit organiserat på att det funnits vissa sociala skillnader mellan gårdar.

Detta betyder inte att någon av gårdarna vid Fiskeby eller Pryssgården har tillhört ett högre socialt skikt. Ingen av de undersökta gårdarna utmärker sig särskilt vad gäller t.ex. husstorlek eller fynd. Sannolikt har det ändå funnits ett elitskikt i samhället kring Fiskeby eftersom flera studier har visat på närvaron av ett högre socialt skikt i Östergötland under äldre järnålder. T.ex. har Mats Widgren argumenterat för att det inom varje stensträngssystem fanns en storgård som utövade kontroll över de andra gårdarna.⁴⁶ Maria Petersson drar liknande slutsatser utifrån analyser av boplatser i framförallt västra Östergötland och Linköpingområdet då hon beskriver en hierarkisk struktur med större gårdar med specialiserat hantverk och mindre gårdar som stått i någon form av beroendeställning till dessa större, dvs. inte varit självförsörjande.⁴⁷ I Fiskebyområdet framträder denna elit bland annat i gravmaterialet genom till exempel vapengravar och gravar med importerade föremål eller föremål av ädelmetaller.

Ringstad – som ovan lyftes fram som en plats förknippad med kollektiv kult – har också vid flera tillfällen pekats ut som

⁴⁶ Widgren 1998.

⁴⁷ Petersson 2006 och 2011.

en plats med centralfunktioner i bygden.⁴⁸ Under medeltid är gården vid Ringstad en av kungsgårdarna i området, men de speciella gravarna som undersökts där har lett till antagandet att området utgjorde en centralplats redan tidigare.⁴⁹ Gravarna i Ringstad har således använts som indikation på såväl kultplats som maktcentrum. Det ena behöver givetvis inte utesluta det andra. Elitens nära relation till och kontroll över kulten under yngre järnålder – som ju gravarna daterats till – har lyfts fram i flera studier.⁵⁰

Söder om Motala ström har den undersökta gården vid Skälv pekats ut som centralplats för området.⁵¹ Enheten har tolkats som en centralgård med speciella funktioner och med makt över den omgivande bygden under romersk järnålder. Själva bopplatsen, daterad till förromersk och romersk järnålder, är endast delundersökt och utmärker sig inte från annan undersökt bebyggelse i Norrköpingstrakten. Däremot har det på gravfältet intill undersökts en rik kvinnograv från ca 200 e.Kr. med bland annat en berlock i förgyllt silver och två bronsarmringar som sannolikt är tillverkade i östgermanskt område.⁵² På gravfältet undersöktes även vapengravar. Detta är inte unikt för Norrköpingstrakten, vapengravar har påträffats även på gravfälten vid Fiskeby, vid Klinga i Borgs sn och vid Ringstad Mo i norra delen av Kvillingeslätten, men en av vapengravarna vid Skälv utmärkte sig då den döde hade jordats och dessutom fått med sig en sköldbuckla av ovanlig typ som kan härröra från Polen.⁵³

⁴⁸ T.ex. Nordén 1929 och Kaliff 1999.

⁴⁹ Johansson 1997.

⁵⁰ T.ex. Hedeager 1997; Carlie 2004.

⁵¹ Borg 269:1; Lindeblad & Nielsen 1997; Widgren 1998, s. 292; Kaliff 1999, s. 96.

⁵² Kaliff 1999, s. 95.

⁵³ Lundström 1965, s. 15 och 27; Johansson 1997; Lindeblad & Nielsen 1997; Kaliff 1999, s. 92.

Frågan om det är Skälv eller Ringstad som haft inflytande över bebyggelsen vid Fiskeby under äldre järnålder får vi tills vidare lämna öppen. Ser man till det historiska och topografiska framträder Ringstad som det troliga alternativet för den centralplats Fiskebygården stått i beroendeförhållande till, men det finns ännu inga dateringar som med tydlighet stöder att Ringstad utgjorde centralplats redan under äldre järnålder. Historiskt sett har bebyggelsen norr respektive söder om strömmen utgjort olika enheter. Den medeltida kungsgården vid Ringstad äger under 1300-talet mark vid Fiskebyfallen och även den borg som låg på Ringstadholm.⁵⁴ Att utifrån dessa historiska förhållande hävda att Ringstad utövade inflytande över Fiskebyområdet redan under äldre järnålder är emellertid att dra för långtgående slutsatser. Delningen i olika enheter söder respektive norr om strömmen kan ha uppstått mycket senare och möjligheten finns att Skälv kan ha utövat inflytande över hela området under äldre järnålder.

Vägen och eliten

Vägbyggandet under förhistorisk tid sätts ofta i samband med en högre hierarkisk nivå i samhället. Närvaron av ett elitskikt med en viss makt antas vara en förutsättning för den arbetsinsats och planering som krävs för att anlägga ett vägnät.⁵⁵ Ett högre social skikt som baserade sin makt på långväga kontaktnät, allianser och utbytessystem fanns redan under bronsålder i Östergötland.⁵⁶ Under äldre järnålder kommer emellertid eliten alltmer att betona sin makt genom t.ex. gravskick, vilket tolkats som en ökad hierarkisering under perioden. Maria Petersson har i en artikel om ett omfattande vägnät från äldre järnålder

⁵⁴ Östra Eneby 64:1; Johansson 1997, s. 26.

⁵⁵ T.ex. Rudebeck 2002, s. 192; Petersson 2011.

⁵⁶ Kaliff 1997.

utanför Linköping lyft fram det tidsmässiga sambandet mellan en ökad social stratifiering och anläggandet av vägar.⁵⁷ Petersson menar att vägbyggandet, tillsammans med andra arbetsinsatser, innebär en fastare landskapsanvändning och sätter detta i samband med de sociala skillnader och allt tydligare uttrycken för hög social status som kan ses i bebyggelsestrukturen. Vägen vid Fiskeby kan således vara resultatet av ett behov som uppstår till följd av ökad social stratifiering i samhället och som ett led i elitens målsättningar i samband med dessa samhällsförändringar.

Att stenlägga en väg innebär att den blir mer tydlig, mer synlig och mer manifest i landskapet. Utifrån antagandet att färdsejeln tidigare skedde längs omarkerade stigar innebär den stenlagda vägen vid Fiskeby en tydligare markering av färdstråket i landskapet. Syftet behöver inte nödvändigtvis ha varit att betona själva vägen, utan snarare att framhäva dess sträckning och de platser den leder till och från eller förbi. Väg lämningar är ofta mer manifesta vid betydelsefulla platser och i detta fall är det gården vid Fiskeby som är i fokus. Även om de som levde på Fiskebygården inte tillhörde samhällets elitskikt kan man anta att gården har haft en särskild betydelse i samhället.

Fiskebyvägens sträckning in i och genom landskapet och mellan de olika gårdarna kan sättas i samband med ett behov att betona närvaro i landskapet. Katherine Hauptman Wahlgren har diskuterat hällristningarna i området kring Fiskeby ur ett landskapsperspektiv och menar att det under senare delen av yngre bronsålder och förromersk järnålder sker en förändring från betoning av liminala platser och passager till att framhäva boplatserna och människornas närvaro i landskapet.⁵⁸ Bronsålderns bildristningar markerar den svåröverkomliga passage som strömmarna vid Fiskeby bildar, men under senare delen av yngre bronsålder och förromersk järnålder täcks bildristning-

⁵⁷ Petersson 2011.

⁵⁸ Hauptman Wahlgren 2002.

arna över och man ristar istället skålgropar som istället placeras på mer lättillgängliga platser. Betoningen i hällristningarna förändras från ett uppsökande och utmanande av gränser till att markera närvaro och hemmahörighet i landskapet.

Kanske kan detta nya landskapsuttryck och behovet av att markera gårdarnas närvaro i landskapet ses som en aspekt av den ökade hierarkiseringen i samhället. Det har föreslagits att eliten under äldre järnålder har ett behov av att skapa ett överskott för att genom handel kunna legitimera sin makt.⁵⁹ Detta överskott har inte varit möjligt att skapa inom den egna enheten och därmed uppstår även behovet att kontrollera andra enheter och på så vis få del av deras produktion. Gårdarna och människornas närvaro i landskapet är således en förutsättning för elitens makt och en betydelsefull del i denna struktur.

Det har föreslagits att makten under äldre järnålder i Norrköpingstrakten byggde på kontroll över människor snarare än territorium. Detta antagande baseras på att de äldre centralplatserna, som t.ex. Skälv, ligger mitt i odlingsbygden och inte, som under yngre järnålder och tidig medeltid, i mer kommunikativt strategiska lägen.⁶⁰ Kontroll över sociala relationer och nätverk har varit betydelsefullt för utövandet av makt under äldre järnålder. Att elitens legitimering av makt genom de mer långväga nätverken baserades på allianser och vänskapsband mellan stormän lyfts ofta fram.⁶¹ Det lokala inflytandet tycks ha fungerat på ett liknande sätt, dvs varit baserat på personliga beroendeförhållanden, t.ex. genom handel, hantverk, gåvor, beskydd och kult.⁶²

Fiskebyvägen kan ha varit ett sätt för eliten att påverka och forma de sociala nätverken och ett sätt att utöva inflytande över

⁵⁹ Widgren 1998, s. 291.

⁶⁰ Lindeblad & Nielsen 1997.

⁶¹ T.ex. Hedeager & Tvarnø 2001, s. 16.

⁶² Widgren 1998, s. 290.

hur de sociala relationerna mellan gårdarna upplevs och förstås av människorna som färdas på den. Genom anläggandet av en stenlagd väg påverkas människornas rörelser i landskapet och därmed deras tolkning och uppfattning av det. Vägen har inneburit ett mindre flexibelt rörelsemönster. Dess riktning i landskapet har styrt upplevelsen av omgivningen och tolkningen av relationen mellan de platser den leder till och från. Kanske har det legat i elitens intresse att genom färdstråket framhäva gemenskap mellan gårdarna och en samhörighet med centralgården.

Genom färdstråket kan också elitens makt och särställning befästas. Möjligen kan dess sträckning från gårdskomplexen i söder upp mot Gudsjön via gravfälten i Ringstad vara ett uttryck för detta. Om Ringstad utgör platsen för eliten i området har man varit tvungen att passera denna centralplats för att nå den gemensamma kultplatsen vid Gudsjön. Även om våtmarkskulten i äldre järnålder brukar beskrivas som kollektiv är det svårt att tänka sig att kulten haft en helt egalitär bas i ett hierarkiskt samhälle. Sannolikt har eliten – mer eller mindre uttalat – utövat någon form av makt över kulten, eller åtminstone strävat efter att kontrollera den. De kollektiva ritualerna kan ha använts som redskap i de sociala förändringarna⁶³ och färdstråket med den stenlagda vägen vid Fiskebygården kan ha haft en roll i detta.

Slutsats

Fiskebyvägen utgjorde således en del i ett färdstråk som band samman gårdarna och människorna som levde där i ett rumsligt och socialt nätverk. Ur ett socialt perspektiv har detta nätverk delvis bestått av samarbete mellan gårdarna, men det har också förekommit olika former av beroendeförhållanden mellan dem.

⁶³ Jfr Artelius & Svanberg 2005, s. 7.

Anläggandet av den stenlagda vägen vid Fiskeby kan sättas i samband med en ökad hierarkisering i samhället under äldre järnålder och förstås som resultatet av elitens behov att kontrollera de sociala relationerna i området.

Även om vägen vid Fiskeby inte består in i historisk tid så har den trots allt använts och påverkat landskapet under flera hundra år och kan ha bidragit till en uppfattning av landskapet som mer fast till sin struktur. Detta, liksom den strukturering och ökade kontroll över landskapet som vägen innebär, kanske kan ses som ett första steg mot den territorialisering av makten som sedan sker under loppet av yngre järnålder.

Referenser

- ARTELIUS, T & SVANBERG, F. 2005. Dealing with Scandinavian Burial Ritual – an Introduction. *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives in Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Eds: T. Artelius & F. Svanberg. RAÄ Arkeologiska undersökningar skrifter 65. Stockholm.
- BORNA-AHLKVIST, H. 2002. *Hällristarnas hem. Gårdsbebyggelse och struktur i Pryssgården under bronsålder*. RAÄ Arkeologiska undersökningar Skrifter 42. Stockholm. Diss.
- BORNA-AHLKVIST, H, LINDGREN-HERTZ, L & STÅLBOM U. 1998. *Pryssgården – från stenålder till medeltid. Arkeologisk slutundersökning RAÄ 166 och 167, Östra Eneby socken, Norrköpings kommun, Östergötland*. RAÄ UV Linköping rapport 1998:13. Linköping.
- CARLIE, A. 2004. *Förtida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. RAÄ Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 57. Stockholm.
- ERICSSON, A & STRUCKE, U. 2008. Att hägna in med stenmurar. En studie av stensträngsbygder i Mälardalens län. *Hem till Jarlabanke. Jord, makt och evigt liv i östra Mälardalen under järnålder och medeltid*. Red. M. Olausson. Lund.
- FABECH, C. 1991. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romresk jernalder og folkevandringstid. Beretning fra 1. Nordiske jernal-*

- dersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april 1989*. Red: C Fabech & J Ringtved. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII. Aarhus.
- FALLGREN, J-H. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr*. Aun 35. Uppsala.
- GANSUM, T. 1999. Veier uten forbindelse? Positivism og sosialteori i veiforskningen. *META* 1999:1. Lund.
- HAUPTMAN WAHLGREN. K. 2002. *Bilder av betydelse – hällristningar och bronsålderslandskap i nordöstra Östergötland*. Stockholm. Diss.
- HEDEAGER, L. 1997. *Skygger af en anden virkelighed – oldnordiske myter*. Köpenhamn.
- . 1999. Sacred topography. Depositions of wealth in the cultural landscape. *Glyfer och arkeologiska rum – en vänbok till Jarl Nordblad*. Red: A. Gustafsson & H. Karlsson. Gotarc Series A vol 3. Göteborg.
- HEDEAGER, L & TVARNØ, H. 2001. *Tusen års Europahistorie. Romere, germanere og nordboere*. Oslo.
- HELANDER, C. 2012. *Hällbilder och boplatslämningar vid Fiskeby, RAÄ 323, 344. Arkeologisk förundersökning*. RAÄ UV Rapport 2012:35. Linköping.
- HJULSTRÖM, B. 2011. *Särskild arkeologisk utredning Pryssgården – Lindhem. Arkeologisk utredning etapp 2, Östra Eneby socken, Norrköping kommun, Östergötland*. Rapporter från Arkeologikonsult 2011:2496. Upplands Väsby.
- HJULSTRÖM, B & LINDWALL, L. 2013. *Vägsäl Fiskeby – boplat och väg från förromersk och romersk järnålder. Östra Eneby socken 100:1 och 207:1, Östergötland*. Rapporter från Arkeologikonsult 2013:2310. Upplands Väsby.
- JOHANSSON, M. 1997. Ringstad – en östgötsk järnåldersgårds historia. Magisteruppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- JØRGENSEN, M. S. 2001. Forhistoriske veje. Nogle problemer og perspektiver med udgangspunkt i dansk materiale. *Kommunikation i tid och rum*. Red. L. Larsson. University of Lund, Institute of Archaeology, Report Series No. 82. Lund.
- KALIFE, A. 1997. *Grav och kultplats – eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Aun 24. Uppsala. Diss.
- . 1999. *Arkeologi i Östergötland – scener ur ett landskaps förhistoria*. OPIA 20. Uppsala.

- KARLSSON & RÄF, E. 2006. *Vägen till järnåldern. Raä 397, Kallerstad 1:1 och 1:4, Linköpings stad och kommun, Östergötlands län*. Östergötlands läns museum Rapport 2006:35. Linköping.
- LINDEBLAD, K. & NIELSEN, A-L. 1993. *Herrebro – hållristningar och marknad. Arkeologiska undersökningar av fornlämning 51 i Borgs socken, Östergötland*. RAÄ och SHM rapport UV 1993:9. Linköping.
- . 1997. Centralplatser i Norrköpingsbygden – förändringar i tid och rum 200-1200 e Kr. "...Gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder. Rapport från ett seminarium i Falkenberg 16-17 november 1995*. Red. J. Callmer & E. Rosengren. Hallands Läns museers Skriftserie No 9/GOTARC C. Arkeologiska Skrifter No 17. Halmstad.
- LUNDBERG, A. 2009. Vägar i landskapet. *Kallerstad. En gård bland alla andra*. Red. E. Räf. Linköping.
- LUNDSTRÖM, P. 1965. *Gravfälten vid Fiskeby i Norrköping II. Fornlämningar och fynd*. Stockholm.
- . 1970. *Gravfälten vid Fiskeby i Norrköping I. Studier kring ett totalundersökt komplex*. Stockholm.
- MOBERG, L. 1965. Norrköpingstraktens ortnamn. *Norrköpings historia. 1. Från Forntid till Vasatid*. Stockholm.
- NORDÉN, A. 1925. Östergötlands bronsålder – beskrivande förteckning med avbildningar av lösa fynd i offentliga samlingar, kända gravar samt hållristningar. Del 1-2. Uppsala. Diss.
- . 1929. Östergötlands järnålder. *Del 1 Enskilda fyndgrupper och problem*. Stockholm.
- OLSÉN, P. 1965. Norrköpingstraktens fornminnen. *Norrköpings historia. 1. Från Forntid till Vasatid*. Stockholm.
- PETERSSON, M. 2006. *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap I västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Linköping. Diss.
- . 2011. The Early Iron Age Landscape - Social Structure and the Organisation of Labour. *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig. Det 61. Internationale Sachsensymposion 2010, Haderslev, Danmark*. Neumünster.
- RUDEBECK, E. 2002. Vägen som rituellt arena. *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Red. K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Vägar till Midgård 2. Lund.

STENQVIST MILLDE, Y. 2007. *Vägar inom räckhåll – spåren efter resande i det förindustriella bondesamhället*. Stockholm. Diss.

WIDGREN, M. 1998. Kulturgeografernas bönder och arkeologernas guld – finns det någon väg till syntes? *Centrala platser – centrala frågor: samhällsstrukturen under järnåldern, en vänbok till Berta Stjernquist*. Acta Archaeologica Lundensia. Stockholm.

Arkivmaterial

ATA Dnr 4064/1931 Östra Eneby sn, fotografier

Kartor

1650 Geometrisk avmätning Fiskeby nr 1-7, Östra Eneby sn, Östergötlands län, D155-9:d1:382

1868-77 Häradskartan J112-55-15 Ringstad

GÅRD OCH BY I VÄSTER HACKSTA

BEBYGGELSEMÖNSTER UNDER ÄLDRE JÄRNÅLDER

ANNA LAGERSTEDT

Inledning

De arkeologiska undersökningarna vid Väster Hacksta 2006 resulterade i omfattande boplatsslämningar från äldre järnålder. Bebyggelsen utgjordes av 37 långhus och 2 fyrstolpshus vilka tillsammans bildade ett 20-tal gårdar med dateringar från ca 400 f.Kr. till 400 e.Kr.¹ Tillsammans med undersökningarna vid den intilliggande enheten Skälby² finns nu goda möjligheter att studera den äldre järnålderns bebyggelsemönster och landskapsrum samt dess förändring över tid.

Tidigare forskning har diskuterat förekomsten av samtida gårdar i tidiga bybildningar under äldre järnåldern i bl.a. Östergötland och på Öland.³ Inom E4-projektet i Uppland anser man att förekomsten av gårdar med varierande täthet troligen inneburit en samverkan mellan gårdarna kring betet och den agrara produktionen, vilket tolkats som en bystruktur i vid mening.⁴ Linjeprosjektets karaktär gör det emellertid problematiskt

¹ Lagerstedt & Lindwall 2008.

² Aspeborg 1999; Onsten-Molander 2008b.

³ Widgren 1983; Fallgren 2006.

⁴ Göthberg 2007, s. 438–439.

att diskutera dessa frågor då endast partiella delar av boplatserna undersöks.

Bättre förutsättningar för att diskutera en bystruktur under äldre järnåldern är de omfattande undersökningarna vid Skälby utanför Västerås i Västmanland. Håkan Aspeborg har föreslagit att boplatzlämningarna i Skälby ska ses ”som delar av en vandrande bybebyggelse inom ett givet byterritorium”. Tolkningen grundar sig på förekomsten av samtida långhus, deras placering i förhållande till varandra samt att ytterligare huslämningar förmodligen fanns utanför den då undersökta ytan.⁵ En granskning av Aspeborgs tolkning utifrån en analys av ¹⁴C-dateringarna har visat att graden av samtidighet mellan gårdarna samt kontinuiteten i gårdslägen har överdrivits. Ett mera rimligt antagande är att två samtida gårdar har existerat århundradena närmast kring Kr.f. inom 1992 års utgrävningsfält men det är också tänkbart att det rör sig om en ensam gård som flyttat med en eller två generationers mellanrum och alternerat mellan boplatstytorna. De nya undersökningarna vid Västra Skälby under 2006 har visat att bosättningen fortsätter norr och öster om den gamla undersökningsytan vilket kan visa sig stödja antagandet om minst två samtida gårdar under boplatstens mest intensiva fas.⁶

I Väster Hacksta kan en bystruktur bestående av två till tre samtida gårdar beläggas från ca 150 f.Kr.⁷ Bebyggelsen är väldaterad vilket har gett en bra uppfattning om bebyggelsestrukturen och hur den har förändrats över tid. Tillsammans med de tidigare undersökningarna vid Västra Skälby finns nu goda möjligheter att mera detaljerat diskutera den äldre järnålderns byar och dess relation till det omgivande landskapet.

Artikeln inleds med en beskrivning av landskapet kring Väster Hacksta under äldre järnålder och ett förslag på hur bo-

⁵ Aspeborg 1999.

⁶ Norr 2008.

⁷ Lagerstedt & Lindwall 2008.

platsens resursområde kan avgränsas. Sedan följer en hypotetisk fasindelning där bebyggelseutvecklingen i Väster Hacksta visualiseras. Ett antal analyser rörande bebyggelsens utseende och rumslighet samt förändring över tid kommer sedan att presenteras. Jämförelser kommer att göras med såväl det intilliggande Skälby som förhållanden i Uppland.

Artikeln avslutas med en studie av ett antal samtida gårdar från Väster Hacksta där husens likheter och olikheter lyfts fram samt orsaken till detta diskuteras.

Aktuella problemområden som tas upp i artikeln är:

- det omgivande landskapets innehåll
- resursområdets storlek
- bebyggelsestruktur och rörelsemönster
- gårdens sammansättning
- bybebyggelsens täthet
- gårdens inre struktur
- stabilitet i bebyggelsen
- förändringsbenägenhet
- samtida variationer i byggnadsskicket och dess orsaker.

Landskapet kring Väster Hacksta.

I syfte att placera in bebyggelseområdet i Väster Hacksta i dess omgivande landskap kommer en översiktlig beskrivning av den omgivande fornlämningsbilden att göras. Ett försök att avgränsa bebyggelsens resursområde kommer också att göras.

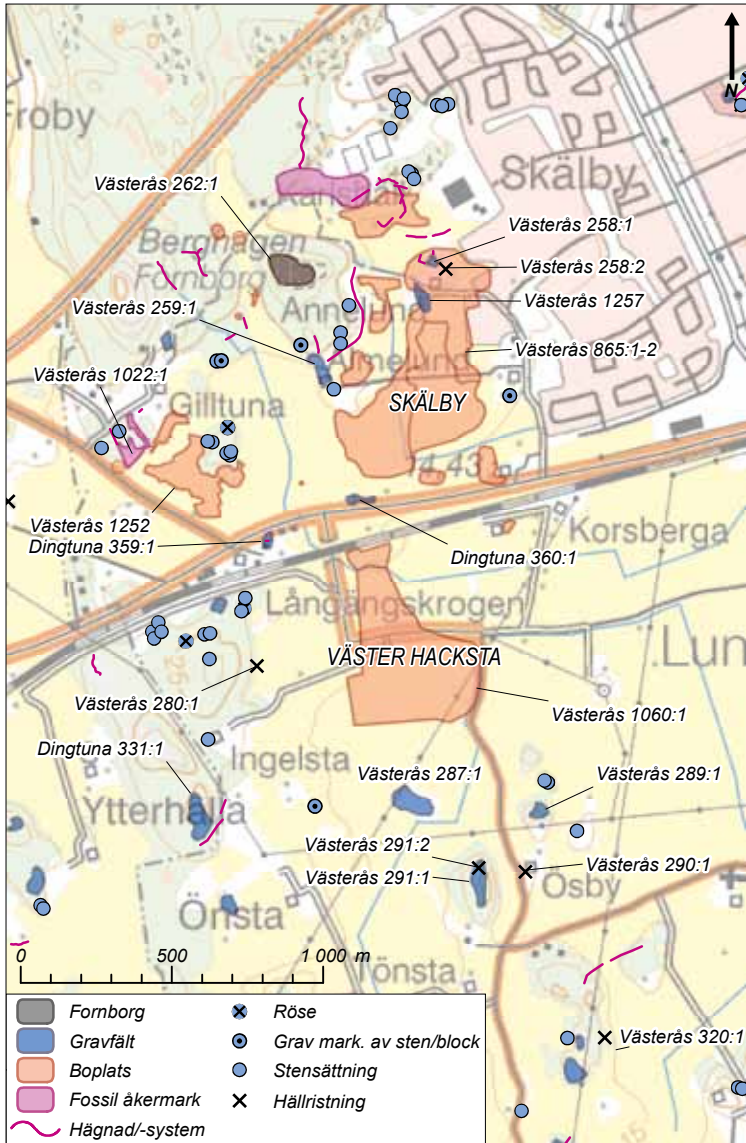
Boplatsområdet vid Väster Hacksta är beläget i ett flackt åkerlandskap med postglacial lera där höjden över havet varierar mellan 12 och 14 m. I omgivningarna finns skogsbevuxna moränimpediment. Området har brukats som åker och äng i historisk tid. Söder och öster om Väster Hacksta finns lägre liggande mark som sträcker sig ned mot Mälaren (figur 1).

Väster Hacksta (Västerås 1060) utgör den sydöstra delen av ett större boplotsområde som bland annat även inkluderar Skälby (Västerås 865:1 och 865:2) och Gilltuna (Västerås 1252). Ett antal mindre undersökningar har dessutom påvisat boplotsindikationer från äldre järnåldern på ett flertal platser i omgivningen.⁸ Fornlämningsbilden kring detta boplotsområde utgörs av lämningar från bronsålder och framåt. Det äldre järnålderslandskapet framträder tydligt med bland annat ensamliggande stensättningar, gravfält, resta stenar, skålgropslokaler och stensträngar (figur 1).

I den närmsta omgivningen kring Väster Hacksta är gravar och gravfält belägna på impediment i åkermarken och i det högre liggande skogsområdet i väster. Två gravfält är också belägna längs med Köpingevägen norr om området. På det ena av dessa, Dingtuna 360, undersöktes ett par gravar 1974, varav en daterades till yngre järnålder. Ytterligare gravar och gravfält finns i slättens norra utkant, vid Skälby och Gilltuna (figur 1). De ensamliggande gravarna utgörs framför allt av stensättningar men även rösen och resta stenar förekommer. Gravfälten är små eller mellanstora med 5–35 gravar och är av både äldre och yngre järnålderskaraktär. Gravformer utgörs av högar, runda och kvadratiska stensättningar samt resta stenar. Ett avvikande gravfält ligger strax söder om Väster Hacksta med fyra runda och fem kvadratiska stensättningar samt 26 resta stenar (Västerås 287; figur 1).

På impedimentmark i omgivningen kring Väster Hacksta finns ett antal skålgropslokaler (figur 1). I den norra delen av gravfältet Västerås 291 finns ett block med knappt 60 skålgropar och eventuellt finns även skålgropar på ett block ca 20 meter norr om gravfältet Västerås 289. Ytterligare skålgropslokaler är spridda i området (t ex Västerås 280:1, 290:1 och 320:1). Även dessa är belägna på impediment och i skogsmark. Vid gravfältet

⁸ För en översikt se Lindqvist 2008, s. 99–101.

Figur 1. Fornlämningarna kring Väster Hacksta ca 400 f.Kr–400 e.Kr. Skala 1:20 000.

258:1 vid Skälby finns ett skålgropsblock (Västerås 258:2).

Fragment av stensträngssystem återfinns på höjdparter söder om Väster Hacksta. Enstaka stensträngar finns också spridda i området, bl.a. vid Skälby (figur 1). Bilden med enstaka spridda stensträngsrester på impedimenten kring lerslätterna är karaktäristisk för Västeråstrakten. Direkt väster om den lerslätt som Väster Hacksta och Västra Skälby är belägna på vidtar dock Dingtuna socken som är mycket rik på bevarade rester av stensträngssystem. Sydväst om Gilltuna gård finns ett område med fossil åkermark (Dingtuna 1022) samt två stensträngar. Stensträngar finns också på och i anslutning till flera gravfält (Dingtuna 331:1, Dingtuna 359:1, Västerås 258:1, Västerås 259:1).

Vid Skälby ligger Berghagens fornborg på en skogsbeklädd moränhöjd väster om boplatsen (Västerås 262:1; figur 1). Fornborgar tenderar att i Mälardalen ligga på gränser i landskapet, framför allt på gränser mellan olika bygder,⁹ varför de är viktiga för bilden av den äldre järnålderns rumsliga organisation. Denna fornborg verkar dock skilja sig från detta läge genom att vara förhållandevis centralt belägen i relation till bebyggelsen.

Boplatsens närområde

Utifrån den aktuella fornlämningsbilden kan ett ca 2,6 x 1,6 km (4,2 km²) stort område urskiljas som innefattar överplöjda boplatsslämningar i lermark, impedimentmark med gravar och gravfält samt odlingsmark- och betesmark (figur 2). Området kan ses som ett hypotetiskt resursområde till bybebyggelsen i Väster Hacksta/Skälby/Gilltuna.

⁹ Wall 2003; Fernstål 2004.

Figur 2 (motst. sida). Det hypotetiska resursområdet till de idag kända boplatsområdena vid Väster Hacksta, Skälby, Gilltuna. Boplatsernas omfattning är ett resultat av exploateringen i området och ytterligare boplatsslämningar kan sannolikt komma att påträffas utanför dessa områden. På kartan syns också fornlämningsbilden enligt figur 1 samt strandlinjen vid 12,5 m.ö.h. Skala 1:50 000.

Detta kan jämföras med Stig Welinders bild av bebyggelsen i området då han antar att bebyggelsen under äldre järnåldern bestod av löst grupperade byar om 2–4 gårdar, där varje gård bestått av flera hus och där gårdenas storlek varierat mellan 20–40 ha per gård. Byarnas resursområden har han beräknat till 2,5–3 km².¹⁰

En undersökning av gårdarnas resursområde under romersk järnålder i Närke har visat att det närområde som omfattar både boplats samt omgivande gravar och odlingsmark verkar generellt ha en storlek med upp till 1 km radie. Ett sådant område motsvaras av en yta med som mest 3,14 km².¹¹

De äldsta daterade anläggningarna från Väster Hacksta framkom på höjder mellan 13,20 och 13,74 m.ö.h. Med tillägg för matjordstäcket som var ca 0,25 m tjockt ger detta en höjd över havet på ca 13,5–14 m. Dateringarna återfinns intervallet mellan 370–170 f.Kr. Vi kan alltså förutsätta att boplatsen etablerades som tidigast när strandlinjen befann sig kring 13 m.ö.h.

Vid tidpunkten för Väster Hackstas etablering ca 400 f.Kr låg boplatsen helt strandnära (figur 3). Avståndet till vattnet ökade med tiden och runt Kr.f. var det ca två km. Vid tidpunkten för boplatssområdets övergivande ca 400 e.Kr låg strandlinjen ca tre km bort. När vattnet drog sig tillbaka bildades fuktiga strandängar som bör ha lämpat sig väl för bete.

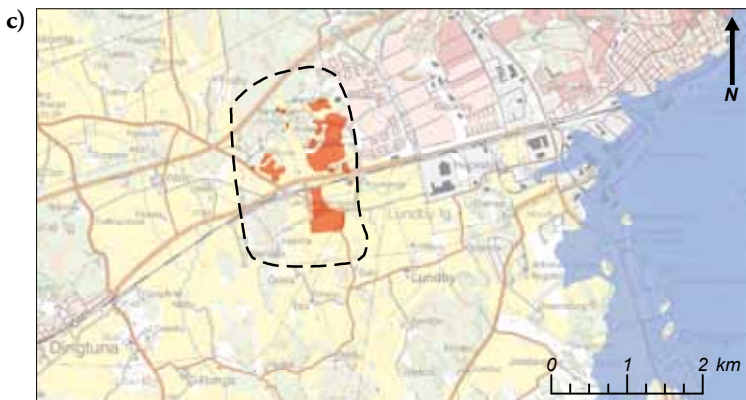
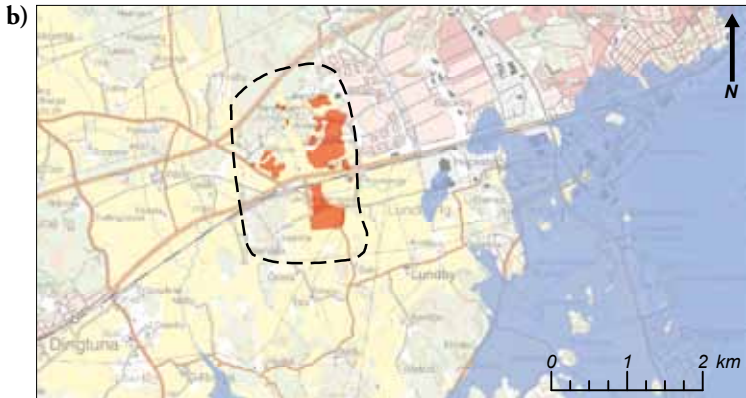
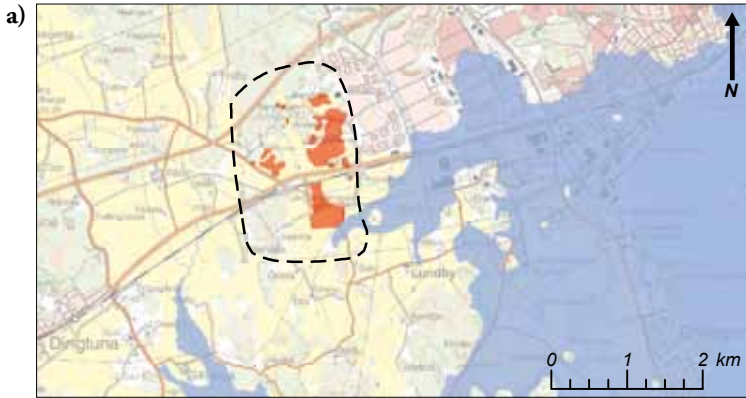
Bebyggelseutvecklingen vid Väster Hacksta.

Ett 20-tal gårdar från äldre järnåldern har kunnat identifieras i Väster Hacksta. Bebyggelseutvecklingen har översiktligt delats in i tre skeden inom vilka gårdarna antingen samexisterar eller

¹⁰ Welinder 1974.

¹¹ Lagerstedt 2008, s. 185.

Figur 3 (motstående sida). Boplatssområdet och strandlinjen a) 12,5 m.ö.h. (ca 400 f.Kr.), b) 10 m.ö.h. (runt Kr.f.) och c) 7,5 m.ö.h. (ca 400 e.Kr.). Höjddata bearbetat av Daniel Löwenborg.

avlöser varandra i tid.¹²

I syfte att visualisera gård- och bystrukturen i Väster Hacksta och hur denna har förändrats över tid kommer en hypotetisk fasindelning att göras inom skede 2 och 3. Vår kunskap om bebyggelsen inom skede 1 är däremot alltför fragmentarisk för att detta ska vara möjligt och skedet presenteras därför endast översiktligt. Fasindelningen för skede 2 och 3 grundar sig på husens ¹⁴C-dateringar (medelvärdet) samt en uppskattad genomsnittlig livslängd på ca 55–60 år.

Järnåldershusens användningstid är omdebatterad och framförda förslag varierar mellan 30 och 300 år. Flertalet beräkningar ligger mellan 50 och 150 år.¹³ På senare tid kortare intervall framhållits, 30–60 år.¹⁴ En viktig poäng är att husens livslängd har påverkats av kulturella och sociala värderingar och inte enbart kan beräknas efter den högsta möjliga livslängden för själva träkonstruktionen.¹⁵

En uppfattning om gårdarnas livslängd i Väster Hacksta kan fås genom en hopslagning av skede 2 och 3. Det totala antalet under perioden är 18 gårdar vilka har existerat under en tidsperiod av 550 år. I det fall det rört sig om en ensam gård blir medellivslängden 30,5 år. I Väster Hacksta har det troligen funnits två parallella gårdar under denna period.¹⁶ Räkna man med två samtidiga existerande gårdar blir livslängden 61 år. Räkna man dessutom in underfaserna 5a och b respektive 17a och b, blir summan 55 år. En livslängd på 50–75 år har föreslagits för Skälby.¹⁷

För överskådlighetens skull är faserna satta vid jämna 50-års gränser (figur 4). Exempelvis har sammanlagt fem dateringar

¹² Lagerstedt & Lindwall 2008.

¹³ Göthberg 2000, s 108f och där anförd litteratur.

¹⁴ Norr 2008, s. 45; Hjulström 2008, s. 25.

¹⁵ Frölund 2007, s. 218–219.

¹⁶ Lagerstedt & Lindwall 2008.

¹⁷ Eklund 2008, s. 111.

Gård nr	Hus nr	Kal. 2 σ	Prov nr	Medelvärde	Hypotetisk fas	Skede
1	13				?	1
	26				?	1
2	6				?	1
1 el. 2	8	390–170 f.Kr.	9516	280 f.Kr.	300-200 f.Kr.	1
3	18				?	1
4	36				?	1
5	1	210 f.Kr.–Kr.f.	7982	105 f.Kr.	150-0 f.Kr.	2
5a	12	200–40 f.Kr.	11534	120 f.Kr.	150-0 f.Kr.	2
5b	38				150-0 f.Kr.	2
?	7				?	2
6	14				?	2
7	3	170 f.Kr. – 10 e.Kr.	8996	80 f.Kr.	150-0 f.Kr.	2
	5				150-0 f.Kr.	2
	9				150-0 f.Kr.	2
8	4	40 f.Kr. – 140 e.Kr.	7809	50 e.Kr.	0-100 e.Kr.	2
	2				0-100 e.Kr.	2
9	25				?	2
11	34				?	2
	27	60 f.Kr. – 130 e.Kr.	34208	35 e.Kr.	0-100 e.Kr.	2
13	19	50 f.Kr. – 140 e.Kr.	25662	45 e.Kr.	0-100 e.Kr.	2
	22	40 f.Kr. – 130 e.Kr.	27048	45 e.Kr.	0-100 e.Kr.	2
22	10				?	2
10	11	50 f.Kr. – 90 e.Kr.	15137+16132	20 e.Kr.	0-100 e.Kr.	2
14	17	50–220 e.Kr. (komb dat)	22109+22110	135 e.Kr.	100-200 e.Kr.	3
	21	60–250 e.Kr.	26515	155 e.Kr.	100-200 e.Kr.	3
	24	70–320 e.Kr.	29977	195 e.Kr.	100-200 e.Kr.	3
15	37	70–260 e.Kr.	42478	165 e.Kr.	100-200 e.Kr.	3
16	35	120–340 e.Kr.	39238	230 e.Kr.	200-300 e.Kr.	3
17a	15	240–420 e.Kr.	18639	330 e.Kr.	300-400 e.Kr.	3
17b	20	250–400 e.Kr. (komb dat)	26397+FU dat	325 e.Kr.	300-400 e.Kr.	3
17a	23				300-400 e.Kr.	3
18	33	240–390 e.Kr.	38441	315 e.Kr.	300-400 e.Kr.	3
19	28				300-400 e.Kr.	3
	29	230–420 e.Kr.	37479	325 e.Kr.	300-400 e.Kr.	3
20	30	250–430 e.Kr. (komb dat)	36431+36432	340 e.Kr.	300-400 e.Kr.	3
	31				300-400 e.Kr.	3
	32				300-400 e.Kr.	3
21	16	170–390 e.Kr. (komb dat)	21069+22365	280 e.Kr.	300-400 e.Kr.	3
	39				300-400 e.Kr.	3

Figur 4. Dateringar och fasindelningar av hus och gårdar i Väster Hacksta.

från två hus tillhörande gård 5 gett intervall på 200 f.Kr.–Kr.f. respektive 200–40 f.Kr. (2σ), vilket ger medelvärden på 100 f.Kr. respektive 120 f.Kr. för de olika husen. Med en förväntad livslängd på 55–60 år placerar sig gården i intervallet 150 f.Kr.–Kr.f. Det kan naturligtvis ifrågasättas om ett dateringsintervalls medelvärde är en relevant utgångspunkt för en fasindelning. Den faktiska dateringen av ett prov kan även återfinnas i början eller slutet av ett intervall. För det ovanstående exemplet skulle då gälla att gården kan dateras till 40 f.Kr.–20 e.Kr. respektive Kr.f.–60 e.Kr. utifrån de båda husintervallen, dvs. hamna något utanför den föreslagna fasen. Trots denna källkritiska aspekt har jag valt att konsekvent använda medelvärdet som utgångspunkt då jag anser att det generella mönster som kommer att uppträda ger en tillräckligt bra, om inte exakt, uppfattning om hur bebyggelsen växt fram på platsen.

En annan källkritisk aspekt är provens medelvärde. De prover som har används för datering i Väster Hacksta har generellt inte högre egenålder än max 50 år, vilket inte ger någon större avvikelse i husens dateringsintervall.

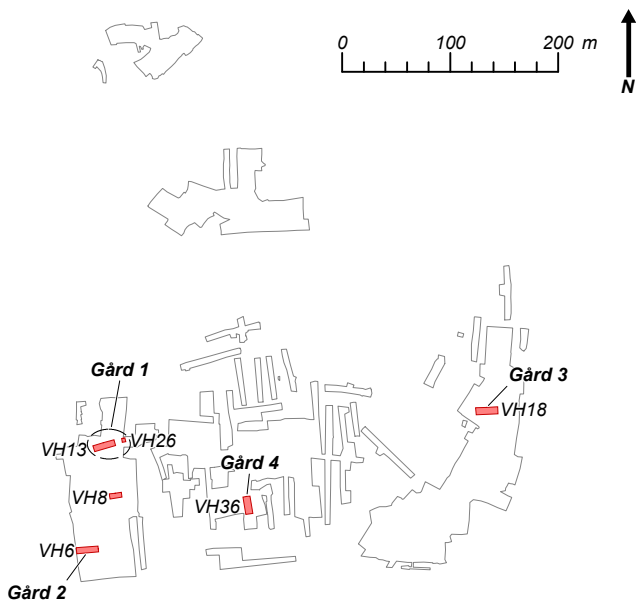
Visualisering och hypotetisk fasindelning

I enlighet med den metod som beskrivits kommer en hypotetisk fasindelning att göras för bebyggelsen i Väster Hacksta. Syftet är att visualisera vilka gårdar som har varit samtida och hur bebyggelsen flyttat runt inom boplatsoområdet. Dateringarna av husen utgår från de ^{14}C -analyser och typologiska dateringar som presenteras i undersökningsrapporten. De kolprov som daterar husen kommer antingen från lager i stolphål som bedömts utgöra rester efter själva stolpen eller från härdar tillhörande huset.¹⁸

Då flera säkra prover förekommer från ett hus har en kombinationsdatering gjorts av dessa.¹⁹ Då flera prover förekom-

¹⁸ Lagerstedt & Lindwall 2008, s. 26.

¹⁹ OxCal 4.

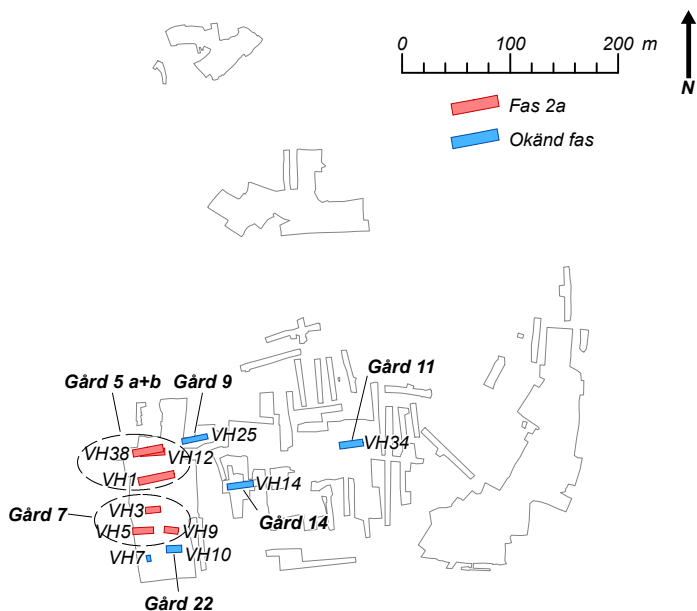

Figur 5. Bebyggelsen i Väster Hacksta, skede 1 (400–150 f.Kr.). Skala 1:7000.

mer från ett hus vilka har helt eller delvis avvikande dateringar har prov från den eller de anläggningar som med högst sannolikhet utifrån planbilden kan kopplas till husets anläggnings- eller brukningsfas använts. Vissa hus har placerats in i en fas utifrån dess rumsliga sammanhang med andra hus i en gårdsgrupp (figur 4).

Skede 1, 400–150 f.Kr.

Bebyggelsen i Väster Hacksta etableras sannolikt runt 400 f.Kr. Den gårdsstruktur som framträder utgörs framför allt av ensamliggande långhus (Gård 2–4; figur 5). Gården med långhuset VH13 (Gård 1) längst i norr har emellertid en tillhörande fyrstolpsbyggnad (VH26). Ekonomibygnaden VH8 har

Figur 6. Fas 2a (150 f.Kr.–Kr.f.) samt bus i okänd fas. Skala 1:7000.

troligen hört till någon av huvudbyggnaderna VH13 eller VH 6. Avståndet mellan gårdarna varierar mellan 100 och 370 m. Lämningarna återfinns inom en 45 000 m² stor yta. Sannolikt fortsätter emellertid bebyggelsen från detta skede längre åt söder och sydväst. De fyra gårdar som är identifierade inom undersökningsytan har existerat under en 250 år lång period. Det troligaste scenariot är att det rört sig om en ensam gård vilken flyttat runt inom området.

Skede 2, 150 f.Kr.–100 e.Kr.

En intensifiering av bebyggelsen sker under århundradena kring Kr.f. och från ca 150 f.Kr. är det troligt att två samtida gårdar existerat på platsen. En hypotetisk fasuppdelning av skede 2 har resulterat i att två gårdar kan hänföras till en äldre

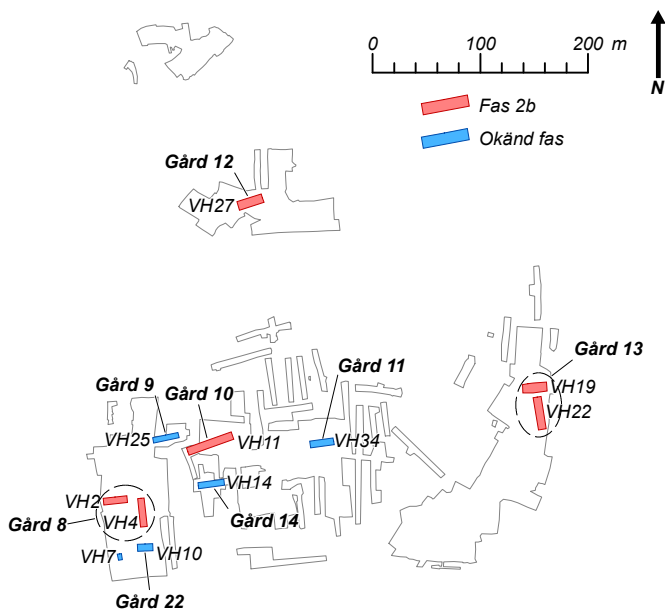
fas och fyra gårdar till en yngre fas. Ytterligare fyra gårdar finns inom skedet men kan inte tidfästas närmare (figur 4). Totalt existerar 10 gårdar under skedet vilket sträcker sig över 250 år. I det fall det skulle röra sig om en ensam gård som flyttar runt under skedet skulle varje gård ha en livslängd på 25 år, vilket är relativt kort. Finns det istället två parallella gårdar under perioden får gårdarna istället en livslängd på 50 år vilket är mer rimligt.

Fas 2a, 150 f.Kr.–Kr.f.

I områdets sydvästra del ligger *Gård 5a+b* (figur 6). Gården utgörs av två parallellt liggande byggnader. Bostadshuset VH1 kompletteras med ett något kortare långhus VH12, eventuellt har även detta hus bostadsfunktioner. VH12 avlös efter en tid av ekonomibyggnaden VH38. En bit söderut återfinns *Gård 7*. Den består av två-tre hus där bostadshuset VH3 ligger är parallellt beläget med ekonomibyggnaden VH5. Eventuellt hör också ekonomibyggnaden VH9 till denna husgrupp. De två gårdarna ligger på endast 20 meters avstånd från varandra. Sannolikt rör det sig om ett förändrat gårdsläge under perioden.

Fas 2b, Kr.f.–100 e.Kr.

I samma läge som *Gård 7* etableras under den yngre fasen *Gård 8* vilken utgörs av två likstora byggnader i vinkel, VH2 och VH4, som båda troligen inrymt bostadsfunktioner (figur 7). En bit åt nordöst återfinns *Gård 10* vilken utgörs av ett mycket långt ensamliggande långhus, VH11. *Gård 12*, bestående av det ensamliggande långhuset VH27, etableras i ett helt nytt läge längre norrut i området. *Gård 13* etableras i östra delen av området i ett nygamalt läge från skede 1. Gården består av två likstora flerfunktionella byggnader, VH19 och VH22, där VH19 är beläget vinkelrätt mot kortändan av VH22. Avståndet

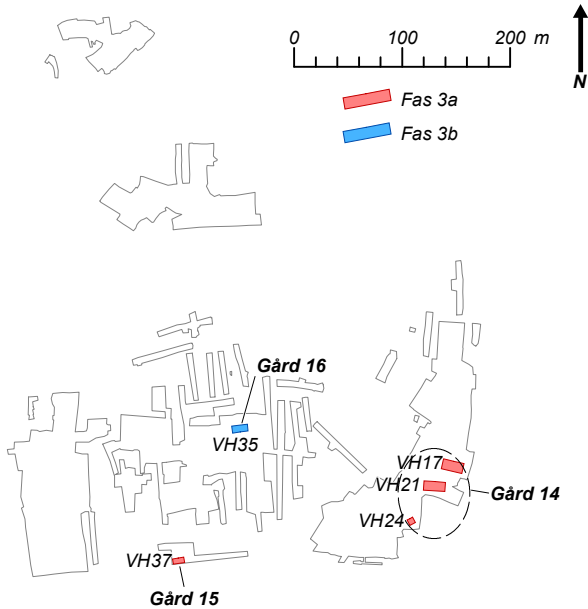

Figur 7. Fas 2b (Kr.f.–100 e.Kr.) samt hus i okänd fas. Skala 1:7000.

mellan de fyra gårdarna inom denna fas varierar mellan 75 och 300 m. Det kortaste avståndet mellan gård 8 och 10 kan tolkas som ett förändrat gårdsläge inom perioden.

Okänd fas

Fyra gårdar har inte kunnat dateras närmare än till skede 2. *Gård 6* med VH14 och *Gård 9* med VH25 kan kopplas samman med gårdsläget i anslutning till *Gård 10* (figur 6 och 7). Antingen har husen inom detta område avlöst varandra eller så utgör de en del av en gemensam gårdstruktur. *Gård 22* med VH10 kan utgöra liten huvudbyggnad eller ekonomibyggnad till gård delvis utanför undersökningsområdet. *Gård 11* med VH 34 etableras i ett nytt läge i mellersta delen av området.

Figur 8. Fas 3a (100–200 e.Kr. och fas 3b (200–300 e.Kr.) Skala 1:7000.

Skede 3, 100–400 e.Kr.

Under det efterföljande skedet överges den sydvästra delen av boplatsoområdet medan bebyggelsen fortsätter att uppträda längre österut samt i de norra delarna. Sannolikt existerar även under detta skede minst två samtida gårdar. En fasindelning av perioden kan hypotetiskt dela upp bebyggelsen i tre faser med tre gårdar i den äldsta fasen, en gård i den mellersta fasen och fyra gårdar i den yngsta fasen. Totalt existerar åtta gårdar under skedet som omfattar 300 år. Två parallellt existerande gårdar ger en genomsnittlig livslängd på 75 år.

Fas 3a, 100–200 e.Kr.

I områdets sydöstra del, söder om gård 13 från den föregående fasen, etableras nu *Gård 14* med de parallellt belägna långhu-

sen VH17 och VH21 samt fyrstolphuset VH24 (figur 8). Det ena långhuset VH21 har ett för tiden ålderdomligt drag med en balanserad väggkonstruktion. Det andra långhuset, VH 17, har flera kraftiga och stenskodda stolphål vilket skulle kunna tyda på en loftkonstruktion.²⁰ Huset saknar belägg för eldstad vilket kan tyda på att det, liksom fyrstolphuset VH24, är en ekonomibygnad. I södra utkanten av området framkom *Gård 15* bestående av ett mindre långhus, VH37. Troligtvis rör det sig om en ekonomibygnad där gårdens huvudbyggnad ligger utanför det undersökta området. Avståndet mellan gårdarna i denna fas är ca 200 m.

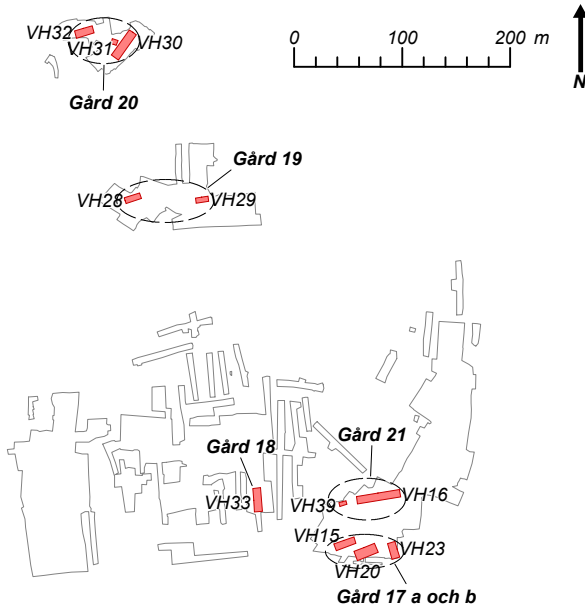
Fas 3b, 200–300 e.Kr.

I den mellersta delen av det södra området ligger *Gård 16* bestående av långhuset VH35, vilket inte är fullständigt bevarat (figur 8). Sannolikt har flera gårdar existerat under denna fas vilka har varit belägna söder om det undersökta området.

Fas 3c, 300–400 e.Kr.

Under den yngsta fasen kan fem gårdar beläggas i Väster Hacksta. I den sydöstra delen av området ligger *Gård 21* med ett större långhus, VH16, och en mindre byggnad, VH39, belägna i ett gemensamt stråk (figur 9). Det senare huset utgör sannolikt en ekonomibygnad. Strax söder om *Gård 21* ligger *Gård 17a och b*. Gården utgörs av en huvudbyggnad, med två långhus som avlöser varandra, VH15 och VH20, samt en mindre ekonomibygnad, VH23. Husen är belägna vinkelrätt mot varandra. De två bostadshusen är näst intill lika långa men det ena huset, VH 20, är något bredare. *Gård 17* och *21* ligger endast 30 m från varandra och har troligtvis inte varit samtida. En bit västerut ligger *Gård 18* bestående av ett ensamt långhus, VH33, med en balanserad konstruktion vilket kan ses som ett ålder-

²⁰ Lagerstedt & Lindwall 2008, s. 119.

Figur 9. Fas 3c (300–400 e.Kr.) Skala 1:7000.

domligt drag för denna period. Längre norrut ligger *Gård 19* vilket består av två lite kortare långhus VH28 och VH29, varav det senare är tolkat som ekonomibyggnad. Husen är belägna ca 50 m från varandra och har ungefär samma orientering. Längst i norr ligger *Gård 20* vilket består av en huvudbyggnad, VH30, samt två troliga ekonomibyggnader, VH 31 och 32. Den mindre byggnaden VH31 ligger vinkelrätt mot huvudbyggnadens västra långsida. VH32 ligger en bit västerut i en något avvikande orientering från VH30. Avståndet mellan gårdarna inom fasen varierar från som närmast 30 m till som längst upp mot 500 m. De kortare avstånden bör ses som förändrade gårdslägen under perioden medan de längre avstånden, t ex mellan gårdarna 21/17/18 och gård 19/20, bör ses som avståndet mellan samexisterande gårdar.

Boplatsmaterialet från Väster Hacksta kommer i det följande att kontrasteras mot ett antal generella uppfattningar kring den äldre järnålderns bebyggelse i Mälardalen. Frågan är om det finns strukturella skillnader mellan Västmanland och övriga Mälardalen vad gäller bybebyggelsens uttryck, gårdsstruktur, rörelsemönster eller husens förändringsbenägenhet.

Bybebyggelsens täthet

En allmänt vedertagen uppfattning är att bebyggelsen från romersk järnålder och framåt fick en mer stabil karaktär, vilket bör ha samband med en mer fast organisation av åker och betesmark. Liksom tidigare fanns glest placerade gårdar på varierande avstånd. En ny bebyggelseform utgjordes av minst två tätt placerade gårdar vilket kan betraktas som en begynnande koncentration av bebyggelsen.²¹ Frågan är om denna bild kan bekräftas för Väster Hackstas del. Går det att urskilja en generell minskning i avståndet mellan gårdarna under loppet av äldre järnålder?

Under det äldsta skedet av bebyggelsen kan inga samexisterande gårdar påvisas. En ensam gård har flyttat runt inom det ca 45 000 m² stora området. Avståndet mellan gårdslägena har varierat mellan 100 och 370 m.

Under skede 2 kan minst två samtida gårdar påvisas inom ett ca 90 000 m² stort område. Inledningsvis under fas 2a (150 f.Kr.–Kr.f.) etablerar sig några gårdar relativt tätt inom området. Avståndet mellan hypotetiskt samtida gårdar är vanligen 40–80 m och som längst 150 m. Senare under fas 2b (Kr.f.–100 e.Kr.) ökar avstånden generellt, med mellan 200 och 300 m från gårdarna i sydväst bort till gårdarna 12 och 13 i norr och i öster (figur 6 och 7).

Under skede 3 kan minst två samtida gårdar påvisas inom ett ca 90 000 m² stort område. Avståndet mellan gårdarna ökar

²¹ Göthberg 2000, s. 121.

generellt under perioden från 230 m mellan gård 14 och 15 i början av perioden till 300–500 m mellan gårdarna i den yngsta bebyggelsefasen (figur 8 och 9). Detta kan jämföras med gårdar från romersk järnålder i Uppland där samtida enheter vanligen uppträder med ett största avstånd på 250 m. Det förekom emellertid också samtida gårdar på ett större avstånd, 250–400 m.²² Det verkar således som att avståndet mellan de romartida gårdarna i Hacksta generellt var större än i Uppland. Till skillnad från tidigare uppfattning att bebyggelsen blir förtätad under romersk järnålder kan vi istället se att avståndet mellan de samtida gårdarna ökar, från ca 40–80 m (maximalt 150 m) under fas 2a (150 f.Kr.–Kr.f.) till 300–400 m under fas 3c (300–400 e.Kr.). Kan en jämförelse med bebyggelsen i Skälby komma att bekräfta det mönster som uppträder i Väster Hacksta?

Vid de äldre undersökningarna i Skälby kunde 21 byggnader identifieras. Håkan Aspeborg har hypotetiskt delat in bebyggelsen i tre faser vilka i stora drag överensstämmer med de tre skeden som presenterats för Väster Hacksta. Enda skillnaden är att övergången mellan fas 2 och 3 är satt vid ca 200 f.Kr. jämfört med övergången mellan skede 1 och 2 som är satt vid 150 f.Kr. Aspeborg poängterar att gårdarna inom varje fas inte behöver ha existerat samtidigt utan att det är möjligt med en uppdelning inom samtliga faser. Samtidigt framhålls att flera hus, ofta fler än tre i varje enskild fas, verkar ha varit samtida med varandra.²³ Svante Norr har kritiserat Aspeborgs hypotes och menar att husens livslängd och därmed gårdslägenas kontinuitet har överdrivits. Norr förslår att bebyggelsen utgjorts av maximalt två samtida gårdar, ett läge i norr och ett i söder.²⁴

Nya undersökningar vid Skälby 2006 har kompletterat den

²² Göthberg 2007, s. 436.

²³ Aspeborg 1999, s. 74–75.

²⁴ Norr 2008.

VÄGEN, GÅRDARNA OCH BYARNA

Gård	Hus	Kal. 2 σ (enligt rapp.)	Labnr	Fas	Skede	Orsak till omdatering
4a	2:1992	400–180 BC	Beta-57091	1,2	1	¹⁴ C-intervall
B	3:2006	410–200 BC	Ua-34484	1	1	
J	12:2006			1	1	
N	19:2006	800–200 BC, 200–40 BC	Ua-34493, Ua-35763	1	1	
3	31:1992			1	1	
2	11B:1992			1	1	
1	1:1992			1	1	
1	32:1992			1	1	
1	33:1992			1	1	
9	11A:1992			3	2	Typologisk datering enligt Aspe- borg, s. 59
A	2:2006	50 BC–30 AD	Ua-34483	2	2	
A	1:2006			2	2	
5b	15:1992	33 BC–82 AD	Ua-5932	1,2	2	¹⁴ C-intervall
7	21:1992	55 BC–88 AD	Beta-57106, Cams-4483	2,3	2	¹⁴ C-intervall
7	26:1992	178 BC–22 AD	Beta-57111, Cams-4486	2,3	2	¹⁴ C-intervall
7	29:1992			2,3	2	I enlighet med omda- tering av hus 21:1992 och 26:1992
L	14:2006	170 BC–50 AD	Ua-35096	2	2	
F	7:2006	170 BC–50 AD, 110 BC–80 AD	Ua-34488, Ua-34489	2	2	
F	9:2006			2	2	
4b	3:1992	192–9 AD	Beta-57089	1,2	2	¹⁴ C-intervall
5a	14:1992	340–49 BC	Beta-57110, Cams-4485	1,2	1	¹⁴ C-intervall
10	13:1992	82–245 AD	Beta-57090, Cams-4470	3	3	
8	10:1992	87–244 AD	Ua-5931	3	3	
I	11:2006	130–340 AD	Ua-35085	3	3	
H	10:2006	80–250 AD	Ua-34492	3	3	
ny	18:2006	380–200 BC	Ua-35764	3	1	¹⁴ C-intervall
M	15:2006			3	3	
M	16:2006			3	3	
11	20:1992	257–430 AD	Beta-57100, Cams-4476	3	3	
11	23:1992			3	3	
K	13:2006			3	3	

D	5:2006	240–420 AD	Ua-34486	3	3	
D	17:2006			3	3	
C	4:2006	130–340 AD	Ua-34485	3	3	
6	6:1992	36 BC–86 AD, 389 BC–181 AD (brunn som överlagas av huset)	Beta-57094, Cams-4472, Beta-62183	2,3	3	¹⁴ C-intervall
6	4:1992			2,3	3	I enlighet med omda- tering av hus 6:1992
G	8:2006	70–240 AD	Ua-34490	3	3	
12	25:1992			3	3	
E	6:2006	250– 430 AD	Ua-35084	3	3	

Figur 10. Dateringar och indelningar i skeden av hus och gårdar i Skälby. Källa: Aspeborg 1999 och Onsten-Molander 2008b.

tidigare bilden av bebyggelsen.²⁵ Totalt har nu 40 hus påträffats inom de undersökta ytorna vilka bildar 28 gårdar.²⁶ Dateringarna av boplatzlämningarna sträcker sig från 550 f.Kr. till 450 e.Kr. I rapporten delas bebyggelsen in i tre faser vilka motsvaras av Aspeborgs faser med undantag för att fas ett anges börja vid 400 f.Kr. istället för 500 f.Kr.²⁷ och att gränsen mellan fas 2 och 3 är satt vid 50 e.Kr.

I syfte att få ett jämförbart underlagsmaterial har gårdarna från Skälby infogats i de tre skeden som definierats för Väster Hacksta. I stort följs de dateringar som anges i respektive rapport med undantag för några hus/gårdar där en omtolkning gjorts (figur 10).

Fyra gårdslägen eller gårdsterritorier har definierats för Skäl-

²⁵ Onsten-Molander 2008b.

²⁶ Eklund 2008, s. 107; eventuellt 29 gårdar enligt min bedömning.

²⁷ I praktiken placeras emellertid ett hus från övergången yngre bronsålder/förromersk järnålder till denna fas vilket gör att början av fas 1 motsvaras av Aspeborgs fas 1.

by med en diameter på 120–180 m, det södra, det mellersta, det nordöstra och det nordvästra.²⁸ Till skillnad från bebyggelseutvecklingen i Väster Hacksta uppträder i Skälby ett minskande avstånd mellan gårdsenheterna (jfr figur 10).²⁹ Från ca 150–250 m under skede 1, och ca 150–200 m under skede 2 till 100–150 m under skede 3. Det är emellertid inte klarlagt om det bland de 7 gårdarna under fas 1 verkligen existerat två samtida enheter. Medellivslängden för en ensam kringflyttande gård i området blir 50 år, vilket är en rimlig siffra enligt tidigare diskussion.

Sammantaget kan det slås fast att avståndet mellan samtida gårdar i Väster Hacksta ökar från skede 2 till skede 3 samt att avståndet mellan gårdarna i Skälby minskar något under hela perioden. Avståndet till bebyggelse från romersk järnålder i Skälby, norr om Väster Hacksta är ca 500 m. På ca 600 m finns bebyggelse från romersk järnålder i Gilltuna. Frågan är om vi har att göra med tre enheter inom samma byterritorium eller om det rör sig om separata byar?

Gårdens sammansättning

Kännetecknande för gårdsbebyggelsen i Mälardalen under slutet av yngre bronsålder och större delen av förromersk järnålder var att den ofta bestod av ett långhus som förutom bostadsfunktion även inrymde förrådsfunktioner. Från slutet av förromersk järnålder och äldre romersk järnålder började dessutom uthus i olika former förekomma.³⁰ Den generella bilden av gårdsbebyggelsens utveckling kan i stort beläggas även i Väster Hacksta.

Gårdarna i Väster Hacksta bestod under äldre järnålder dels av ensamliggande flerfunktionella långhus, dels av gårdar där ytterligare byggnader ingick, antingen ekonomibygnader, som

²⁸ Eklund 2008, s. 108–109.

²⁹ Eklund 2008, s. 112–114.

³⁰ Göthberg 2000, s. 230.

Skede	Gård	Hus med bostadsdel	Ekonomibyggnad	Totalt antal hus
1	1	VH13	VH 26, ev VH8	2-3
	2	VH 6	ev VH8	1-2
	3	VH18		1
	4	VH36		1
2	5a	VH1, VH12		2
	5b	VH1	VH38	2
	6	VH14		1
	7	VH5	VH3, ev VH9	2-3
	8	VH2, VH4		2
	9	VH25		1
	11	VH34		1
	12	VH27		1
	13	VH19,22		2
	22	ev VH10	ev VH10	1 (trol flera hus utanför UO)
3	10	VH11		1
	14	VH21, ev VH17	VH24, ev VH17	3
	15		VH37	1 (trol flera hus utanför UO)
	16	VH35		1
	17 a	VH15	VH23	2
	17 b	VH20	VH23	2
	18	VH33		1
	19	VH28	VH29	2
	20	VH30	VH31, VH32	3
21	VH16	VH39	2	

Figur 11. Gårdens sammansättning i Väster Hacksta.

Skede 1: 2–3 gårdar med 1 hus och 1–2 gårdar med 2–3 hus.

Skede 2: 5 gårdar med ett hus, 5 gårdar med 2–3 hus och 1 gård med okänt antal hus.

Skede 3: 2 gårdar med ett hus, 6 gårdar med 2–3 hus och 1 gård med okänt antal hus.

Totalt: 9–10 gårdar med ett hus, 12–13 gårdar med 2–3 hus och 2 gårdar med okänt antal hus.

fyrstolpsbyggnader och mindre långhus, eller gårdar där flera av husen till synes har inrymt bostadsfunktioner, t ex Gård 13 med VH19 och VH22. Frågan är om det går att se en förändring under tidsperioden och hur väl utvecklingen stämmer överens med Skälby och gårdar i Uppland?

I Väster Hacksta var gårdar med ett ensamt långhus vanligast under den äldre delen av förromersk järnålder och blev mindre vanligt med tiden (figur 11). En gårdsstruktur där två långhus med bostadsfunktioner ingick en uppträder huvudsakligen under skede 2. Under skede 3 är det vanligare att renodlade ekonomibygnader uppträder i gårdsgrupperna. Att kompletterande ekonomibygnader i hög grad saknas i gårdsstrukturer från förromersk järnålder kan ha att göra med att de överlagrande boplatzlämningarna från yngre tider vilka helt eller delvis suddat ut spåren av äldre byggnader. Vad gäller de två ensamliggande husen under skede 3, VH33 och VH35, finns det en möjlighet att ekonomibygnader kan återfinnas utanför den undersökta ytan.³¹ VH11 från skede 2 urskiljer sig genom sin betydande längd vilket möjliggör att byggnaden inrymt hela gårdens behov inom samma byggnad. Det finns också en möjlighet att långhuset fungerat i samverkan med närliggande långhus/bostadshus, t ex VH14 eller VH25.³²

Gårdsstrukturen i Skälby liknar den i Hacksta med undantag för att det finns en högre andel gårdar bestående av ensamliggande långhus under skede 3 (figur 12). Det är troligt att många av de mindre ekonomibygnaderna från denna fas inte har påträffats.³³

En studie av gårdsstrukturen i Uppland har visat att den vanligaste hussammansättningen på gårdarna under perioden yngre förromersk järnålder till folkvandringstid var ett treskep-

³¹ Jfr Lagerstedt & Lindwall 2008, s. 30 och 64.

³² Jfr Göthberg 2007, s. 420.

³³ Onsten-Molander 2008a, s. 126.

Skede 1	8 gårdar med 1 hus och 1 gård med 3 hus.
Skede 2	4 gårdar med ett hus, 3 gårdar med 2-3 hus
Skede 3	9 gårdar med ett hus, 4 gårdar med 2-3 hus
Totalt	21 gårdar med ett hus, 8 gårdar med 2-3 hus

Figur 12. Gårdens sammansättning i Skälby. Sammanställningen grundar sig endast på resultaten från 2006 års undersökningar (Eklund 2008, s. 106; jfr fig. 10).

pigt hus med bostad, ett treskeppigt mindre hus och ofta ett fyrstolpshus. Denna kombination förekommer på 30 av 52 (57 %) analyserade gårdar. Gårdar med ytterligare ett litet fyrstolpshus förekom på 9 av gårdarna (17 %). Slutligen bestod 12 av gårdarna (23 %) av ett ensamt långhus som eventuellt kompletterades med ett fyrstolpshus.³⁴ Undersökningen visar att variationen i antalet hus har varit betydande. I Väster Hacksta finns en högre andel ensamliggande hus (45 %) vilket delvis kan bero på att även gårdar från äldre förromersk järnålder är inkluderade.

Sammanfattningsvis förekommer huvudsakligen ensamliggande långhus i Väster Hacksta och Skälby under skede 1 i enlighet med den generella bilden av gårdsstrukturen i Mälardalen. Under skede 2 förekommer förutom det ensamliggande långhuset även en gårdsstruktur med två bostadshus eller ett bostadshus och en till två ekonomibyggnader. Gårdsstrukturen med två bostadshus har inte observerats i Skälby.³⁵ Under skede 3 ökar antalet gårdar bestående av ett bostadshus och en eller två ekonomibyggnader i Väster Hacksta. Motsvarande ökning av antalet ekonomibyggnader har inte kunnat observeras i Skälby.³⁶

³⁴ Göthberg 2007, s. 418.

³⁵ Eklund 2008, s. 106–107.

³⁶ Eklund 2008, s. 106–107.

Längd	Skede 1 (andel)	Skede 2 (andel)	Skede 3 (andel)
2,5–16 m	3 50 %	5 29 %	9 56 %
17–24 m	3 50 %	9 53 %	5 31 %
28–43 m		3 18 %	2 13 %
Totalt	6	17	16

Figur 13. Antal hus i Väster Hacksta indelade i olika längdspann.

Husstorlek

Under äldre järnåldern uppträder en mängd olika hustyper av varierande storlekar. Långa hus tolkas ofta som flerfunktionella byggnader med bostadsfunktion medan kortare hus anses inrymma ekonomifunktioner. Ökningen av korta hus i Uppland under loppet av äldre järnålder har ansetts kunna spegla en specialisering av husens funktion.³⁷ Frågan är om en generell förändring av husens storlek, och kanske då även förhållande mellan bostads och ekonomibygnader, kan urskiljas över tid i Väster Hacksta.

Husens storlek i Väster Hacksta varierar mellan 2,5 och 43 m. De kortare husen, upp till 16 m långa, har till övervägande delen tolkats som renodlade ekonomibygnader.³⁸ En stor del av husen med bostadsfunktion återfinns inom längdspannet 18–24 m. Slutligen finns ett antal extra långa hus med bostadsdel, de varierar i längd mellan 28 och 43 m (figur 13).

Långa hus över 20 m saknas helt i skede 1. Hus längre än 35 m och upp till 45 m var generellt ovanliga under järnåldern. Hypotetiskt kan detta markera hög status.³⁹ En undersökning av hus i Uppland har emellertid visat att det enbart utifrån husens längd inte är möjligt att påvisa att dess invånare haft hög makt och status.⁴⁰ Andelen små hus ökar från skede 2 till skede

³⁷ Schültz & Frölund 2007, s. 169.

³⁸ Lagerstedt & Lindwall 2008.

³⁹ Göthberg 2000, s. 129; Fagerlund, 2007, s. 176.

⁴⁰ Fagerlund 2007, s. 189.

Längd	Skede 1 (andel)	Skede 2 (andel)	Skede 3 (andel)
2,5–17 m	7 64 %	7 64 %	6 35 %
17–24 m	3 27 %	1 9 %	9 53 %
27,5–43 m	1 9 %	3 27 %	2 12 %
Totalt	11	11	17

Figur 14. Antal hus i Skälby indelade i olika längdspann.

3, vilket också är en konsekvens av ett ökat antal ekonomibyggnader under det yngsta skedet. Under skede 2 finns istället en högre andel bostadshus i spannet 17–24 m.

En jämförelse med de 39 hus som har kunnat tidsbestämmas till ett bestämt skede i Skälby visar en något annorlunda bild (figur 14). Under skede 1 finns en övervikt för korta hus. Bebyggelsen i denna fas verkar emellertid vara något äldre än i Väster Hacksta. Ett längre hus på 29 m existerar också i denna fas (hus 2:1992). Även under skede 2 finns många korta hus. Liksom i Väster Hacksta uppträder nu ett antal mycket långa hus. Under skede 3 minskar andelen korta hus. Då detta går emot den generella trenden för gårdsstrukturen under äldre järnålderns kan man anta att många av de små husen från denna fas inte påträffats.⁴¹ Den största gruppen under skedet utgörs av normalstora hus som kompletteras av några enstaka längre hus.

En jämförelse med uppländska förhållanden visar att de undersökta husen varierade i längd från 3 m till 50,5 m. Inga större kronologiska skillnader föreligger här vad gäller husens längd. De riktigt långa husen uppträder med ett undantag först från och med yngre förromersk järnålder.⁴²

Analysen har visat att långa hus över 24 meter saknas under skede 1 i Väster Hacksta. I Skälby förekommer ett långt hus under skede 1. Andelen små hus under 16 m är lägst under skede

⁴¹ Jfr Onsten-Molander 2008a, s. 126.

⁴² Wikborg & Onsten-Molander 2007, s. 118.

2 i Väster Hacksta. I Skälby sker en minskning av andelen små hus under perioden.

Stabilitet i bebyggelsen

Omstolpningar i husen

Omstolpningar eller senare förstärkningar av långhusens takkonstruktion är vanligt förekommande under järnåldern. Förekomsten har ofta tolkats som ett tecken på en längre livslängd för husen och en ökad grad av stabilitet i bebyggelsen. Detta anses vara ett fenomen som ökar under yngre delen av förromersk järnålder och romersk järnålder.⁴³ Det har också föreslagits att omstolpningar kan vara ett tecken på husets fähusdel, där stolparna i högre grad utsattes för fukt och därmed förruttelse. Kan det generella mönstret med en ökad grad av omstolpning under äldre järnåldern bekräftas i Väster Hacksta och i Skälby? Går det att urskilja en ökad grad av omstolpning i långhusets fähusdelar?

I Väster Hacksta har tolkningar av det enskilda husets funktionsuppdelning framför allt grundat sig på de varierande spannlängderna. Bland annat har en tätare stolpsättning setts som en indikation på en fähusdel.⁴⁴ Utifrån mer välbevarade fähus har man emellertid kunnat konstatera att en båsindelning inte alltid åtföljs av tät eller regelbunden stolpsättning⁴⁵ och man kan inte utesluta att fähusdelen även förekommer i sektioner med längre spann eller i byggnader med jämn spannlängd. Ett antal långhus har också tolkats som gårdens ekonomibyggnader med funktioner som uthus eller förråd, det gäller framför allt de kortare byggnaderna.⁴⁶

Av de 37 långhus som påträffats i Väster Hacksta förekom

⁴³ Göthberg 2000, s. 24.

⁴⁴ Lagerstedt & Lindwall 2008.

⁴⁵ Göthberg 2000, s. 23.

⁴⁶ Lagerstedt & Lindwall 2008.

	Skede 1	Skede 2	Skede 3	Totalt
Antal långhus	5	17	15	37
Omstolpning	3	16	8	27
1–4 stolpar	1	8	8	17
5 stolpar eller flera	2	8	0	10
Bostadsdel	1	5	6	12
Fåhusdel/ekonomi	1	4	0	5
Både i bostadsdel och fåhusdel/ekonomi	0	2	1	3
Obestämd del	1	5	1	7
Andel omstolpade	60 %	94 %	53 %	73 %

Figur 15. Omstolpning eller senare förstärkningar i Väster Hacksta.

omstolpningar eller senare förstärkningar i 73 % av fallen (figur 15). Graden av ombyggnation varierar mellan enstaka tillkomna stolpar och helt omsatta husdelar och företeelsen uppträder under hela den undersökta perioden. Den högsta andelen finns emellertid under skede 2 då merparten av husen har omsatta eller nytillkomna stolpar. Under skede 3 minskar andelen ombyggda hus och i de fall nya stolpar har tillkommit rör det sig huvudsakligen om enstaka stolpar. Vi kan alltså inte se en generell ökning av omstolpning under skede 2 och en nedgång under skede 3.

I de fall där en tolkning av husens funktionsuppdelning har varit möjlig förekommer ingen övervikt för omsättning eller förstärkningar av stolpar i fåhusen. Både långhusens förmodade bostadsdelar samt de hus som har tolkats som ekonomibyggnader har i högre grad varit utsatta för ombyggnationer (figur 15). En tydlig tendens är också att i de fall det rör sig om fem eller flera nytillkomna stolpar så är det i de flesta fall i rum som tolkats som bostadsdelar.⁴⁷

En jämförelse med Skälby visar att omstolpningar eller se-

⁴⁷ Lagerstedt & Lindwall 2008.

	Skede 1	Skede 2	Skede 3	Totalt
Antal långhus	10	9	16	35
Omstolpning	6	6	6	18
1–4 stolpar	6	3	6	15
5 stolpar eller flera	0	3	0	3
Bostadsdel	1	2	0	3
Fähusdel/ekonomi	2	1	0	3
Både i bostadsdel och fähusdel/ekonomi	1	3	2	6
Obestämd del	2	0	4	6
Andel omstolpade	60 %	67 %	38 %	51 %

Figur 16. Omstolpning eller senare förstärkningar i Skälby.

nare förstärkningar förekommer under hela boplatens brukningstid och att ca 51 % av husen är förstärkta eller reparerade (figur 16). Företeelsen är mindre vanligt under skede 3. I de flesta fall rör det sig om enstaka stolpar som har blivit utbytta eller tillkommit. I skede 2 har tre av husen erhållit fem eller fler nya stolpar. Inte heller i Skälby kan en övervikt för omstolpning i husens fähusdelar beläggas. De nya stolparna uppträder generellt spritt i husens olika delar. Endast i ett fall har ett större antal stolpar tillkommit i enbart den del som kan tolkas som husets fähusdel (hus 3:1992, skede 2).

En genomgång av hus från E4-undersökningarna i Uppland har visat att 24 av husen hade spår av ombyggnad. Av dessa kan 13 kopplas ihop med en sektion med tät och regelbunden stolpsättning, dvs. husets ekonomidel. Sammantaget verkar spår av ombyggnader inte enbart spegla en ekonomidel utan även andra delar av huset samt vara förknippade med ett brett tidsspänn.⁴⁸

Sammanfattningsvis förekommer ingen generell ökning av omstolpningar eller senare förstärkningar under loppet av äldre järnåldern i Väster Hacksta/Skälby. Inte heller kan någon

⁴⁸ Göthberg 2007, s. 415f.

övervikt för ombyggnationer i det som tolkats som långhusens fähusdelar beläggas.

Överlagrande hus

Fenomenet med överlagrande hus har tidigare tolkats som att bebyggelsens lokalisering har cementerats och inte flyttat runt i samma omfattning som tidigare. I Uppland uppträder överlagrande hus under förromersk järnålder och ökar under romersk järnålder.⁴⁹ Kan fenomenet med en ökning av antalet överlagrande hus under loppet av äldre järnåldern beläggas även i Väster Hacksta?

I Väster Hacksta förekommer emellertid endast enstaka fall av överlagring. VH13 från äldsta delen av förromersk järnålder överlagras av VH12 från yngre delen av förromersk järnålder. Frågan är om det här rör sig om en medveten överlagring eller om inte tidsspannet är för stort för att detta ska kunna beläggas? VH12 överlagras i sin tur av VH38 vilket däremot är från samma skede. Till VH13 hör ett fyrstolphus, VH26. Detta överlagras av långhuset VH25 vilket inte har kunnat tidfästas närmare än till århundradena runt Kr.f. Även här kan ett betydande tidsglapp inte uteslutas. Överlagring av hus förekommer inte alls under det yngsta skedet i Väster Hacksta.

I Skälby förekom överlagringar på tre platser. Hus 11B från sen bronsålder/förromersk järnålder av hus 11B från övergången yngre förromersk/tidig romersk järnålder. Hus 14:2006 överlagras av husen 7:2006 och 9:2006, båda daterade till yngre förromersk/äldre romersk järnålder. Under yngre romersk järnålder förekommer en överlagring mellan hus 5 och 17 respektive hus 6. Det stratigrafiska förhållandet mellan husen är emellertid oklart.⁵⁰

⁴⁹ Wikborg & Onsten-Molander 2007, s. 117; Eklund, Onsten-Molander & Wikborg 2007, s. 398.

⁵⁰ Onsten-Molander 2008b.

Det går alltså inte att belägga en ökning av antalet överlagrande hus under loppet av äldre järnåldern i Väster Hacksta/Skälby.

Förändringsbenägenhet och konservatism

Övergången från en överbalanserad eller balanserad konstruktion till en underbalanserad sådan har tidigare anses ske vid övergången till yngre romersk järnålder.⁵¹ Från senare tid har dateringar från flera platser visat på att övergången till den nya konstruktionstypen kan ha skett redan tidigare, under äldre romersk järnålder.⁵² Den balanserade typen fortlever vid sidan av den nya underbalanserade konstruktionen under yngre romersk järnålder, främst i kortare byggnader.⁵³

Ett tidigt belägg för en ny konstruktionslösning, som den underbalanserade huskonstruktionen, kan ses som mått på hög förändringsbenägenhet medan en för tiden ålderdomlig konstruktion, som den överbalanserade eller balanserade huskonstruktionen, kan ses som ett konserverande drag. Det verkar dessutom ha funnits en skillnad i benägenhet att uppta förändringar i den bärande konstruktionen mellan de mindre ekonomibyggnaderna och de större långhusen. De flerfunktionella långhusen med bostadsdel har i högre grad har påverkats av icke-materiella traditioner. Exempelvis så kan de mycket långa husen med balanserad konstruktion från romersk järnålder ses som ett uttryck för en konservativ byggnadstradition.⁵⁴ I vilken grad kan innovativa eller ålderdomliga drag spåras i bebyggelsen i Väster Hacksta respektive Skälby? Kan dessa drag i någon högre grad kopplas till bostadshus respektive ekonomibyggnader?

I Väster Hacksta kan fem långhus med underbalanserad konstruktion hänföras till skede 2 och intervallet 150 f.Kr.–100

⁵¹ Göthberg 2000, s. 48.

⁵² Göthberg 2007, s. 406; Wikborg & Onsten-Molander 2007, s. 115.

⁵³ Wikborg & Onsten-Molander 2007, s. 119.

⁵⁴ Göthberg 2007, s. 410f.

	Skede 1	Skede 2	Skede 3
Överbalanserat	-	1	-
Balanserat	4	10	2
Underbalanserat	-	5	10
Okänt	2	1	4

Figur 17. Huskonstruktioner i Väster Hacksta.

e.Kr. (VH38, VH3, VH27, VH22, VH10). VH3 har daterats till 170 f.Kr.–10 e.Kr., vilket visar på att typen förekommer redan under slutet av förromersk järnålder. Den underbalanserade konstruktionen förekommer både i hus tolkade som ekonomibyggnader och i hus med bostadsdel. Under skede 3 uppträder två byggnader med balanserad konstruktion, VH21 och VH33 vilka båda har tolkats som bostadshus (figur 17).

I Skälby har ett långhus med en underbalanserad konstruktion, hus 19:2006, daterats med två ¹⁴C-prov till bronsålder–förromersk järnålder. Huset är tolkat som ett bostadshus.⁵⁵ Hus 6:2006 och 17:2006 har ovanligt breda mittskepp i förhållande till deras datering till yngre romersk järnålder.⁵⁶ Hus 6 är tolkat som ett bostadshus medan hus 17 är tolkad som en trolig ekonomibyggnad.⁵⁷ Dateringen av husen kan emellertid ifrågasättas då det daterade materialet utgörs av brända fröer eller kolbitar som påträffats i fyllningen till husens stolphål. Enligt beskrivningen har inga rester efter den förbrända stolpen påträffats i stolphålen. Det finns således risk för att både fröer och kol inte kan kopplas till husets brukningstid utan utgör en sekundär fyllning med okänd tillkomsttid. Att använda brända fröer i stolphålsfyllningar för att datera hus har kritiserats tidigare.⁵⁸

⁵⁵ Onsten-Molander 2008b, s. 82; Eklund 2008b, s. 106.

⁵⁶ Onsten-Molander 2008a, s. 126.

⁵⁷ Eklund 2008, s. 106.

⁵⁸ Göthberg 2007, s. 404.

Analysen har visat att:

- ca 40 % av husen i Väster Hacksta uppvisar benägenhet till förändring under skede 2
- ca 14 % av husen i Väster Hacksta uppvisar konserverande drag under skede 3.

Nymodigheter i huskonstruktionen förekommer både i ekonomibyggnader och i bostadshus i Väster Hacksta. I Skälby finns en tidig datering av ett underbalanserat bostadshus.

De traditionsbevarande dragen med balanserad konstruktion förekommer i tre av fyra fall i bostadshus i Väster Hacksta. I Skälby förekommer detta i ett bostadshus och en ekonomibyggnad.

Regionala traditioner – lokala variationer

Den generella trenden för förändringar i bebyggelsens utseende i Väster Hacksta stämmer väl överens med den övriga bilden i Mälardalen. Detta gäller t.ex. övergången till en underbalanserad takkonstruktion. Tidigare studier har emellertid framhållit den mångfald i huskonstruktioner som förekommer redan under yngre bronsålder för att sedan öka under loppet av äldre järnålder. Variationerna förekommer både på en regional nivå och inom den enskilda bosättningen.⁵⁹

Kan lokala variationer i bebyggelsens utseende beläggas även inom Väster Hacksta och hur ska vi i så fall tolka dessa? Utifrån status, hierarkier och släktrationer, eller har man enbart byggt efter tycke och smak? För att testa det förstnämnda kommer ett antal sannolikt samtida gårdar från Väster Hacksta att jämföras utifrån ett antal variabler.

⁵⁹ Göthberg 2000, s. 89.

Gård 17a	VH15 VH23	240–420 e.Kr.
Gård 17b	VH20 VH23	250–400 e.Kr. (komb. dat).
Gård 21	VH16 VH39	170–390 e.Kr. (komb. dat)
Gård 20	VH30 VH31 VH33	250–430 e.Kr. (komb. dat).
Gård 18	VH33	240–390 e.Kr.
Gård 19	VH15 VH28	230–420 e.Kr.

Figur 18. Gårdar under fas 3c (300–400 e.Kr.).

Husen under fas 3c, 300–400 e.Kr.

Till den yngsta fasen av bebyggelsen i Väster Hacksta kan sex gårdar med sammanlagt elva hus hänföras (figur 18). Dateringarna ligger väl samlade mellan 220 och 430 e.Kr.. Jag har tidigare visat att olika långa hus förekommer under samma tidsperiod i Väster Hacksta. Under denna fas varierar husens längd mellan 18 och 40 m. Ett undantag utgörs av VH28 som bara kan uppmätas till 14 m men förmodligen har varit längre. Husens bredd är mera likformig och varierar mellan 6 och 8,5 m. Merparten av husen har haft ungefär lika breda mittskepp med en maximal bockbredd mellan 2,1 och 2,3 m. Undantaget utgörs av VH33 som med sitt breda mittskepp på som mest 3,6 m också har en balanserad konstruktion (figur 19).

Vad gäller husens form förekommer både hus med raka vägglinjer (VH20, VH16, VH28, VH30) och svagt konvexa sidor (VH15, VH33). Även gavelkonstruktionerna varierar med både raka (VH15, VH16, VH30) och utställda (VH20, VH28, VH33) gavelstolpar. Förekomsten av väggrännor är ett gemensamt drag för VH20 och VH30. Fenomenet uppträder

Hus nr	VH15	VH20	VH16	VH33	VH28	VH30
Längd	19 m	18 m	40 m	20 m	14 m?	28 m
Bredd	6 m	8,5 m	6 m	7 m	6 m	8 m
Yta	114 m ²	153 m ²	240 m ²	140 m ²	84 m ² ?	224 m ²
Konstruktion	Underbalanserad	Underbalanserad	Underbalanserad	Balanserad	Underbalanserad	Underbalanserad
Form	Svagt konvex	Rak	Rak	Svagt konvex	Rak	Rak
Gavel	Rak	Utställda gavelstolpar	Rak	Utställd?	Utställd	Rak
Bockbredd min	1,8 m	2,3 m	1,8 m	2 m	2,1 m	2,2 m
Bockbredd max	2,1 m	2,3 m	2,3 m	3,6 m	2,1 m	2,2 m
Spannbredd min	2,3 m	6,5 m	1,8 m	2,3 m	1,5 m	5 m
Spannbredd max	4,6 m	6,5 m	6 m	4,3 m	2,7 m	6 m
Stolpstorlek	0,3 m	0,25 m	0,23 m			0,7–0,9 m
Antal rum	2 långa spann i väster, kortare i öster	Okänt, jämn spännlängd	3 långa spann i väster och i mitten, korta spann i öster	3, Jämn, ett kortare i södra änden	2, kortare spann i väster	Okänt, jämn spännlängd
Eldstäder	2	4	9	2	2	5
Övrigt		Väggränna i 3 väderstreck				Väggränna i del av yttervägg
Ekonomibyggnader	VH23	VH23	VH39		VH29	VH31, VH32
Gårdens totala yta inkl. ekonomibyggn	199 m ²	234 m ²	260 m ²	140 m ²	144 m ²	346 m ²
Gård	17a	17b	21	18	19	20

redan tidigare under äldre romersk järnålder (VH19, VH21 och H17; figur 19).

Enligt Hans Göthberg kan tre typer av funktionell indelning urskiljas under yngre romersk järnålder. Den första är en heterogen grundtyp som karaktäriseras av spann med stora variationer i längd och placering. Den andra grundtypen har en indelning i två sektioner, den ena med långa spann innehöll troligtvis bostadsdelen och den andra med kortare spann inrymde troligen fähuset. Den sista grundtypen har genomgående relativt långa spann och uppvisar inga spår på en funktionell indelning, troligen fanns ändå en sådan. De mindre husen inom denna grundtyp kan ha utgjort sekundära byggnader på gården med funktion som ekonomibyggnader, hus med bostadsfunktioner eller i enstaka fall hallbyggnader.⁶⁰ Husen från den yngsta fasen i Väster Hacksta följer den övergripande bild som beskrivits av Göthberg.

Utmärkande för VH30 var ovanligt kraftiga väggstolpar, ca 0,7–0,9 m i diameter, jämfört med de andra husen från samma fas där stolpstorleken varierar mellan 0,25 och 0,3 m i diameter. Kraftiga stolpar har diskuterats ett som belägg för förekomsten av loft. En annan förklaring är att en ökning av spannlängden ökar belastningen på de enskilda stolparna vilket bör ha lett till att de fått kraftigare dimensioner eller kraftigare fundamentering.⁶¹ VH30 har en spannlängd på mellan 5 och 6 m. Ett annat hus med lång spannlängd är VH20 där avståndet mellan bockparen är 6,5 m. I detta fall har stolparna grundats med stora flata stenar i botten. Enstaka längre spann förekommer i VH16, där finns däremot inga extra kraftiga stolpar eller fundamenteringar. De övriga husen har kortare spannlängder.

⁶⁰ Göthberg 2000, s. 91f.

⁶¹ Herschend 1989, s. 90ff.

Figur 19 (motstående sida). Jämförelse mellan husen i Väster Hacksta under fas 3c, 300–400 e.Kr.

VH30 och VH20 med sina jämna och långa spannlängder kan utgöra de två yngsta gårdarna på boplatsen.

Som framkommit förekommer både likheter och olikheter mellan de olika husen under fas 3c. Det som de flesta husen har gemensamt är att de har en underbalanserad konstruktion och att mittskeppen har i stort sett samma bredd. Variationer förekommer i husens längd, form utifrån vägglinjer och gavel-sättning samt indelning i olika sektioner. Det verkar ha funnits en gemensam grund för konstruerandet av de treskeppiga långhusen inom vilken vissa variationer var tillåtna.⁶²

Möjliga orsaker till skillnader i husens konstruktion

När tidigare forskning har velat förklara samtida variationer i husens utseende är det framför allt sociala skillnader mellan samtida gårdar som framhållits. Det har då varit husens varierande storlek som framhållits som ett tecken på att en social och ekonomisk differentiering förekommit där de större husen varit tecken på rikedom och hög status.⁶³

Dag Fagerlund har framhållit att det inte är möjligt att enbart utifrån husens längd påvisa att en gård haft högre makt status eller rikedom än andra gårdar. För detta krävs även en analys av den övriga bebyggelsens utseende, struktur och belägenhet i landskapet samt en analys av den omgivande fornlämningsbilden. Flera mycket stora hus i Uppland har emellertid påträffats i sådana miljöer där flera faktorer talar för en närvaro av ett högre maktskikt. Ett grundläggande kännetecken för dessa hus har varit en mer eller mindre balanserad konstruktion med en tydlig konvex form, varierande spannlängder och runda gavlar. När dessa hus uppträder under romersk järnålder ger de således ett ålderdomligt uttryck.⁶⁴ Fagerlund menar att

⁶² Jfr Göthberg 2000, s. 89.

⁶³ Göthberg 2000, s. 90; Frölund 2007, s. 217; Fallgren 2006, s. 143f.

⁶⁴ Fagerlund 2007, s. 177 och 189.

de stora husens uttryck kan ha sin grund i en kombination av flera orsaker:⁶⁵

- konservatism, hävd och legitimering
- maktdemonstration
- praktisk funktion – omfattande verksamheter, stora förvaringsbehov, stort/utökat hushåll, inbyggd festsal/hall
- formspråk – önskat synintryck och balans.

Det enda huset i Väster Hackstas yngsta fas som faller in i kategorin stora hus är VH16 som är 40 m långt. De andra husen är betydligt mindre, mellan 18 och 28 m. Ser man däremot till gårdarnas totala yta där ekonomibygnaderna inkluderats är gård 21 med VH16 och VH39 inte längre så utmärkande. Gårdens sammanlagda yta på 260 m² kan jämföras med gård 17b på 234 m² och gård 20 med 346 m² (figur 19).

Förutom de sociala och ekonomiska förklaringar som framförts angående stora hus är det ont om tolkningar av husens varierade uttryck. Berit Schültz och Per Frölund har framfört en närmast pessimistisk syn på möjligheten att göra sociala tolkningar av husens olika storlek och form där de menar att de forntida människornas avsikter i stort sett kommer att förbli okända. De framför emellertid ett förslag att de olika storlekar och sammansättningar av gårdar inte enbart behöver vara fråga om små och stora familjer utan också kan vara ett resultat av skillnader mellan ekonomiska, juridiska och kanske religiösa grupper.⁶⁶

Även ideologiska värden har ansetts ligga bakom husens utseende.⁶⁷ Samtida skillnader inom ett och samma boplotsområde bör då avspegla grupperingar med olikartade ideolo-

⁶⁵ Fagerlund 2007, s. 191.

⁶⁶ Schültz & Frölund 2007, s. 170.

⁶⁷ Kyhlberg 1995, s. 188f; Kyhlberg 1998, s. 197; Göthberg 2000, s. 90.

gier eller traditioner. Det kan exempelvis röra sig om olika släktgrupper där man velat markera grupptillhörighet i sitt husbyggande.

Ytterligare tänkbara förklaringar till skillnader i bebyggelsens utseende kan vara:

- *Hushållsgruppens sammansättning.* Flera familjer inom samma hushåll bör ha resulterat i flera bostadsrum inom gårdsgruppen. Tillbyggnader av befintliga hus kan också avspegla förändringar i familjesituationen under gårdens livscykel. Exempelvis kan förlängningen av VH11 ha sin orsak i en sådan förändring.
- *Den rumsliga organisationen av hushållsarbete.* En specialisering och differentiering av hushållets arbetsuppgifter kan resultera i flera åtskilda rum eller aktivitetsytor på gården.⁶⁸ Den ökade förekomsten av fristående ekonomibygnader under fas 3c (300–400 e.Kr.) skulle kunna ha sin orsak i en sådan specialisering inom hushållsgruppen.

Avslutning

Avslutningvis har jag i denna artikel visat att generellt vedertagna sanningar rörande den äldre järnålderns bebyggelse inte alltid kan bekräftas i detta material. Detta kan bero på undersökningarna i Väster Hacksta och Skälby berört större sammanhängande områden, till skillnad från undersökningar i bl.a. Uppland som huvudsakligen utgjorts av linjeprojekt. Jag har också visat på förekomsten av regionala skillnader mellan Uppland och Västmanland. Slutligen har jag visat på att samtida variationer i bebyggelsens utseende förekommer i Väster Hacksta och framfört några olika förklaringsmodeller till detta.

⁶⁸ jfr Lagerstedt 2006, s. 202f.

Referenser

- ASPEBORG, H. 1999. *Västra Skälby – en by från äldre järnåldern, Västmanland, Lundby socken, Skälby*, 2:42, 2:43, 2:44 och 2:54, RAÄ 865. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala 1997:56. Stockholm.
- EKLUND, S. 2008. Enböle, tveböle eller by? Gårdarna vid Skälby. I: A. Onsten-Molander (red.), *Skälby. Bilden av gården växer fram*. SAU Rapport 14, s. 105–116. Uppsala.
- EKLUND, S. ONSTEN-MOLANDER, A. & WIKBORG, J. 2007. Hem till gården. I: H. Göthberg (red.), *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland – studier, vol. 3, s. 375–402. Uppsala.
- FALLGREN, J-H. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e Kr*. Aun 35. Uppsala.
- FAGERLUND, D. 2007. Stora hus i Mälardalsregionen under äldre järnålder. I: H. Göthberg (red.), *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland – studier, vol. 3, s. 173–194. Uppsala.
- FERNSTÅL, L. 2004. *Delar av en grav och glimtar av en tid. Om yngre romersk järnålder, Tuna i Badelunda i Västmanland och personen i grav X*. Stockholm Studies in Archaeology 32. Stockholm.
- FRÖLUND, P. 2007. Bebyggelse och verksamhet. I: P. Frölund & B. Schütz (red.), *Bebyggelse och bronsgjutare i Bredåker & Gamla Uppsala. Undersökningar för E4:an. Arkeologisk undersökning Fornlämning 134, 596 & 599, Uppsala socken, Uppland*, s. 217–239. Uppsala.
- GÖTHBERG, H. (RED.) 2000. *Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till tidig medeltid*. Occasional Papers in Archaeology 25. Uppsala.
- GÖTHBERG, H. (RED.) 2007. *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland – studier, vol. 3. Uppsala.
- HERSCHEND, F. 1989. Changing houses. Early medieval house types in Sweden 500 to 1100 AD. *Tor* 22. Uppsala.
- HJULSTRÖM, B. 2008. *Patterns in Diversity. Geochemical analyses and settlement changes during the Iron Age – Early Medieval time in the Lake Mälaren region, Sweden*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 11. Stockholms universitet.

- KYHLBERG, O. 1995. Epilog och vision. I: H. Göthberg, O. Kylberg & A. Vinberg (red.), *Hus & gård i det förurbana samhället. Rapport från ett sektorsforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet. Del 2, Artikeldel*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 14, s. 179-192. Stockholm.
- . 1998. *Gård och hus. Boningsrum och landskapsrum*. Bebyggelsehistorisk tidskrift 33, s. 195-197.
- LAGERSTEDT, A. 2004. *Det norrländska rummet. Vardagsliv och socialt samspel i medeltidens bondesamhälle*. Stockholm Studies in Archaeology, 30. Stockholms universitet.
- . 2008. Gårdens landskap i Närke under romersk järnålder och folkvandringstid. I: A. Lagerstedt (red.), *På tvärs genom Närke - ett landskap genom historien*. Arkeologikonsult Rapport 2008:2025. Upplands Väsby.
- LAGERSTEDT, A. & LINDWALL, L. 2008. *Äldre järnålder i Väster Hacksta – Hus, hägn och gård. RAÄ 1060, 1061 och 1062, Västerås stad, Västmanlands län. Särskild arkeologisk undersökning*. Rapporter från Arkeologikonsult 2008:2067. Upplands Väsby.
- LINDQVIST, A. 2008. Det förhistoriska och historiska landskapet kring Skälby. I: A. Onsten-Molander (red.), *Skälby. Bilden av gården växer fram*. SAU Rapport 14, s 96–105. Uppsala.
- NORR, S. 2008. *¹⁴C-datering i Boplatskontext. Metodstudier utifrån exemplet Väster Hacksta, Västerås*. Rapporter från Arkeologikonsult 2009:2067b.
- SCHÜLTZ, B & FRÖLUND, P. 2007. Korta hus under äldre järnåldern. I: H. Göthberg (red.), *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland – studier, vol. 3, s. 153–172. Uppsala.
- ONSTEN-MOLANDER, A. 2008A. Bygglov – hustypologi och huskronologi i Skälby. I: A. Onsten-Molander (red.), *Skälby. Bilden av gården växer fram*. SAU Rapport 14, s. 125–128. Uppsala.
- (RED.). 2008B. *Skälby. Bilden av gården växer fram*. SAU Rapport 14. Uppsala.
- WALL, Å. 2003. *De hägnade bergens landskap. Om den äldre järnåldern på Södertörn*. Stockholm Studies in Archaeology 27. Stockholm.
- WELINDER, S. 1974. *Kulturlandskapet i Mälardrområdet*. Report, University of Lund, Department of Quaternary Geology, 0348-1204 ; s. 5–6. Lund.

- WIDGREN, M. 1983. *Settlement and farming systems in the early Iron Age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Human Geography 3. Stockholm.
- WIKBORG, J. & ONSTEN-MOLANDER, A. 2007. Aspekter på tid. I: H. Göthberg (red.), *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland – studier, vol. 3, s. 107–122. Uppsala.

¹⁴C-DATERING I BOPLATS- KOMPLEX

METODSTUDIER UTIFRÅN EXEMPLET VÄSTER HACKSTA, VÄSTERÅS

SVANTE NORR

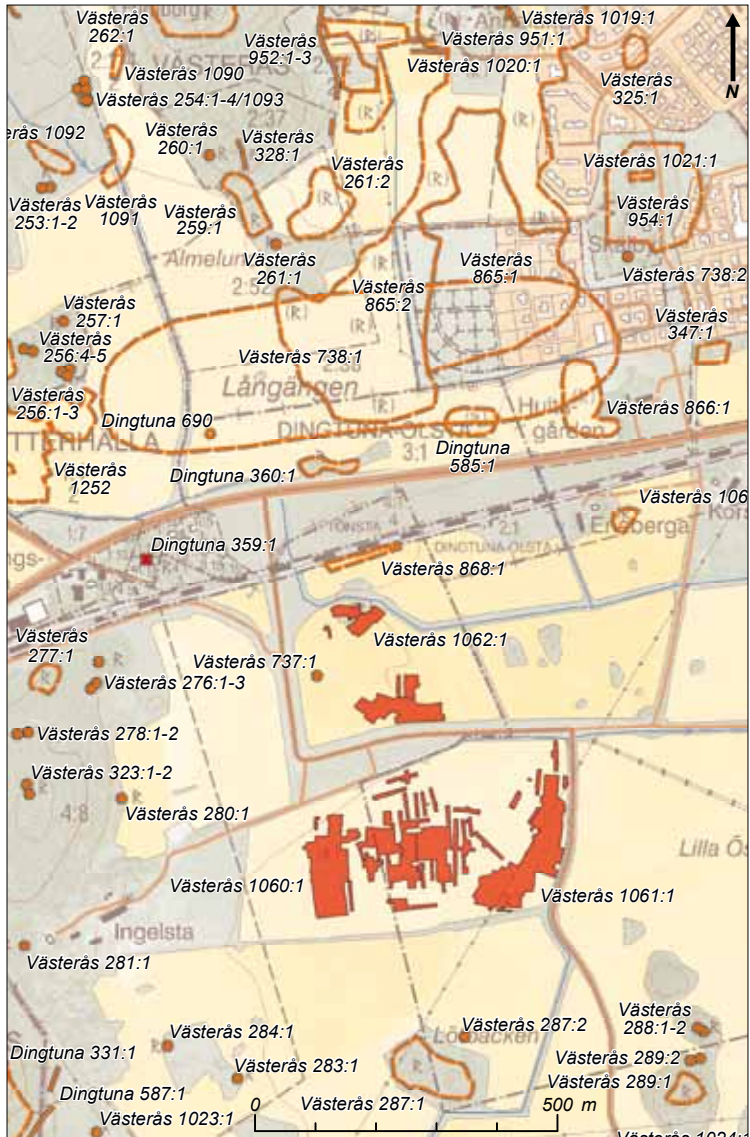
Inledning

Sommaren och hösten 2006 utförde Arkeologikonsult en slutundersökning av omfattande boplatslämningar från äldre järnålder i Väster Hacksta, strax väster om Västerås (figur 1). Undersökningen omfattade drygt 47 000 m², fördelade över fem delområden av varierande storlek. Delområdena benämns nedan utifrån sina RAÄ-nummer och särskiljande väderstrecks-beteckningar: 1060, 1060 Öst, 1061, 1062 Syd och 1062 Nord (figur 2). Sammanlagt 39 huslämningar identifierades på fältet, benämnda VH1–VH39 (VH1 = Väster Hacksta hus 1, osv.). Denna artikel är en av fördjupningsstudierna i rapporteringen av uppdraget.

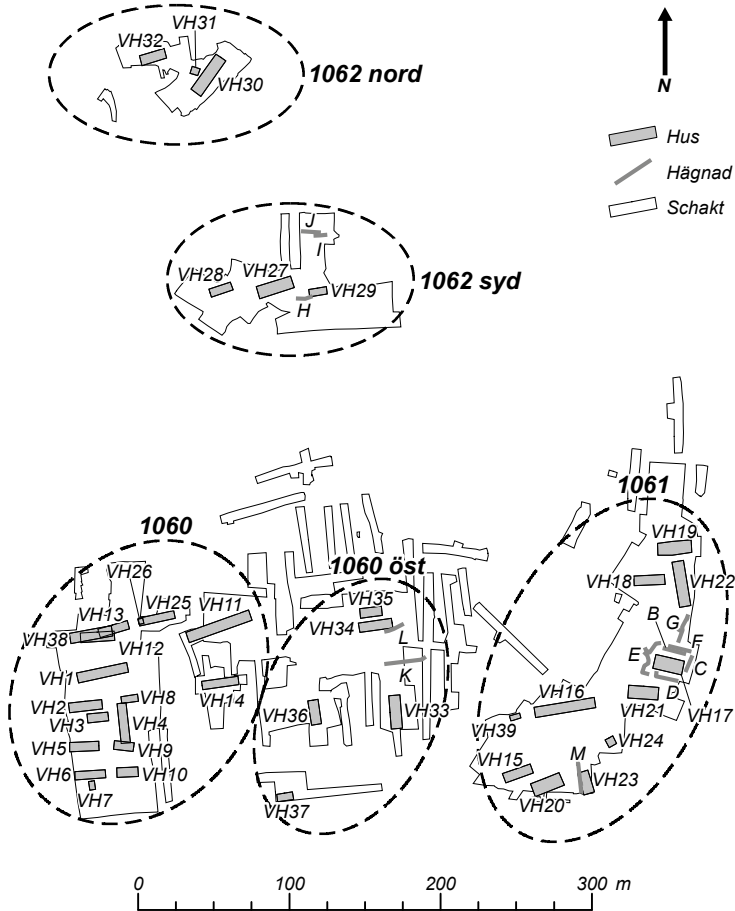
Väster Hacksta är väldokumenterat ur ¹⁴C-synpunkt. Sammanlagt 63 dateringar finns, varav 12 från förundersökningen.¹ Förundersökningen utfördes av Västmanlands länsmuseum.² De är fördelade på delområdena med 30 från 1060 och 1060 Öst, 18 från 1061 och 14 från 1062 Nord och Syd (figur 9 och 14). Ett prov från förundersökningen föll utanför det slut-

¹ Nordström 2005, bilaga 5.

² Numera stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen.

Figur 1. Väster Hacksta (fyllda röda ytor) och andra fornlämningar i när-
området. Skala 1:12 500.

Figur 2. Husen i Väster Hacksta och delområdesbeteckningar. Skala 1:5 000.

undersökta området. Nedan följer en redogörelse för vad dessa dateringar säger om boplatsens utveckling över tid. I rapporten³ presenterar vi olika tolkningar av vissa delar av hussekvenserna, och i den här artikeln följer jag den av tolkningslinjerna som

³ Lagerstedt & Lindwall 2008.

är minst framträdande i rapporten. Det är dock inte av vikt för den övergripande analysen, och att en fornlämning av denna typ ger utrymme för åtminstone delvis skilda tolkningar är en självklarhet utifrån källmaterialets natur och inneboende osäkerheter. Att helt undanröja det subjektiva elementet när det gäller liknande boplatzlämningar skulle dessvärre kräva en så stor noggrannhet i dokumentationsdetaljer och ett så högt antal naturvetenskapliga dateringar att kostnaderna för boplatsumundersökningar skulle bli orimligt höga.

I föreliggande analyser har samtliga dateringar kalibrerats och kurvorna producerats av författaren i programmet OxCal 3.10.⁴

Denna artikel är indelad i fem avsnitt:

1. En diskussion om ¹⁴C-metoden som dateringsverktyg och fördelen med gruppdateringar, en introduktion till problemet om det treskeppiga husets livslängd, samt ett exempel om övertolkad samtidighet.
2. En redogörelse för kronologin i Väster Hacksta utifrån ¹⁴C-materialet samt vad detsamma säger om husens livslängd.
3. En datering av en bestämd hustyp med ¹⁴C-metoden.
4. Två jämförande studier. Den första jämför förundersökningens och slutundersökningens resultat utifrån ¹⁴C-materialet, den andra Väster Hacksta och det närliggande Västra Skälby (främst utifrån utgrävningen 1992; här ingår en omvärdering av kronologin och bebyggelsestrukturen i Skälby).
5. Slutsatser och några reflektioner kring bybegreppets relevans för området.

⁴ Bronk Ramsey 1995 och 2001.

Metodiska överväganden

¹⁴C-metoden som praktiskt dateringsverktyg

Enstaka prov i Väster Hacksta gav oväntade resultat, exempelvis var dateringarna från VH22 och VH27 äldre än förväntat utifrån husens konstruktion.⁵ I två fall där hus har daterats med två prov från olika anläggningar är det så stor tidskillnad mellan proven att de omöjligt båda kan markera husens brukningstid (VH19 och VH29). Annat är dock inte att förvänta sig på en boplatssyta som varit intensivt utnyttjad under flera hundra år. Hur noggranna vi arkeologer än är vid provtagning och urval kan vi inte överblicka alla källkritiska faktorer som påverkar dateringarna. Några viktiga källkritiska överväganden lyder som följer:

- Ett ¹⁴C-prov daterar inte automatiskt den konstruktion eller ens anläggning från vilken det härrör. Det skapar inte sin kontext, och en god analogi säger att ett kolprov måste bedömas som en artefakt. Där slutna kontexter helt eller så gott som helt saknas kan ¹⁴C-prov jämföras med lösfynd som bör analyseras i grupp.⁶
- ¹⁴C-prov från stolphål ger oftast dateringar som helt eller delvis föregår ett hus användningstid, något som till exempel är beroende av hur stolpen spaltats upp och om den tjarats. Även om ett källkritiskt resonemang kan föras med framgång i teorin⁷ visar sig praktiken i allmänhet mer svårhanterlig⁸. Det problem som sedan lång tid benämns *Old Wood Effect*⁹ omfattas sällan av de källkritiska hänsyn det förtjänar i svensk arkeologi.

⁵ Jfr Lagerstedt & Lindwall 2008.

⁶ Tauber 1992: Herschend 1994: Lanting & van der Plicht 1995.

⁷ Se Løken & Pilø 1996.

⁸ T.ex. Norr 1998: Göthberg 2007a.

⁹ T.ex. Schiffer 1986.

- Anläggningar är inte slutna kontexter, även om vi gärna vill tro det – det ser ju så ut! Det förekommer exempelvis att material letar sig ned i stolphål efter husens brukningstid. Jag tror att det var vanligt att man använde gamla, röjda hustomter för odling eftersom man måste ha insett att de var ”färdiggödslade”. De mer eller mindre fyndtomma ”kulturlager” som man ibland finner ovanpå hus i åkermark (i vårt fall på VH6 och VH30) kan vara rester efter sådan odling. Plöjning och grävning i samband med odling och djurs bökande och grävande har säkert ibland fört ned yngre material i kontexter som för våra ögon, många sekel senare, ser tydliga, entydiga och slutna ut. Ett ensamt ^{14}C -prov kan alltså inte utan stöd av fynd eller typologi anses säkert datera en huslämning – ett prov är inget prov!¹⁰
- En annan icke-sluten kontext är brunnar. De uppvisar ofta en komplex stratigrafi, där kronologiska skeden är sammanblandade. Det händer exempelvis att brunnar fyllts igen med gammalt avfallsmaterial, så att de äldsta dateringarna härrör från brunnens topp.¹¹ Även brunnsdateringar som inte härrör från själva konstruktionen måste alltså oftast analyseras som ”lösfynd”.

Källkritiska problem kring enskilda dateringar kommer man emellertid i stor utsträckning ifrån om man utför gruppanalyser av ^{14}C -dateringarna (summerade sannolikhetsfördelningar och – där dateringarna ligger mycket nära varandra – kombinationsdateringar). Att denna metod inte används mer av fältarkeologer är märkligt med tanke på hur enkel den är.¹² Det

¹⁰ Killick 1996.

¹¹ Hulth & Norr 1996; Ranheden 1999.

¹² Ett sällsynt undantag ses i Frölund & Schütz 2007, s. 146ff, men resultaten redovisas endast i siffror.

traditionella sättet att redovisa ¹⁴C-dateringarna grafiskt, i en s.k. multiplot (jfr figur 7 och 9), ger inte alls samma visuella vägledning.

Livslängden på järnåldershus

Hur länge ett treskeppigt hus kunnat stå utan eller med ombyggnad är ett kärt trätoämne i svensk arkeologi. Har de använts en generation eller flera hundra år?¹³ Själv är jag ett exemplar av den utrotningshotade art som tror att livslängden på hus ofta överdrivits (och fortfarande ofta överdrivs). Dels kan detta göras utifrån en outtalad, kanske inte ens medveten vilja att finna tidiga, fasta bystrukturer och obrutna kontinuiteter, dels för att man glömmet att applicera den arkeologiska källkritiken på ¹⁴C-proven.¹⁴ I analysen av ¹⁴C-dateringarna från Väster Hacksta och en kompletterande jämförelse med materialet från 1992 års undersökningar i det närliggande Västra Skälby nedan kommer gruppanalyser av ¹⁴C-dateringar att användas för att beräkna medellivslängden på husen i områdena – med ett entydigt resultat.

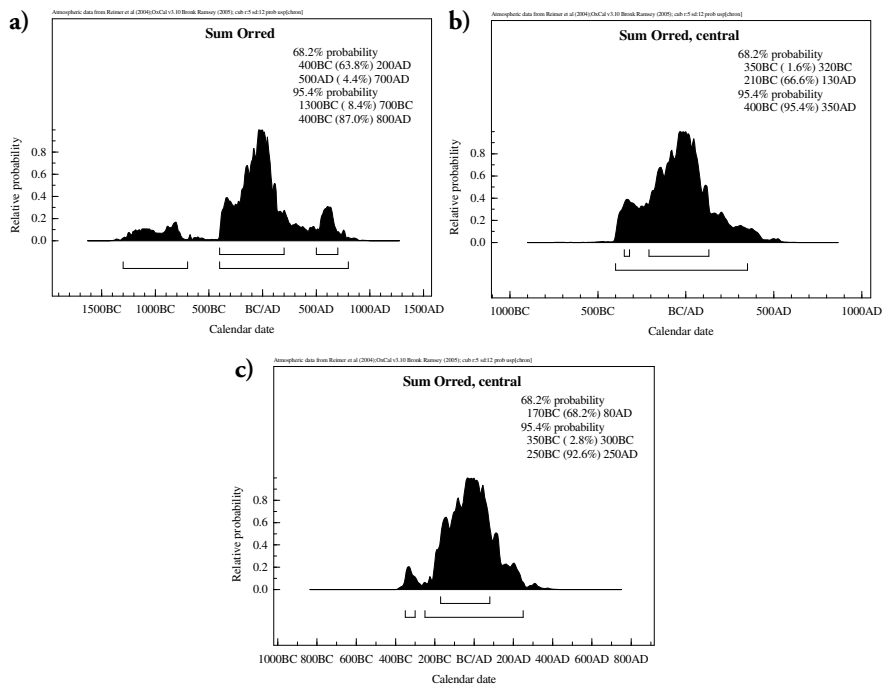
Det kan vara illustrativt att granska ett extremfall för att visa gruppanalysens nytta. Det gäller tolkningen av boplatsen Orred i Fjärrnäs sn, Halland, där Ängeby¹⁵ kommer fram till att de tre husen på den lilla utgrävningsytan stått kontinuerligt från tidig förromersk järnålder och ”av ¹⁴C-dateringarna att döma åtminstone fram till senromersk järnålder”. Det ger en medellivslängd på runt 300 år för husen. Det yngsta huset tillskrivs en rent abnorm livslängd och sägs ha ”byggts omkring 50 f.Kr. och övergivits kanske först omkring 400 e.Kr.”.¹⁶

¹³ Jfr Göthberg 2000, tabell 55; Petersson 2006, s. 66f; Frölund & Schütz 2007, s. 218f.

¹⁴ Jfr Norr 1998, s. 263f; Göthberg 2007, s. 403ff.

¹⁵ Ängeby 2001, s. 66.

¹⁶ Ängeby 2001, s. 52; liknande exempel kan ses annorstädes, t.ex. i

Figur 3a–c. Summan av sannolikhetsfördelningarna för a) femton, b) elva respektive c) åtta ¹⁴C-prov från Orred, Halland.

Det kan lätt visas att Ångebys tolkning är ohållbar. Under-sökningsytan är så liten att den inte ens kan omfatta hela gårds-läget, så det är omöjligt att alla aktiviteter som avsatt provma-terial på den kan härröra från de tre husen – ytan har tidvis utnyttjats som aktivitetsområde när den inte var bebyggd. Det håller rapportförfattaren också med om och bortser från de fyra ¹⁴C-dateringar som härrör från bronsålder och vendeltid (figur 3a).

Men summerar vi sannolikhetsfördelningarna för de åter-stående 11 dateringar blir den resulterande kurvan ändå inte

Skanser 2003, s. 19.

tillfredsställande (figur 3b). Kurvan visar tydligt att det finns spår av såväl äldre som yngre aktiviteter utanför den tydliga toppen, och det är en kurva med brant stigning och brant fall vi söker om vi vill definiera en avgränsad, arkeologisk fas.

Det är först när ytterligare två äldre och en yngre datering plockas ur beräkningen som kurvan börjar bli trovärdig. Då återstående åtta dateringarna ger summerade med 1σ perioden 170 f.Kr.–80 e.Kr. (figur 3c). Det ger oss 250 år för de tre husens sammanlagda, maximala livslängd och en maximal medellivslängd på 83 år.

Samtidighet – exemplet Berget

Arkeologer har en benägenhet att överdriva samtidighet på boplatser, åtminstone här i Sverige. Se tre långhus och några ekonomibygnader ligga där sensuellt utvikta i leran och vips – har vi en by!¹⁷ Kanske är det studenttidens första fascinerade blick på planerna över Hodde och Vorbasse som spökar, kanske det faktum att tidsdimensionen synbarligen är upphävd under ploglagret och en långdragen process har kondenserats till en ögonblicksbild.

Med publiceringen av Volym 3 av fördjupningsartiklarna inom projektet *Arkeologi E4 Uppland*¹⁸ och de enskilda rapporterna från de i projektet undersökta platserna har boplatzforskningen i Mälardalen fått ett kosttillskott som borde kunna föda den under lång tid. För varje fråga som fått ett svar i projektet har säkert två tillkommit utifrån det nya, rika materialet.

Med större delen av projektets boplatzarkeologiska facit i hand är det kanske den fältarkeologiska hantverksskickligheten bakom resultaten som imponerar mer än tolkningarna och synteserna – det är exempelvis trevligt att vi idag rutinmässigt identifierar hägnader på överplöjda boplatser, även i lera, samt

¹⁷ Ramström & Karlenby 2007, s. 40; jfr Ros & Stenbäck 2007, fig. 1.

¹⁸ Göthberg 2007b.

att vi fått bevis för förhistorisk tjärbränning. Givetvis ligger en del av problemet i att även en bred motorväg bara sällan berör kompletta boplatsmiljöer. Det är betecknande att den i mina ögon bästa rapporten från projektets boplatsundersökningar¹⁹ berör en boplatz (Bredåker) där delar tidigare undersökts i flera omgångar och vi åtminstone kan ana oss till en helhetsbild. Författarna anlägger bland annat ett föredömligt landskapsperspektiv där boplatsen och kringliggande fornlämningar sätts i relation till varandra, vilket skapar en ovanligt levande bild av den förhistoriska miljön.

På en mycket viktig punkt förefaller utvecklingen dock ha stått mer eller mindre stilla under de sex år som gått sedan det gemensamma vetenskapliga programmet för E4 skrevs.²⁰ Bilden av bebyggelseutvecklingen under forntiden är helt beroende av våra dateringsmetoder, i huvudsak typologisk metod och ¹⁴C-analys. I E4-projektet har kvantitativa metoder för hantering av typologisk massdata inte utvecklats, något som förmodligen vore nödvändigt för att nå ökad kvalitativ kunskap. Den enda existerande detaljerade hustypologin för Mälardalen²¹ förefaller vara ett relativt trubbigt instrument.²² Ett annat problem är att gruppanalyser av ¹⁴C-dateringar inte använts. Undersökningarna av boplatsen Berget i Gamla Uppsalas nordvästra utkant skall få belysa nackdelen med det senare.

Även boplatsen Berget, uppdelad på RAÄ-numren 613 och 614, har undersökts i flera omgångar av Upplandsmuseet (UM) 2002–2003,²³ men den helhetsbild vi närmade oss i Bredåkers fall kommer först att kunna anas efter de omfattande undersökningar som planeras under 2008. Likväl finns redan 34 ¹⁴C-da-

¹⁹ Frölund & Schütz 2007.

²⁰ Anund et al. 2001.

²¹ Göthberg 2000, s. 24ff.

²² Jfr t.ex. Karlenby 2007, s. 129.

²³ Fagerlund 2004; Frölund 2005; Fagerlund & Åberg 2006.

teringar från de tidigare undersökningarna, ett tillräckligt stort material för att vi genom gruppanalyser skall kunna pröva de tolkningar som undersökarna gjort.

Enligt UM:s tolkning av ¹⁴C-materialet uppvisar de olika boplatstytorna på Berget en hög grad av samtidighet. Detta, samt det faktum att en av ytorna är lokaliserad nära Samnan i vad som under historisk tid varit ängsmark, leder till hypotesen att denna gård, "Norrgården" (RAÄ 613), utgjort en underordnad s.k. satellitgård till den högre upp belägna huvudbosättningen "Sörgården" (RAÄ 614). Utifrån undersökningen 2002 av delar av RAÄ 613 och 614 drar UM slutsatsen:

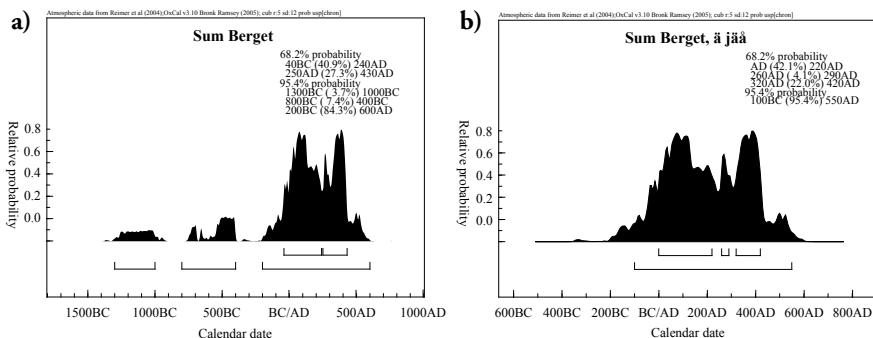
Beträffande kronologin kan vi utifrån såväl ¹⁴C-dateringar som huskronologi säga att ytorna är arkeologiskt samtida och omfattar perioden ca 200 f. Kr– 300 e. Kr. Kronologins rumsliga mönster tyder på att båda ytorna togs i anspråk samtidigt... men för olika ändamål. [...] Detta mönster kan tolkas som att det fanns en kärnbebyggelse med tillhörande satellitgård.²⁴

Diskussionen om huvudgård–satellitgård baseras på den modell Ethelberg konstruerat utifrån den sydjylländska bebyggelsestrukturen.²⁵ Detta ger direkt upphov till en källkritisk reflektion, eftersom denna struktur är atypisk för Skandinavien i övrigt och i stället är en nordlig utlöpare av ett kontinentalt mönster.²⁶ Det är alltså tveksamt om modellen är representativ för Mälardalen. I södra Jylland anses gårdar på 250–350 m av-

²⁴ Frölund 2005, s. 68 och 70.

²⁵ Ethelberg 2003, s. 132; jfr Frölund 2005, s. 66; även Frölund & Schütz 2007, s. 26.

²⁶ Fallgren 2006, s. 84f.

Figur 4. Summeringar av sannolikhetsfördelningarna för
 a) 34 ^{14}C -dateringar från RAÄ 613 och 614 i Berget.
 b) 29 dateringar från äldre järnålder i Berget, RAÄ 613 och 614.

stånd från varandra för avlägsna för att utgöra en by;²⁷ utifrån undersökningarna i Väster Hacksta skulle jag anse sådana avstånd fullt normala inom en mellansvensk äldre järnåldersby.²⁸ Statuskillnader mellan äldre järnåldersgårdar i Mälardalen har säkert funnits, men trots att frågan diskuteras,²⁹ saknas ännu tydliga identifikationskriterier. Att applicera sydjylländska³⁰ och sydsandinaviska³¹ kriterier på det mellansvenska materialet är givetvis tillåtet som en hypotes att pröva, men det behöver inte vara lösningen på problemet.

När vi sedan utför grupperingar av dateringarna från Berget visas den traditionella multiplotterns tillkortakommanden tydligt i hur den hindrar UM att se nyanserna i materialet så att de överdrivit samtidigheten mellan husgrupper.

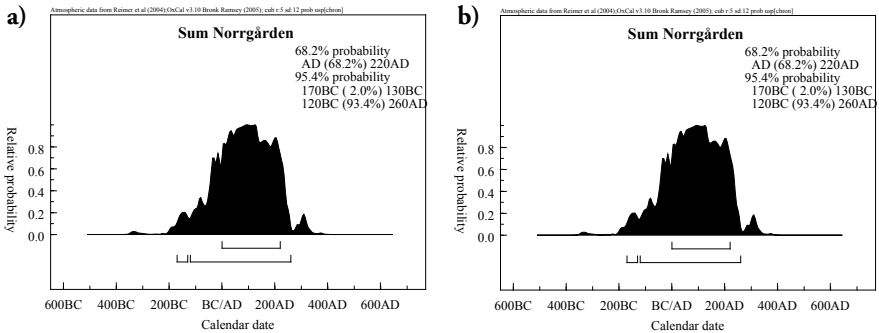
²⁷ Kanstrup 2005, s. 8.

²⁸ Se avsnitten *Bebyggelseutvecklingen i Väster Hacksta* och *Husliv och byliv – summering och utblick* nedan.

²⁹ Fagerlund 2007; Göthberg 2007; Göthberg & Ljungkvist 2007.

³⁰ Ethelberg 2003, s. 274f.

³¹ Widgren 1998, s. 290f.

Figur 5. Summan av sannolikhetsfördelningarna för:

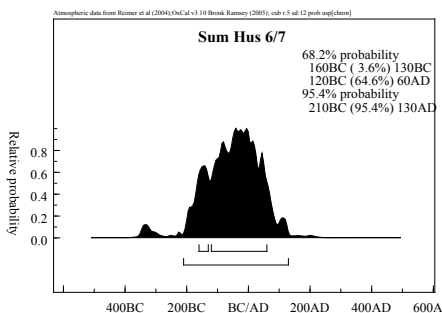
a) 15 ¹⁴C-dateringar från slutundersökningen 2002 av delar av RAÄ 613 och 614.

b) de tre ¹⁴C-dateringarna från den 2002 slutundersökta ytan av RAÄ 614.

Kurvan över samtliga prov (figur 4a) visar först att vissa aktiviteter ägt rum på platsen under bronsåldern och övergången till förromersk järnålder. Här kan möjligen en större kontinuitet döljas bakom det lilla antalet prov från denna tid, det är det svårt att yttra sig om. Den stora förtätningen av bebyggelsen måste föras fram från 300 f.Kr. till tiden kring Kristi födelse, då kurvan stiger märkbart. Bebyggelsen tycks till slut upphöra under tidigt 400-tal, även om ett enda prov antyder något senare aktiviteter (figur 4a–b).

De äldre järnåldersdateringar från 2002 som citerat på föregående sida grundar sig på visar sig i verkligheten falla närmast helt inom äldre romersk järnålder (figur 5a).³² Den 2002 undersökta delen av RAÄ 614, av UM ansedd som en utlöpare av Sörgården (figur 5b), börjar utnyttjas något tidigare än ytorna på RAÄ 613/Norrgården (figur 6a), och skillnaden förstärks när man enbart sätter hus 6/7 på Sörgården i relation till Norrgården (figur 5a). Hus 6/7 kan vara det äldsta på platsen, byggt

³² Fagerlund (2007, s. 182) ligger alltså närmare sanningen i sitt återhållsamma förslag 100 f.Kr.–200 e.Kr.

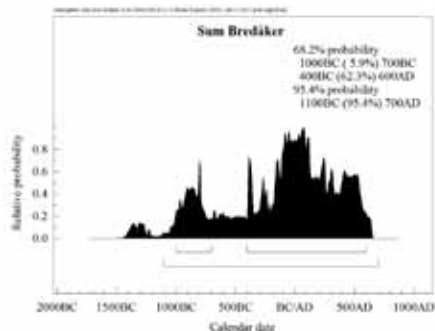
Figur 6. Summan av sannolikhetsfördelningarna för de två dateringarna från hus 6/7 på den år 2002 slutundersökta ytan av RAÄ 614.

strax före Kristi födelse, varefter man flyttat till Norrgården omkring Kr.f.

De flesta dateringar från Sörgården 2003 (utom två från stackladan hus 4) faller sedan tydligt inom yngre romersk järnålder (figur 7a), och notera skillnaden i tydlighet mellan figur 7a och 7b, där man i den senare figuren gjort det än svårare för sig genom att lista kurvorna i kronologisk ordning. Majoriteten av bebyggelsen på Sörgården verkar alltså inte samtida med Norrgården utan kan ha avlöst den senare ca 200 e.Kr.

Som alternativ hypotes till tolkningen huvudgård/satellitgård ser vi alltså i Berget en bebyggelse som med några århundradens mellanrum flyttar från en yta till en annan. Mönstret går igen på många håll i Mälardalen, med tydlighet till exempel i Väster Hacksta.³³ Det hindrar inte att samtida gårdar kan finnas i Berget, framför allt inte inom Sörgården, tvärtom är detta troligt utifrån den markanta stigningen i ¹⁴C-materialet fram emot Kr.f. Denna stigning kan också ses i det summerade ¹⁴C-materialet från Bredåker (figur 8) och Vaxmyra (figur 23b), fast den där uppträder något tidigare, ungefär i övergången mellan

³³ Se avsnittet *Bebyggelseutvecklingen i Väster Hacksta* nedan.

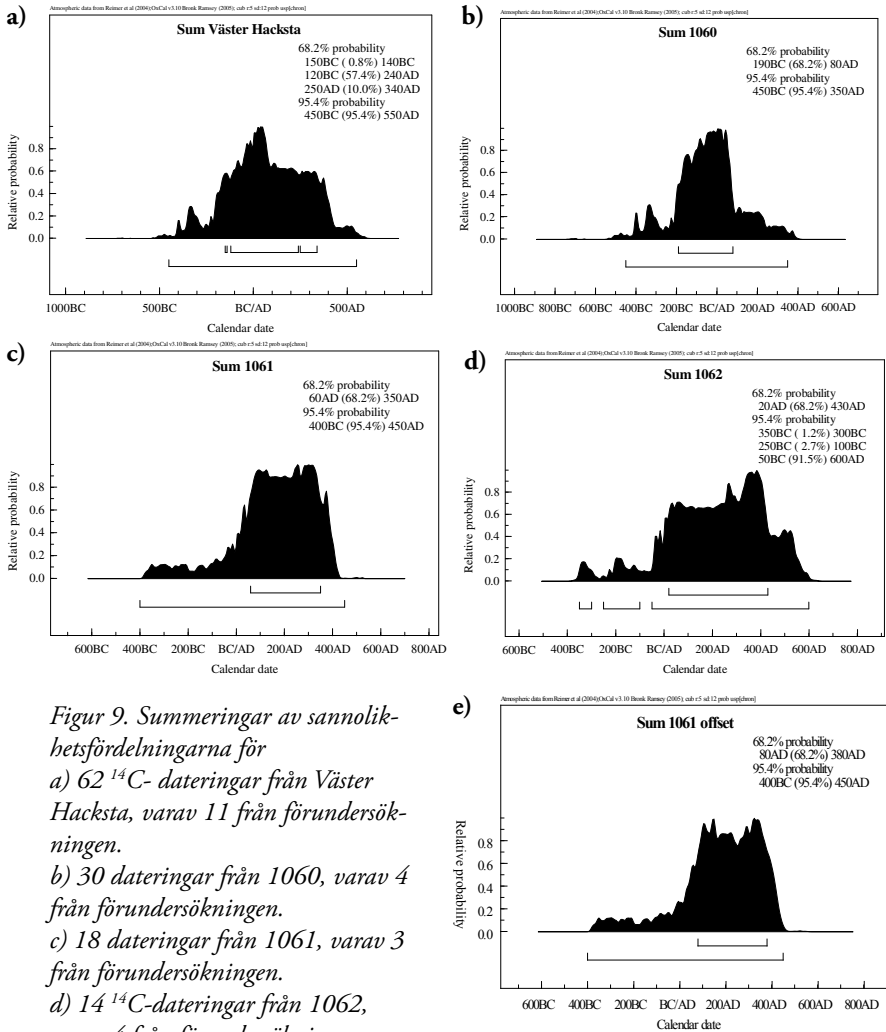
Figur 8. Summan av sannolikhetsfördelningarna för 71 ¹⁴C-dateringar från Bredåker, Uppsala.

de förromerska perioderna II och III (figur 8). Denna stigning kan indikera en regelrätt bybildning.³⁴ En hierarkisk relation mellan gårdarna i Berget kan heller inte uteslutas, lika litet som den kan förutsättas.

Bebyggelseutvecklingen i Väster Hacksta

I figur 9a–d ser vi summorna av sannolikhetsfördelningarna för samtliga ¹⁴C-prov från Väster Hacksta, samt för varje enskilt delområde. Kurvorna är med sina abrupta stigningar och fall förhållandevis lättolkade, och kan därför utan större problem översättas till en övergripande, kulturhistorisk tolkning. Årtalen för faserna kanske ser litet ovanliga ut. Det beror på att jag satt gränserna vid ett lämpligt periodskifte i järnålderskronologin i stället för vid ett jämnt sekel eller halvsekel. De skall ändå ses som approximationer – till exempel kan skiftet mellan bebyggelseskedena 2 och 3 inte säkert bestämmas närmare än till 1:a århundradet e.Kr., och det är gott så.

³⁴ Jfr avsnitten *Bebyggelseutvecklingen i Väster Hacksta* och *Husliv och byliv – summering och utblick* nedan.

Figur 9. Summeringar av sannolikhetsfördelningarna för
 a) 62 ¹⁴C-dateringar från Väster Hacksta, varav 11 från förundersökningen.
 b) 30 dateringar från 1060, varav 4 från förundersökningen.
 c) 18 dateringar från 1061, varav 3 från förundersökningen.
 d) 14 ¹⁴C-dateringar från 1062, varav 4 från förundersökningen.
 e) de 18 dateringarna från 1061, här beräknade med offset-värden (approximativt motsvarande provens egenålder).

Bebyggelseskede 1, ca 400–150 f.Kr. (FRJ I och II)

Sporadiska aktiviteter äger rum på flera delområden. Några hus av ålderdomlig typ, VH6 och VH13 på 1060 och VH18 på 1061, skulle typologiskt sett kunna härröra från denna period. Det är möjligt, till och med troligt att området som helhet varit kontinuerligt bebyggt, men helt säkra kan vi inte vara.

Sannolikt återspeglar detta ett rörligt bebyggelsemönster, där en gård flyttat runt från ”bra plats” till ”bra plats” inom ett större område, och där gårdsplatser inte alltid återanvändes. En normal flyttsträcka kan ha varit ett par hundra meter. Det säger sig självt att sådana bebyggelselägen blir svårfångade vid arkeologiska sökschaktsutredningar. Dels är de relativt små till ytan, dels är stolphålsfyllningarna i hus på icke återanvända platser mycket ljus såvida huset inte brunnit.

I Väster Hacksta lyckades de arkeologiska undersökningarna fånga delar av denna fas, men inte helt. Några gårdslägen undvek oss, antingen för att de är belägna utanför planområdet, eller för att spåren efter dem var så diffusa att de undgick upptäckt under såväl utredning som förundersökning och slutundersökning. Vi kan anta att endast omkring hälften av husen från Fas 1 identifierats. Om de tre nämnda husen ovan varit ensamma representanter för fasen skulle deras genomsnittliga livslängd ha varit 83 år, och som vi ska se nedan är denna siffra omkring 30 år för hög.

På flera boplatser i Mälardalen kan vi se samma spår efter ett rörligt bebyggelsemönster som under sen förromersk järnålder övergått i ett fastare. Här uppträder enstaka äldre hus som skiljer sig genom ett dateringsmässigt glapp från övriga. Exempel finns bland annat i Västra Skälby och Lunda utanför Västerås, samt i Vaxmyra, Ärentuna sn.³⁵

³⁵ Aspeborg 1999; Holm et al. 1992; Eklund 2005.

Bebyggelseskede 2, ca 150 f.Kr.–70 e.Kr. (FRJ III–RJ B1)

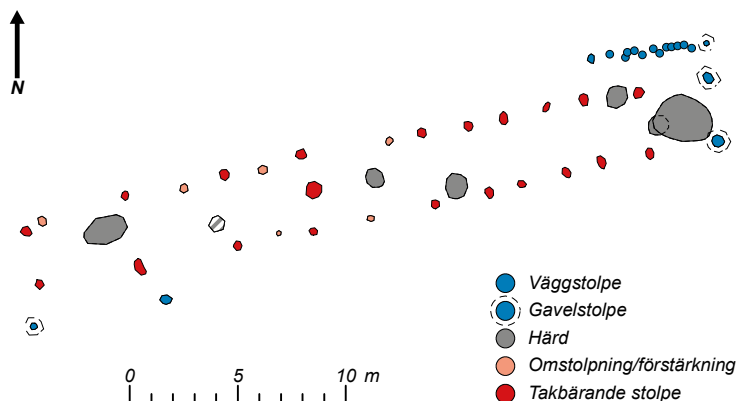
¹⁴C-kurvan för område 1060 stiger brant från strax efter 200 f.Kr. (figur 9b).³⁶ Här har bosättningen varit kontinuerlig under perioden, och sannolikt har den åtminstone under stor del av tiden bestått av två gårdar. ¹⁴C-materialet ger inte underlag att särskilja detaljerna i detta i och för sig intressanta förhållande, men det ger stöd åt tanken att två samtida gårdar funnits. Om bosättningen bestått enbart av en kringflyttande enkelgård skulle långhusens genomsnittliga livslängd endast bli 22–28 år (utslaget på en period av 220 år och beroende på hur många bostadshus man räknar med). Den siffran är markant lägre än man kan förvänta sig för en gård från denna tid i Mälardalen (jfr nedan).

Det går inte att säga exakt i vilken ordning husen följt på varandra, men till fasen hör VH1, VH3–5, VH12–14, VH 25 och VH38, ekonomibyggnaden VH9, VH10 som kan vara antingen ett litet boningshus eller (mer troligt) en stor ekonomibyggnad, VH7 som det är svårt att säga vad det har varit, samt stackladan VH26.

En intressant detalj är att VH1 fått en datering till sen förromersk järnålder, tiden runt 100 f.Kr. Huset har ett extrarum med härd (i flera faser) i ett förlängt spann mellan fähusdelen och östra gaveln (figur 10). Dessa rum uppträder ibland i hus från yngre romersk järnålder och folkvandringstid, medan äldre dateringar är mer sällsynta. Det tidigare äldsta kända exemplet är mig veterligt Vaxmyra 14³⁷ som jag daterar till senare delen av första århundradet e.Kr. eller tiden runt 100 e.Kr. Vad dessa rum har använts till är osäkert. Jag har själv en gång föreslagit att det skulle vara ett sekundärt bostadsrum där ofria eller

³⁶ Med hänsyn till att den äldsta fasen i en bebyggelse ofta visar en överrepresentation av ”för gamla” dateringar kan vi tillåta oss att sätta början av fas 2 till ca 150 f.Kr., där FRJ III börjar.

³⁷ Eklund 2005.

Figur 10. VH1 med sitt extrarum med härd (i flera faser) i östra änden. Huset var 33 m långt. Skala 1:350.

egendomslösa medlemmar av hushållet, men som titeln på den artikeln antyder är det bara en hypotes.³⁸

För första gången tas 1060 Öst i anspråk för temporär bebyggelse (VH35–36 och VH39).

Bebyggelseskede 3, ca 70–375 e.Kr. (RJ B2–C3)

Perioden inleds med att huvudområdet i 1060 överges. Det fåtal ¹⁴C-prov som är av senare datum och ger ett svagt utslag i kurvan är alla från 1060 Öst; här visar VH33 och VH34 att området fortsatt utnyttjas då och då för bebyggelse (figur 9b).

Samtidigt som ¹⁴C-kurvan för 1060 sjunker, stiger den drastiskt för 1061 och 1062 (figur 9c–d). På båda de sistnämnda områdena är det från och med nu kontinuerlig aktivitet. Skillnaden är att bosättningen i 1062 verkar vara sporadisk (som i 1060 Öst), medan den i 1061 sannolikt är kontinuerlig.

Den äldsta gruppen av hus i 1061 är VH17, VH19, VH21 och VH22 som bildar ett komplex, sammanhållet av ett intrikat och uppenbarligen ofta omsatt hägnadssystem vars detaljer bara

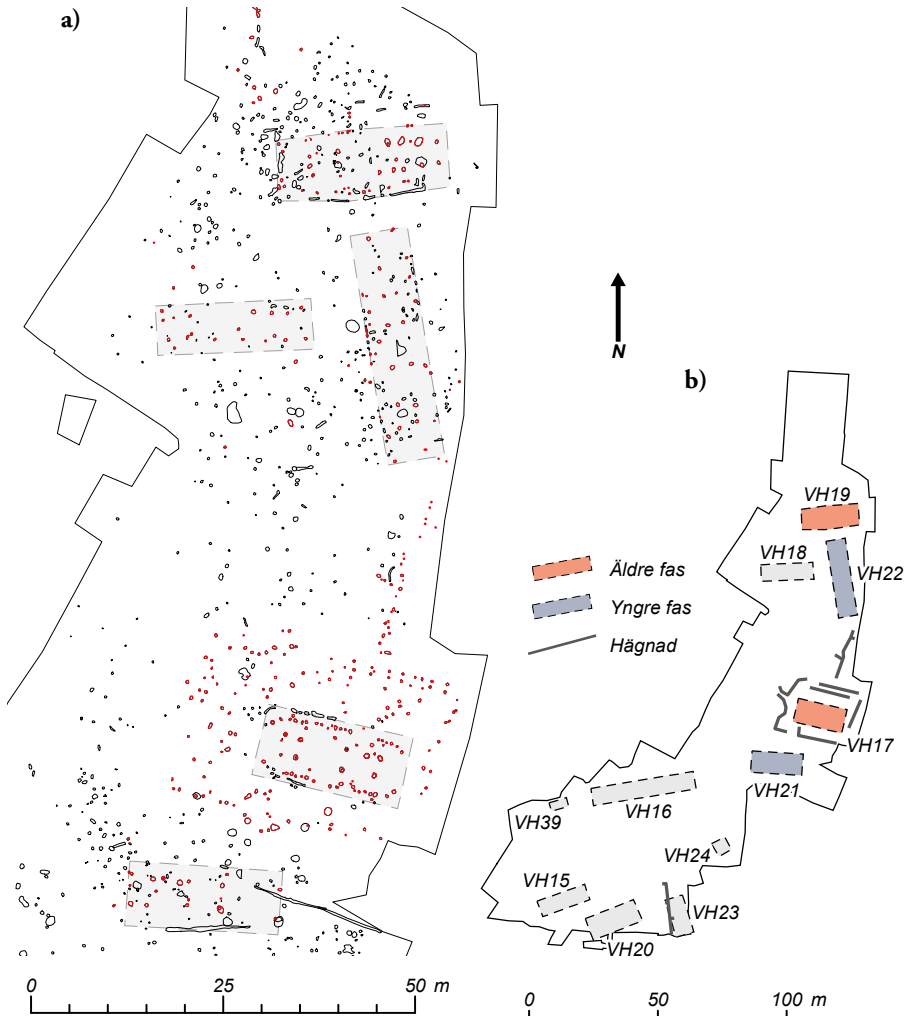
³⁸ Norr 1996.

kan anas utifrån den kaotiska planbilden. Så mycket är dock uppenbart, att stråk av stolp- och pinnhål löper i nord-sydlig riktning och förbinder de nordliga VH19 och VH22 med de sydliga VH17 och VH21 på något sätt (figur 11, vänstra bilden). Det gör det sannolikt att vi har att göra med en gårdsenhet med två hus i två generationer (figur 11, högra bilden).

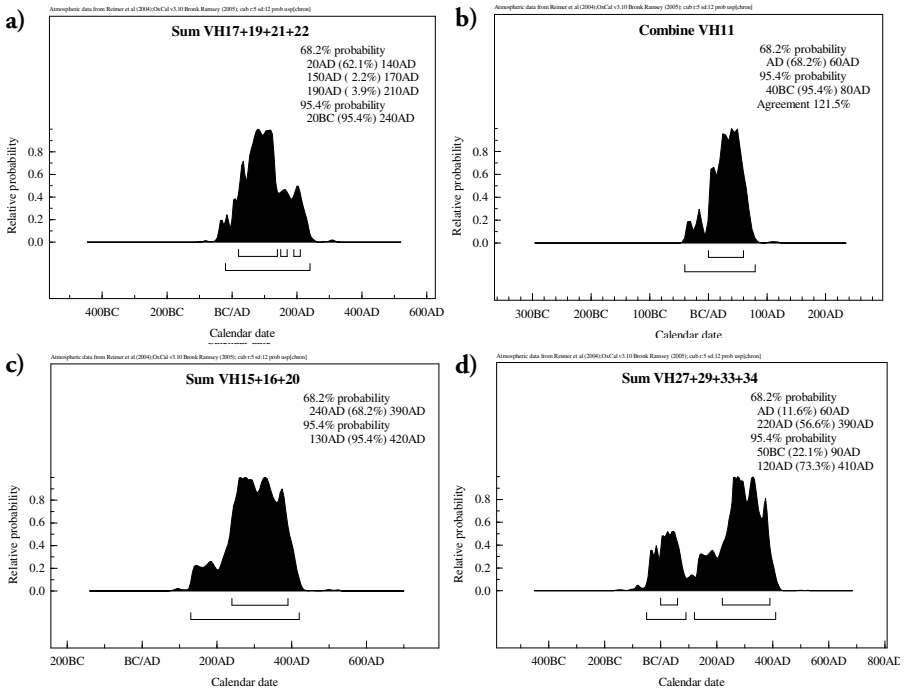
VH21 är en uppenbar sekundärbyggnad, medan VH19 och VH22 är uppenbara långhus. VH17:s identitet är mer osäker, men tanken att vi har två faser huvudbyggnader i VH19 (äldst) och VH22 (yngst) och två motsvarande faser ekonomibygnader i VH17 (äldst) och VH21 (yngst) är tilltalande. En mindre sannolik men kanske än mer intressant tolkning är att vi har att göra med en gårdsenhet i två generationer med en primär gårdsenhet (VH19, VH22) och en sekundär (VH17, VH22), där även de senare husen varit bostadshus men tillhörande en icke självvägande familj (indikerat av att husen saknar fähusdel). Även på 1060 skulle sådana kombinationer kunna finnas med tanke på variationerna i husens storlek, men därifrån finns inga hägnadsrester att stödja sig på. Det kan också noteras att den hägnade tvågenerationsgården på 1061 delar ett karakteristiskt drag med många samtida danska gårdar: huvudhuset ligger i norr, det sekundära huset i söder.³⁹

Summan av de fem dateringarna från dessa hus (undantaget det yngsta provet från VH19 som bör härröra från en senare kontamination) motsvarar perioden 20–140 e.Kr. (61,2 % med 1 σ (figur 12a). Det antyder en genomsnittlig livslängd på 60 år för vardera gården, och det är också genomsnittet man får om man delar det totala tidsintervallet för 1061 med det totala antalet gårdar (fem stycken). Med hänsyn tagen till provens egenålder (jfr nedan) skall etableringen snarast sättas till senare delen av första århundradet e.Kr. VH19+17 kan alltså ungefärligt tidfästas till senare delen av första århundradet e.Kr.

³⁹ Kaul 1999.

Figur 11. a) Plan över norra delen av område 1061, stolp- och pinnhål markerade i rött, skala 1:1 000. b) de två aktuella gårdsfaserna. Skala 1:3 000.

Figur 12.

a) Summan av sannolikhetsfördelningarna för fem ¹⁴C-dateringar från VH17, VH19, VH21 och VH22.

b) Kombinationsdatering av två identiska prov från stolprester i VH11.

c) Summan av sannolikhetsfördelningarna för sex ¹⁴C-dateringar från VH15, VH16 och VH20.

d) Summan av sannolikhetsfördelningarna för fyra ¹⁴C-dateringar från VH27, VH29, VH33 och VH34.

och VH22+21 till första hälften av 100-talet.

Den sista gården (eller gårdarna) på 1060 har sannolikt existerat samtidigt som den nyetablerade på 1061. Det långa VH11 har exempelvis två identiska dateringar från stolprester som kombinerade ger perioden Kr.f.–60 e.Kr. (68,2 %; figur 12b). Proven hade en för Hacksta-förhållanden hög egenålder,

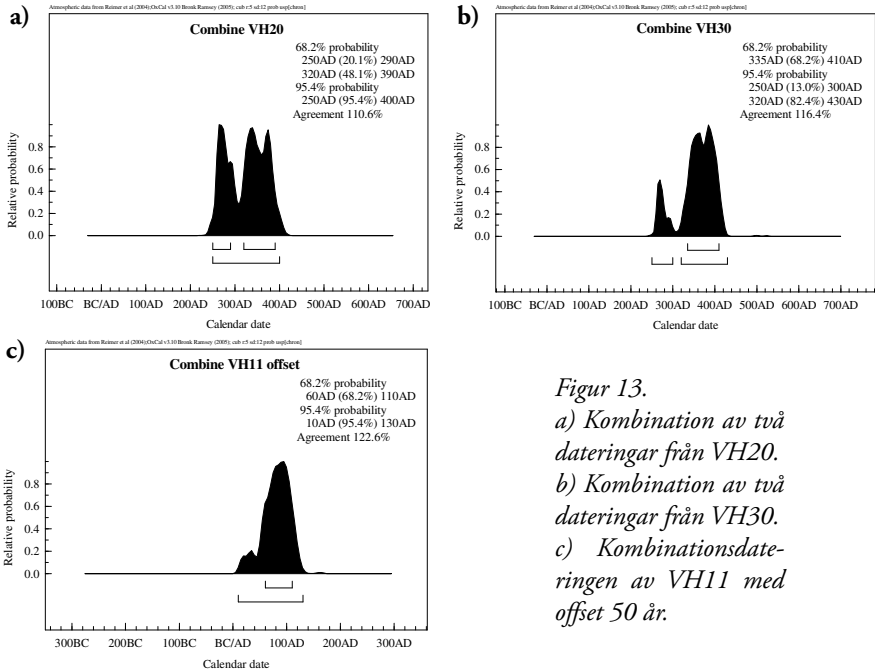
≤50 år, och när man justerar beräkningen i OxCal med denna⁴⁰ får man istället fram perioden 60–110 e.Kr. (figur 12g), och eftersom det rör sig om stolphålsdateringar är det konstruktionen av huset som dateras. En offset-beräkningen för område 1061 som helhet flyttar fram nyetableringen från ca 60 e.Kr. till 80 e.Kr. (figur 9e), vilket inte motsäger en kort samtidighet. Det mindre VH2 på 1060 har dessutom en datering som ligger sent i första århundradet och tiden strax efter 100 e.Kr.

VH15–16 och VH20 bildar en senare grupp hus i 1061. Två ¹⁴C-dateringar finns från respektive hus, och summan av deras sannolikhetsfördelningar motsvarar perioden 240–390 e.Kr. (68,2 %) med 1 σ (figur 12c). Den genomsnittliga livslängden för dessa hus blir 50 år. Husens dateringar skiljer sig bara marginellt, men den mest sannolika sekvensen är VH16–VH15–VH20.

Som synes finns det ett glapp på 100 år mellan den norra och den södra gruppen av hus. Det finns dock prov från andra anläggningar som fyller utrymmet. Det är fullt möjligt att ett eller ett par hus döljer sig utanför undersökningsytan i öster eller söder.

Under perioden utnyttjas 1062 Syd och 1060 Öst temporärt för bebyggelse. I 1062 Syd har vi VH27, VH28 och ekonomibyggnaden VH29, och i 1060 Öst det fragmentariskt bevarade VH34 samt VH33. Om dessa ytor tillsammans hyst en kontinuerlig men något mobil andra gård vid sidan av gården på 1061 är litet osäkert. Kurvan för sannolikhetsfördelningarna från VH27, VH29, VH33 och VH34 visar dock att detta är möjligt för den senare delen av perioden, ca 220–390 e.Kr., dvs. samtidigt som VH16, VH15 och VH20 i tur och ordning utgjorde huvudbyggnad på den östra gården på 1061 (figur 12d).

⁴⁰ Genom att lägga in en modifier kallad offset under varje prov; jag har här hypotetiskt räknat med en felmarginal på ±10 % av den uppskattade egenåldern.

Figur 13.

a) Kombination av två dateringar från VH20.
b) Kombination av två dateringar från VH30.
c) Kombinationsdateringen av VH11 med offset 50 år.

Fas 4 – övergivandet, ca 375/400 e.Kr.

De yngsta husen i Väster Hacksta är VH20 och VH30. Från vartdera huset finns två dateringar som ligger så nära varandra att de kan kombineras. För VH20 ges då perioden 320–390 e.Kr. (48,8 %) och för VH30 perioden 335–410 (68,2 %) (figur 13a–c). Skillnaden är knappast signifikant. Vi kan inte vara säkra på att VH30 konstruerats senare än VH20, men däremot pekar VH30 framåt i tid såtillvida att det utgör ett tydligt tecken på att ett flerhundraårigt bosättningsmönster håller på att förändras.

Område 1061 ser ut att fullständigt överges runt 375 e.Kr. Med hänsyn tagen till provens egenålder ligger tidpunkten snarare runt 400 e.Kr. I 1062 sjunker aktiviteten drastiskt, men ett par enstaka dateringar ligger helt eller delvis i folkvandrings-

tid. Det är lustigt att det är just ungefär vid övergången från yngre romersk järnålder till folkvandringstid som folket i Väster Hacksta väljer att vandra sin väg. Men antagligen vandrade man inte så långt. Norr om vår boplatz undersöks i början av 1990-talet lämningar från såväl äldre som yngre järnålder inför byggandet av Mäljarbanan, bara ca 100 m norr om VH30.⁴¹ Även ytterligare ett litet stycke åt norr och nordost, i anslutning till nuvarande landsvägen, har mindre arkeologiska undersökningar påvisat lämningar från yngre järnålder.⁴² Intrycket är att en förtätning av bebyggelsen ägt rum från och med folkvandringstid, vilket också är vad man skulle förvänta sig.

Överkurs – en katastrof år 102 e.Kr.?

¹⁴C-metoden är mer ägnad att beskriva skeenden än enskilda händelser. För att fånga de senare med något som närmar sig exakthet krävs ett stort urval för provtagning och ett stort antal prov. Det första finner man sällan på boplatzgrävningar i plöjd jord, utan det är ofta en fråga om att ta vad man får. Det andra har man sällan råd med. Vi ska dock försöka oss på att datera en möjlig händelse i Väster Hacksta – och en obehaglig sådan.

Vi nämnde ovan att det är sannolikt att gården VH19+17 på 1061 existerat åtminstone delvis samtidigt som det sannolikt sista huset på 1060, VH11. Gemensamt för samtliga dessa hus är att de varit utsatta för kraftig brand. Kan detta vara resultatet av att en led fiende angripit gårdarna med eld och svärd, dödat, drivit bort eller förslavat deras invånare vid gråt och tandagnisslan, stulit boskapen och krönt sitt diaboliska verk med att bränna de båda gårdarna till grunden?

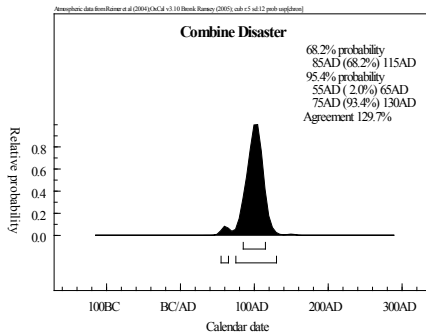
Att utföra en kombinationsdatering på proven från de tre inblandade husen är visserligen metodiskt diskutabelt med tanke på att de spänner över ett århundrade, men vi tillåter

⁴¹ Annuswer 1997.

⁴² Nordström 2005, s. 8f med referenser.

Figur 14. Gråt och tandagnisslan invid det nedbrunna hus 11 i Väster Hacksta, en sorglig dag under tidig romersk järnålder. Blyertsteckning av Matthias Söderberg, 2006.

Figur 15. Kombinationsdatering med offset av fem ¹⁴C-dateringar från VH11, VH17 och VH19.

oss det för tankeexperimentets skull. Den resulterande kurvan (med offset) står för perioden 85–115 e.Kr. (figur 15), och kurvans topp ligger ungefär på året 102 e.Kr. Givetvis är inte en så snäv datering av en händelse källkritiskt hållbar med så enkla

medel – och vi kan som sagt inte vara säkra på att katastrofen ens inträffade. Gjorde den det, så avspeglas det i alla fall inte i ¹⁴C-materialet, utan gården på 1061 har återuppbyggts på en gång, antingen av sina gamla ägare eller av nya. Såvida nu inte gården VH19+17 var yngre än gården VH22+21, då det glapp på 100 år som vi observerade mellan dessa gårdar och den södra gruppen hus på 1061 (se ovan) skulle kunna spegla en bister verklighet. Möjligheten finns.

Det är i sammanhanget intressant att Kent Andersson tolkat rika kvinnogravar från den senare delen av den romerska järnålderns period B2 (70–150/60 e.Kr.) i Mälardalen som ett tecken på en ny elits behov att legitimera sig under en period av social oro och konkurrens.⁴³ Även om man som sagt inte skall ta ovanstående katastrofanalys för allvarligt tangerar den Anderssons orostid.

Kan sådana möjliga orostider spåras i det boplatsarkeologiska materialet, exempelvis utifrån ett oproportionerligt stort antal nedbrända hus eller mer gedigna hägnader? Är det en tillfällighet att det är just under äldre romersk järnålder vi finner de kraftigaste hägnaderna i Väster Hacksta, och att flera av de tydligaste hägnaderna från E4-grävningarna i Berget, Bredåker, Kyrsta och Vaxmyra samt från en boplatz i Stenhagen i Uppsalas utkant har samma datering?⁴⁴ Det är frågor som kunde vara intressanta att pröva men som ligger utanför detta arbete.

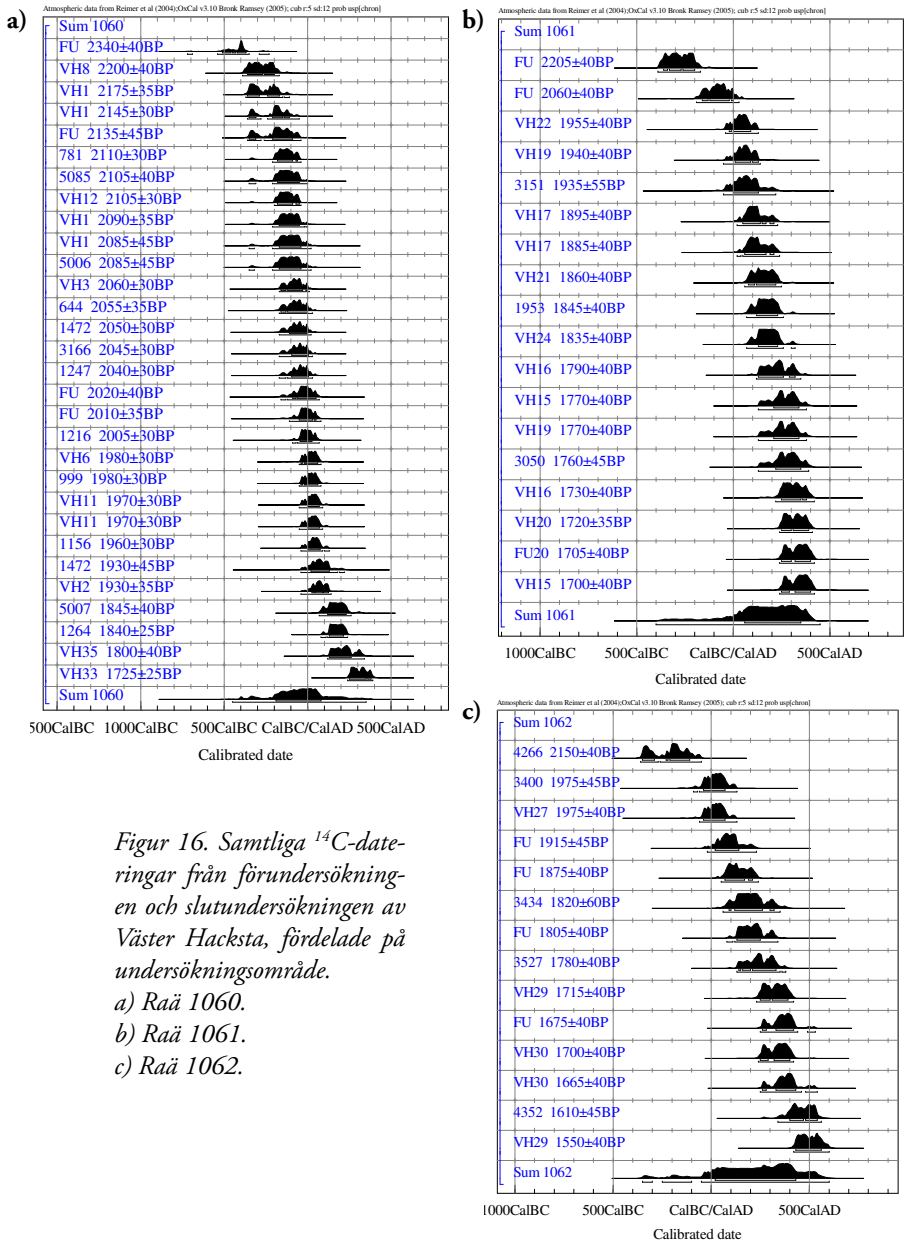
Att datera en hustyp

VH15 och VH16

VH15 och VH16 låg nära varandra på 1061 och bildade tillsammans med det inte helt framtagna VH20 den senare gruppen hus inom området. VH15 har varit ca 19,5 m långt (figur

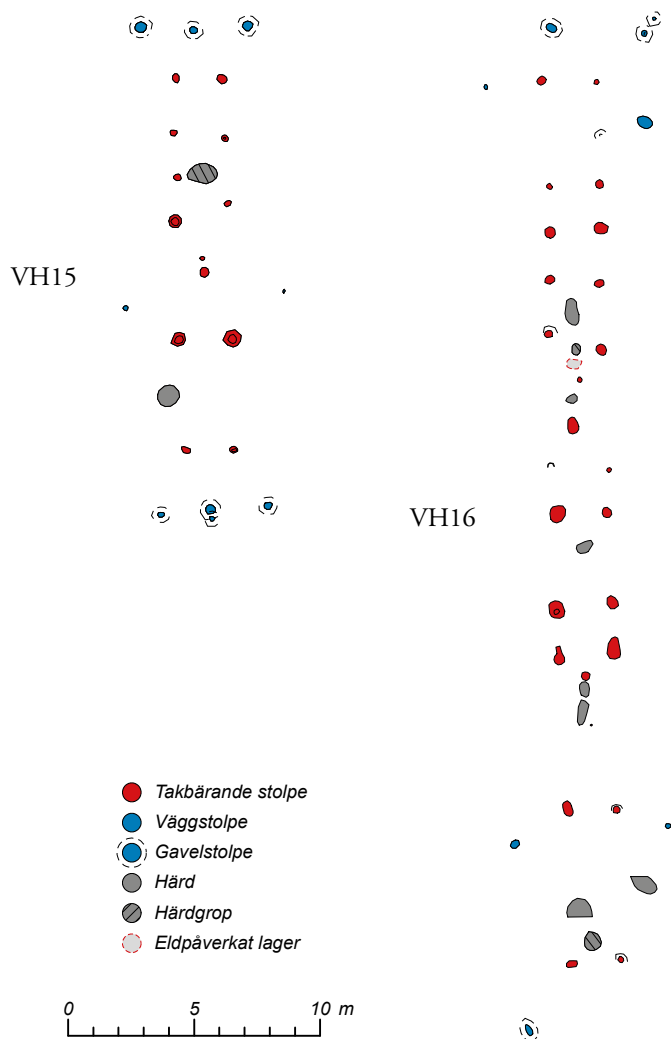
⁴³ Andersson 1998.

⁴⁴ Eklund 2007 med referenser.

Figur 16. Samtliga ¹⁴C-date-
ringar från förundersökning-
en och slutundersökningen av
Väster Hacksta, fördelade på
undersökningsområde.

- a) Raä 1060.
- b) Raä 1061.
- c) Raä 1062.

Figur 17. VH15 och VH16. För husens egentliga läge och orientering, se figur 18. Skala 1:300.

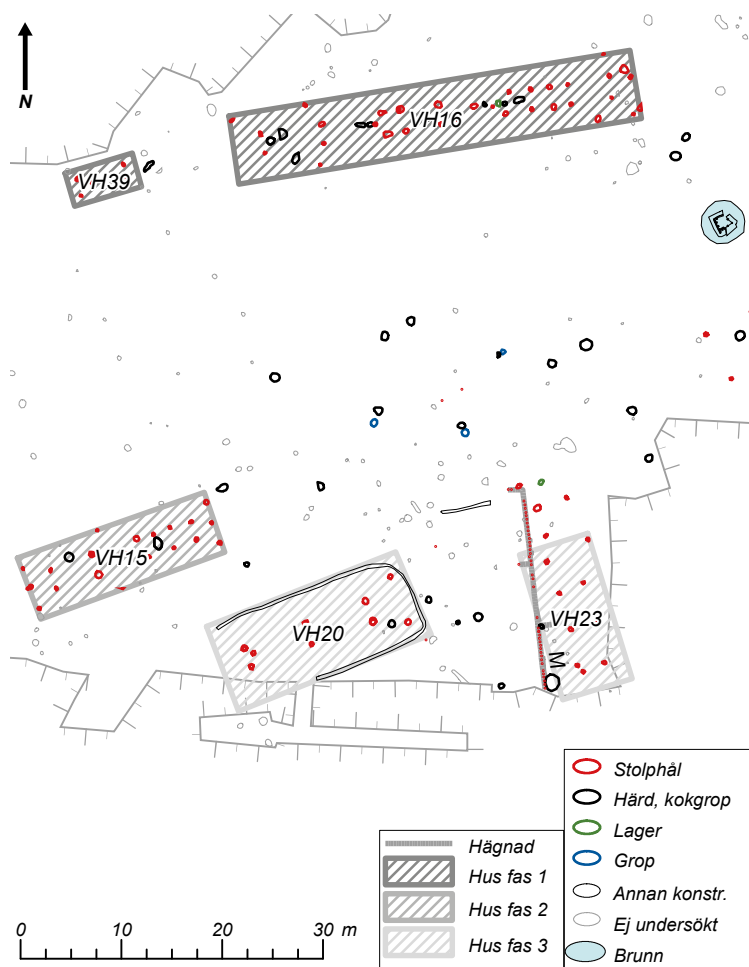
17–18). Det har haft ca 4,2 m breda, raka, trestolpars gavlar och har varit ca 6,5 m brett på mitten; väggarna har alltså varit tydligt konvexa (55 % skillnad). De takbärande stolpraderna har däremot varit närmast raka, 1,8 m närmast gavlarna och 2,1 m vid husets mitt (17 % skillnad). Det innebär att mittskeppet endast utgjort 32 % av husets bredd där det var bredast, vilket innebär en kraftigt underbalanserad konstruktion (trestle quotient TQ = 3,1). Ute vid gavlarna utgjorde mittskeppet en något större procent av den totala bredden.

VH16 har varit dubbelt så stort som VH15 (figur 17–18). Vägglinjen och gavlarna är mycket ofullständigt bevarade, men det förefaller som om huset totalt varit ca 40 m långt, samt att bredden på mitten varit ungefär 6,2 m och i gavlarna ca 5 m. Bockarna är mer eller mindre jämbreda och varierar mellan 1,95 och 2,2 m utan synbar systematik. Det ger exakt samma mittskeppsprocent och TQ som för VH15. Strax utanför VH16 i väster och med samma orientering låg VH39, en mindre, treskeppig ekonomibyggnad med bara två bockar, medan ingen ekonomibyggnad kan knytas till VH15 (figur 18). Ekonomibyggnaden VH23 skulle kunna tillhöra vilket som helst av de nämnda husen eller det något yngre VH20.

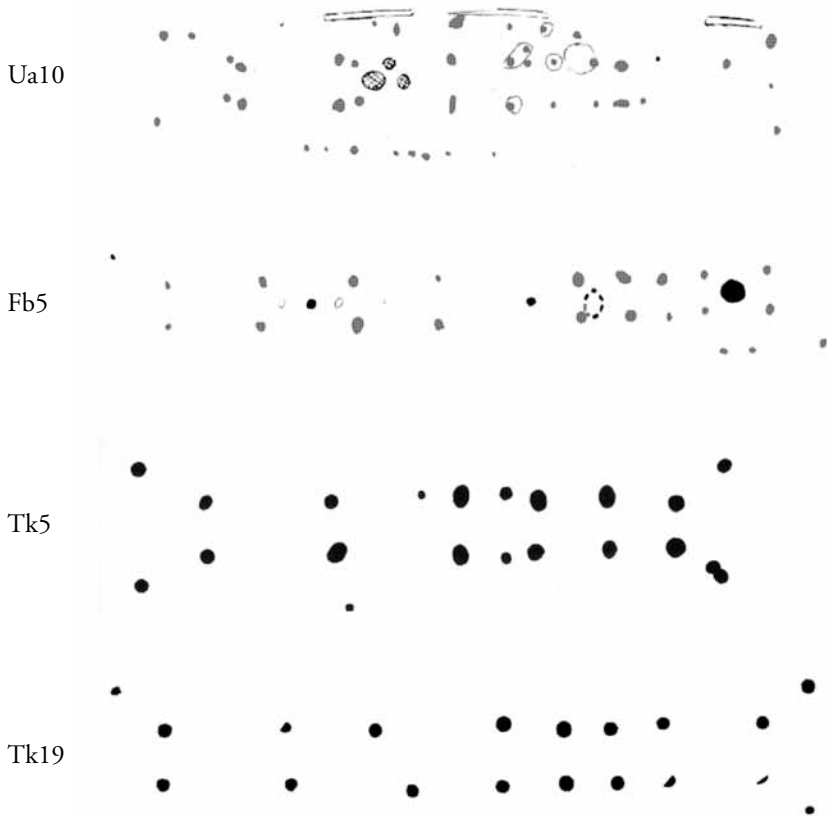
En hustyp – ja, vad är en hustyp?

VH15 har ett mycket distinkt utseende med två långa spann i västra delen och tre korta i den östra. VH16 förefaller ha dubbla bostadsdelar och eventuellt ett extrarum längst i öster utanför fähusdelen. Liknande hus med smala och som mest bara svagt konvexa mittskepp har hittats på en rad platser i Mälardalen. Jag har själv varit med om att ta fram två av dem, Ua10 i Uppsala, Tillberga socken, Västmanland, och Fb5 i Fågelbacken, Hubbo socken, Västmanland.⁴⁵ Husen är av varierande längd

⁴⁵ Hulth & Norr 1996; Sundkvist 1998; Hulth 1998, just Fb5 påminner mycket om VH16 i planlösningen.

Figur 18. VH15 och VH16 på undersökningsplanen. VH20 är det yngsta (sannolika lång-)huset på 1061; VH23 är någon form av sekundärt hus/ekonomibygnad som kan ha tillhört vilket som helst av långhusen, även om det i figuren ses som samtida med VH20. Utsträckningen på VH20 åt sydväst är osäker; dess relativt stora bredd antyder att det är ett långhus snarare än en ekonomibygnad och att det varit längre än planen antyder. Skala 1:600.

Figur 19. Ett urval hus av samma typ som VH15 och VH16, uppifrån och ned: Ua10, Fb5, Tk5 och Tk19. För detaljer, se tabell 1. Husens längd är Ua10 – 30 m, Fb5 – 34,5 m, Tk5 – 23 m och Tk19 – 28 m.

och har haft mellan två och fyra–fem rum. Grundenheten i bostadsdelen är två glesa spann på vanligen 4–5 m, men variationer finns. I de flesta fall kan de täta spannen (oftast tre och oftast i husets östra del) identifieras som ett fähus. Ibland finns ett extrarum med eller utan bevarad eldstad innanför gaveln

bortom fähuset. Vi ser någonting vi skulle kunna skilja ut som en ”hustyp” (figur 19).

Vad är då en hustyp? Just inte mer än en mer eller mindre artificiell definition, skapad av arkeologer för att underlätta hanteringen och ordnandet av ett stort källmaterial. För de flesta är nog typindelningen bara ett arbetsinstrument, och det är inte av primärt intresse om en typ hade varit av relevans för den forntida människan. I det aktuella fallet måste man dock fråga sig om vi inte åtminstone i viss mån delar en forntida förståelse av att ”tänka hus”, och det är alltid en tillfredsställande känsla.

Precis som andra människor är arkeologer olika; de tänker olika och de definierar typer olika. I ”min” hustyp ingår till exempel hus som Hans Göthberg hänför till tre olika typer, B2, B3a och B3c.⁴⁶ Det behöver inte innebära att en av oss har ”fel” – det finns trots allt inte något facit till arkeologin – men jag tror att användbarheten av min typdefinition visas av att den faktiskt går att datera relativt snävt (se nedan). Jag tror också att det är mindre praktiskt att som Göthberg ha synlig rumsindelning som ett grundläggande kriterium i en typindelning, med tanke på att en säker sådan egentligen bara går att belägga utifrån bevarade mellanväggar och inre dörrpassager; och vi vet alla hur rikligt sådana förekommer på överplöjda boplatser. Men som den observante läsaren säkert noterat översatte jag på föregående sida varierad stolpsättning i rumsindelning, så jag kan väl inte påstå att jag helt lever som jag lär.

Dateringen av hustypen

Jag känner till omkring dussinet hus i Uppland och Västmanland som delar de karakteristika jag anser definierar ”typen”. Om åtta av dessa har jag i skrivande stund tillgång till tillräckligt material för att kunna utföra en ny analys av de ¹⁴C-prov som tagits i husen. Det rör sig om sammanlagt 17 prov, och

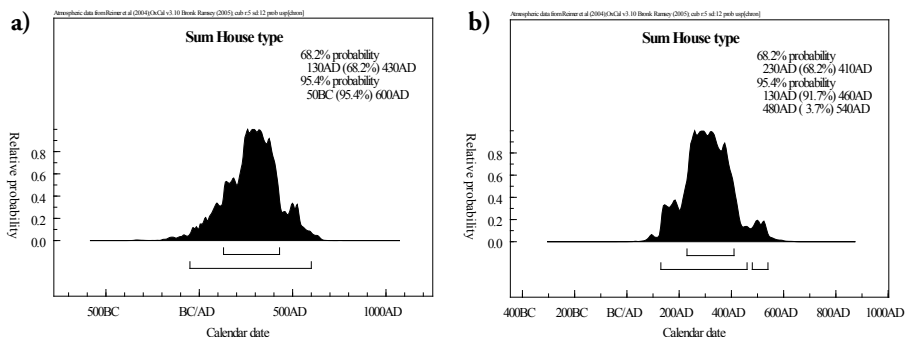
⁴⁶ Göthberg 2000.

House	Site, Parish, Landscape	Date	BP/AD	Reference
Ua10	Uppsala, Tillberga, Vml.	1955±95	60BC-AD140	Hulth & Norr 1996
Dgl	Darsgårde, Skederid, Up.	1900±70	AD20-220	HG 225
TiCI	Tibble, Litslena, Up.	1870±100	AD20-260	Andersson et al. 1994
Ua10	Uppsala, Tillberga, Vml.	1850±75	AD70-250	Hulth & Norr 1996
VH16	Väster Hacksta, Västerås, Vml.	1790±40	AD130-260	Lagerstedt & Lindwall 2008
Dgl	Darsgårde, Skederid, Up.	1770±70	AD130-350	HG 225
VH15	Väster Hacksta, Västerås, Vml.	1770±40	AD210-340	Lagerstedt & Lindwall 2008
Mean value 1748,5				
TK5	Trekanten, G:a Uppsala, Up.	1755±45	AD220-350	Onsten-Molander & Wikborg 2006
TiCI	Tibble, Litslena, Up.	1730±70	AD230-410	Andersson et al. 1994
VH16	Väster Hacksta, Västerås, Vml.	1730±40	AD250-350	Lagerstedt & Lindwall 2008
VH15	Väster Hacksta, Västerås, Vml.	1700±40	AD320-400	Lagerstedt & Lindwall 2008
Ua10	Uppsala, Tillberga, Vml.	1690±80	AD240-430	Hulth & Norr 1996
Ä100	Åslunda, Odensala, Up.	1680±65	AD250-430	HG 223
Dgl	Darsgårde, Skederid, Up.	1680±70	AD250-430	HG 225
Ä100	Åslunda, Odensala, Up.	1680±90	AD240-440	HG 223
TK19	Trekanten, G:a Uppsala, Up.	1640±45	AD340-440	Onsten-Molander & Wikborg 2006
Ä100	Åslunda, Odensala, Up.	1535±80	AD430-600	HG 223
	Ledinge I, Skederid, Up.		10-430	Göthberg 2000
	Bredåker II, G:a Uppsala, Up.		250-530	Göthberg 2000
	Täby 14, Up.		120-330	Göthberg 2000

Tabell 1. De 8 hus och 17 ¹⁴C-dateringar som använts i analysen, listade i fallande ordning utifrån centralvärdena. Nederst listas tre hus som också bör ingå i typen, med dateringar av andra författare (dateringarna är förenliga med resultatet av analysen här).

dessa listas i tabell 1. Längst ned i tabellen listas de övriga tre husen med dateringar från Göthberg (2000).

Kurvan för samtliga prov från husen spänner i sin helhet över ca 700 år, men summan av sannolikhetsfördelningarna med 1 σ

Figur 20. Summan av sannolikhetsfördelningarna för:
 a) 17 ¹⁴C-prov från åtta hus av den aktuella typen från Uppland och Västmanland.
 b) de elva dateringar, vilkas centralvärden ligger inom 100 år från medelvärdet av samtliga centralvärden (1748,5 BP).

ringar in hustypen inom perioden 130–430 e.Kr. (figur 20a).

Kan man komma närmare än så? Osäkerheten i ¹⁴C-metoden gör att vi måste räkna med att såväl flera ”för gamla” dateringar (t.ex. genom hög egenålder) som enstaka ”för unga” finns i materialet, ännu i detta skede. I ett försök att undgå detta problem utgår vi från medelvärdet av samtliga sannolikhetsfördelningar, 1748,5 BP, och låter de prov vars centralvärden ligger inom 100 år från detta bilda en kärngrupp. Det rör sig om elva prov, och summan av deras sannolikhetsfördelningar (1 σ) ger perioden 230–410 (figur 20b).

Slutsatsen av detta blir att hus började byggas enligt denna tekniska lösning under period C1b i romersk järnålder (210/220–250/260), att typen definitivt existerade under perioderna C2 och C3 (250/260–310/320 resp. 310/320–375) och att vissa exemplar kan ha fortlevt in i 400-talets första hälft, folkvandringstidens period D1.

Den här studien har handlat om datering av en liten grupp av hus som definierats snävt utifrån en mycket specifik stolp-

sättning. Eftersom järnåldershus är en maskälla (tre års undersökningar för omläggningen av E4 mellan Uppsala och Meheby tillförde nyligen närmare 200 huslämningar till rullorna, de flesta från äldre järnålder) och vi arkeologer troget tar våra ¹⁴C-prov från de flesta hus, har det ändå inte varit svårt att få ihop ett användbart material. Framför allt för tider där den typologiska mångfalden är stor, som under romersk järnålder, bör metoden kunna bidra till att komma fram till en mer detaljerad kronologi än den vi besitter idag, liksom till en bättre förståelse av utvecklingen av dåtidens tekniska kunnande.

Jämförande studier

Förundersökningen och slutundersökningen – en jämförelse

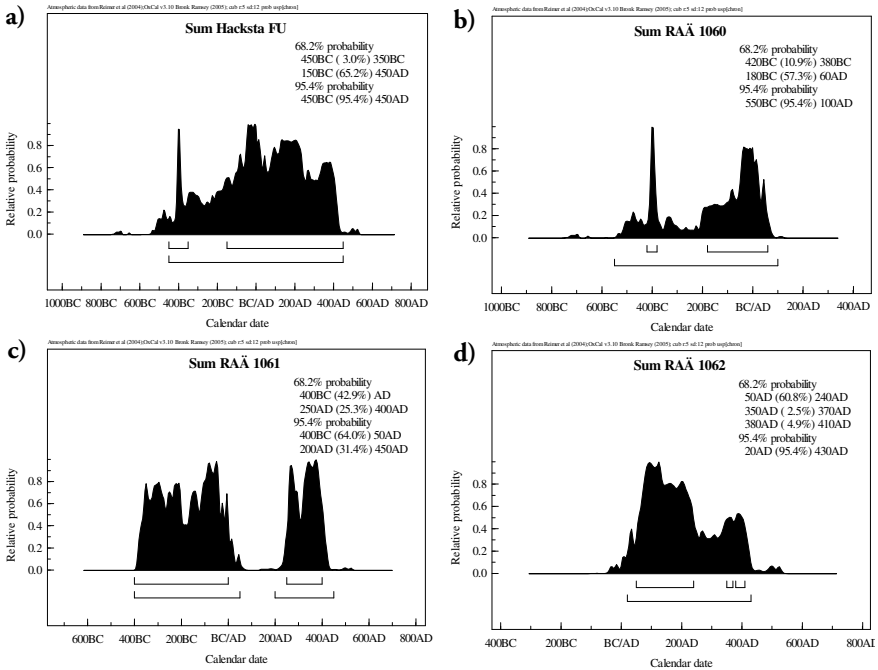
Som tidigare nämnts togs 11 ¹⁴C-prov (20 % av det totala antalet) vid förundersökningen av de delar av Väster Hacksta som senare slutundersöktes.⁴⁷ När vi jämför summan av sannolikhetsfördelningarna för dessa dateringar (figur 21a) med densamma för det totala antalet dateringar (figur 9a) blir det uppenbart att förundersökningens slumpvisa men goda urval ganska väl lyckades urskilja grunddragen i bebyggelsemönstret. Skillnaden är att fas 1 råkade bli överrepresenterad under förundersökningen, så att den framstod som en gradvis intensifiering av bosättningen istället för det diffusa kontinuum den egentligen utgjorde.

Ser vi däremot på förundersökningens resultat för de enskilda områdena (figur 21b–d) är det uppenbart att den verkliga komplexiteten inte kunnat fångas. Något annat är heller inte att förvänta utifrån de fyra dateringar per område som gjordes. Det skall mycket till – framför allt ren tur – om man vid en förundersökning skall lyckas fånga mer än de grova dragen i en fornlämning av denna typ och utsträckning.

⁴⁷ Nordström 2005.

1	Efter förundersökningen	2	Före slutundersökningen	3	Efter slutundersökningen
Fas 1-3	<p>Bosättning har funnits i området "allt ifrån äldsta förromersk järnålder" (Nordström 2005, s. 29).</p> <p><i>"Det finns en tendens att dateringarna inom RAÄ 1062...ligger i romersk järnålder och att dateringarna inom RAÄ 1060 och 1061 är mer blandade, från båda tidsperioderna förromersk och romersk järnålder."</i> (Nordström 2005, s. 27)</p> <p>Man kan "förmoda att det... inom Hacksta finns förutsättningar för samexisterande gårdar, gårdar som avlöser varandra eller omkringflyttande bebyggelseenheter" (Nordström 2005, s. 27f)</p>	Fas 1	<p>500–200 f.Kr. Sporadisk bebyggelse i området. Ett eller ett par av boplatslägena används. Kontinuerlig bosättning är möjlig men inte säker. Samtidig bebyggelse på olika boplatslägen är osannolik. (Den kraftiga toppen ca 400 f.Kr. beror på en egenhet i ¹⁴C-kurvan för perioden och dess betydelse skall inte överbetonas)</p>	Fas 1	<p>400–150 f.Kr. Sporadisk bebyggelse i området. Ett eller ett par av boplatslägena används. Kontinuerlig bosättning är möjlig men inte säker. Samtidig bebyggelse på olika boplatslägen är osannolik. Ett extensivt bebyggelsemönster med kontinuerliga flyttningar mellan olika bebyggelselägen.</p>
		Fas 2	<p>200–50 f.Kr. Bosättningen intensifieras gradvis. Majoriteten av boplatslägena används. Samtida bebyggelse på olika boplatslägen är möjlig, mot slutet av perioden till och med sannolik.</p>	Fas 2	<p>150 f.Kr.–50 e.Kr. Kontinuerlig bosättning på 1060 med två gårdar under stor del av tiden. Aktiviteter och sporadisk bosättning på 1060 öst och 1061. Aktiviteter på 1062. Ett intensifierat bebyggelsemönster med huvudbebyggelsen koncentrerad till en yta.</p>
		Fas 3	<p>50 f.Kr.–400 e.Kr. Intensiv bosättning inom området. Majoriteten av boplatslägena används. Samtida bebyggelse på olika boplatslägen är mycket sannolik.</p>	Fas 3	<p>50–375 e.Kr. Kontinuerlig bosättning på 1061. Temporär bosättning på 1060 öst och 1062 under ÅRJ, kontinuerlig under YRJ (båda omr. sammantaget).</p>
Fas 4	<p>Boplaten upphör vid "övergången mellan romersk järnålder och folkvandringstid" (Nordström 2005, s. 29).</p>	Fas 4	<p>400–450 e.Kr. Bebyggelsen upphör inom hela eller stora delar av området. Kurvans plötsliga fall kan indikera en grundläggande omstrukturering av bebyggelsemönstret.</p>	Fas 4	<p>Ca 375 e.Kr. Bebyggelsen upphör inom hela området. På 1062 fortsätter vissa aktiviteter. Boplaten omlokaliseras, sannolikt norrut. Detta kan indikera en grundläggande omstrukturering av bebyggelsemönstret.</p>

Tabell 2. Jämförelser av tolkningarna från olika steg av undersökningarna i Väster Hacksta.

Figur 21. Summan av sannolikhetsfördelningarna för:
 a) de 11 ¹⁴C- dateringarna från förundersökningen av Väster Hacksta.
 b) de 4 ¹⁴C- dateringarna från förundersökningen av 1060.
 c) de 3 ¹⁴C- dateringarna från förundersökningen av 1061.
 d) de 4 ¹⁴C- dateringarna från förundersökningen av 1062.

I samband med att slutundersökningen av Väster Hacksta inleddes, gjorde jag en översiktlig tolkning av bebyggelseutvecklingen utifrån de samlade ¹⁴C-analyserna från förundersökningen, utförd av Västmanlands läns museum, numera stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen (tabell 2, kolumn 2). Det är av visst metodiskt intresse att jämföra detta tolkningsförslag med förundersökningens tolkning å ena sidan (tabell 2, kolumn 1) och den tolkning vi kan göra efter slutundersökningen å den andra (tabell 2, kolumn 3). Det skall tilläggas att medan KM

definierade sju boplatslägen inom det sedan slutundersökta området såg vi fyra, i tre fall låg två ytor så nära varandra att de kunde antas hänga samman.

Vi kan här se att både KM och jag relativt väl avgränsade bosättningen i tid efter förundersökningen. Skillnaden är att jag kunde identifiera en tydlig expansionsfas i sen förromersk järnålder (en expansion som senare visade sig mer plötslig än gradvis) och en indelning i två faser i den intensiva bebyggelsen. Anledningen till detta är helt enkelt och endast att jag använde gruppanalys av ¹⁴C-dateringarna (figur 16a) medan KM redovisade varje prov enskilt och därmed inte fick samma visuella hjälp i tolkningsarbetet.

Väster Hacksta och Västra Skälby – en jämförelse

Väster Hacksta och Västra Skälby är två mycket närliggande och mycket lika boplatser; avståndet mellan de båda är bara 500 m. Västra Skälby har grävts ut i två omgångar, först av UV (1992),⁴⁸ sedan av SAU (2006). SAU har välvilligt ställt sina 26 ¹⁴C-dateringar till vårt förfogande, vilka kan läggas till de 55 användbara från 1992 års undersökning. För att inte föregripa SAU:s analys av det samlade Skälby-materialet kommer vi dock enbart att använda dessa på övergripande nivå.⁴⁹

Tolkningen av boplatzen Västra Skälby i Riksantikvarieämbetets rapport⁵⁰ är tydligt präglad av det forskningsläge som rådde under 1990-talets mitt inom exploateringsarkeologin. Det karakteriserades bland annat av:

⁴⁸ Se Aspeborg 1988 och 1999; området är identiskt med Raä 865:1 på karta 1.

⁴⁹ Föreliggande manus var färdigt för publicering våren 2008 och har ej kunnat kompletteras efter att SAU:s undersökningsrapport kom ut samma år.

⁵⁰ Aspeborg 1999.

- en vilja att se tidig bybildning och fast tomtstruktur (gärna enligt danskt, snarast sydjylländskt mönster)
- otillräckliga kunskaper om ¹⁴C-metoden som dateringsredskap
- en tendens att överskatta livslängden hos äldre järnåldershus.

I så måtto är rapporten i hög grad ett barn av sin tid. Aspeborg räknar med att ”flera hus, ofta fler än tre i varje enskild fas... varit samtida med varandra”, samt att vi har att göra med en ”vandrande bybebyggelse inom ett givet byterritorium”.⁵¹ Den tänkta bebyggelseutvecklingen åskådliggörs i tabell 3; husen från undersökningen visas i figur 22.

Vissa av husen i tabell 3 tillmäts en livslängd på åtskilliga hundra år, vilket enligt min mening är en orimlighet. Ett par av husen som anges som boningshus är dessutom uppenbara ekonomibyggnader, alternativt små, sekundära boningshus (hus 11B och 25). Här har materialet fått anpassa sig till modellen. Bilden av bebyggelseutvecklingen i Västra Skälby blir också en helt annan om vi använder oss av gruppanalyser av dess ¹⁴C-dateringar.

Boplatsen som helhet

Summan av sannolikhetsfördelningarna av de 55 ¹⁴C-dateringarna från Västra Skälby 1992 visar att merparten av det kol som producerades på boplatsen härrör från 210 f.Kr.–220 e.Kr. (1 σ ; se figur 24a). Liksom i Väster Hacksta finns svaga spår av äldre aktiviteter, men också av något yngre.

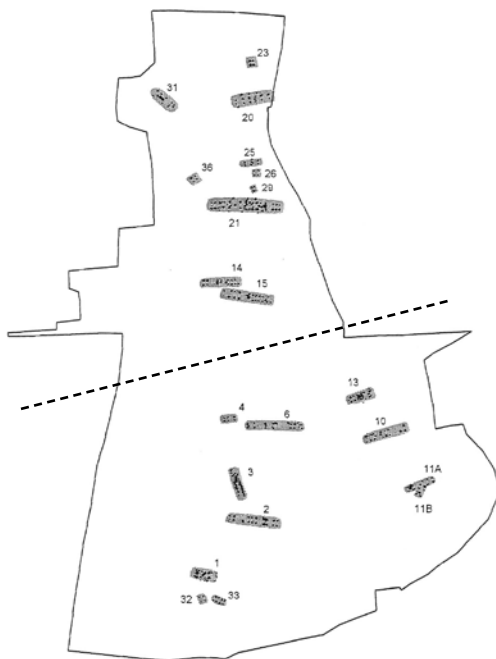
Två boplatsytor?

Argument kan anföras för att boplatsen bestått av två ytor, en sydlig och en nordlig (figur 22). Den södra ytan består av sek-

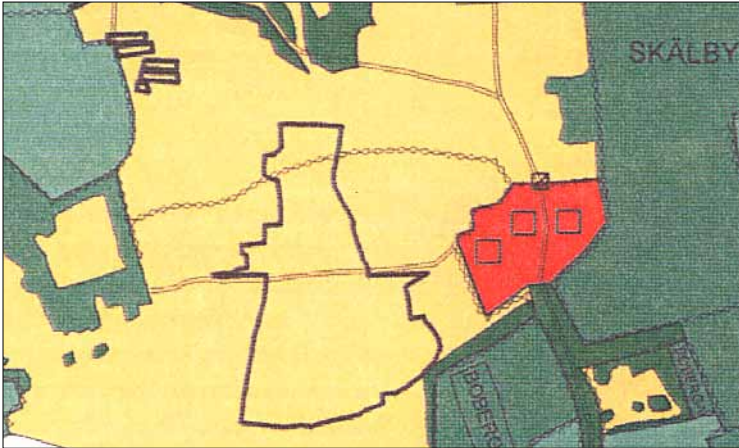
⁵¹ Aspeborg 1999, s. 75.

Gårdar under fas 1 (ca 500–200 f.Kr.)	Gårdar under fas 2 (ca 200 f.Kr.–100 e.Kr.)	Gårdar under fas 3 (ca 100–400 e.Kr.)
Gård 1. Hus 1 och 32, 33		
Gård 2. Hus 11B		
Gård 3. Hus 31		
Gård 4. Hus 2/3	Gård 4. Hus 2/3	
Gård 5. Hus 14/15	Gård 5. Hus 14/15	
	Gård 6. Hus 6 och 4	Gård 6. Hus 6 och 4
	Gård 7. Hus 21 och 26, 29	Gård 7. Hus 21
		Gård 8. Hus 10
		Gård 9. Hus 11A
		Gård 10. Hus 13
		Gård 11. Hus 20 och 23
		Gård 12. Hus 25

Tabell 3. Bebyggelseutvecklingen i Västra Skälby enligt Aspeborg 1999, tab. 8 (här grafiskt modifierad).

Figur 22. 1992 års utgrävningens fält i Västra Skälby. Efter Aspeborg 1999, fig. 54, med hypotetisk gräns tillagd.

Figur 23. Skälby bytomt (i rött) med vägar och 1992 års undersökningsområde markerat. Utsnitt av Aspeborg 1999, fig. 7, ursprungligen digitaliserad av Åsa Svedberg efter kartkalk av geometriska avritningar 1652 av J. Åkeson ur *Geometrisk jordebok*.

torerna 1, 2 och 4, och den norra av sektorerna 3 och 5.⁵² Argumenten är följande:

- Flera anläggnings- och fyndkategorier förekommer rikligare på den nordliga än den sydliga boplatsytan.⁵³ Förhållandet bör indikera någon form av skillnader i användande, alternativt (och kanske mer sannolikt) att hus utanför denna den smalaste delen av undersökningsytan nyttjat den norra delen som aktivitetsområde. Resultatet från 2006 års undersökning kommer här att ge intressant kompletterande information eftersom det nya området gränsar mot det äldres norra och nordöstra del.
- Fem av de nio hägnadsrester som dokumenterades 1992 ligger mellan de båda boplatsytorna, på ömse sidor av en

⁵² Aspeborg 1999, fig. 66B.

⁵³ Se exempelvis benfynden, Aspeborg 1999, fig. 65.

anläggningsgles yta.⁵⁴

- En väg på 1600-talskartan löper genom vårt tänkta gränsområde (se figur 23). Det kan tyckas hopplöst anakronistiskt att ta stöd för hypotesen 1500–2000 år framåt i tid, men vägar och gränser har ibland haft en nära relation i det gamla jordbrukslandskapet, där lokal topografi och markbeskaffenhet ibland skapat märkliga kontinuiteter. När 1700-talets lantmäterikarta projicerades på bopplatsen i Vaxmyra, Ärentuna sn, tycktes vägen ta en elegant, hänsynsfull sväng runt den bäst bevarade, romartida gården. Vägen löpte dessutom parallellt med och bara några meter utanför det dubbelgårde som markerade gårdens gräns mot utmarken i nordväst. Förklaringen stod att finna just i mikrotopografi och geologiska förhållanden⁵⁵ – detta var ett “naturligt” gränsområde.

Genom att analysera ¹⁴C-materialet från nordlig respektive sydlig yta kan vi ge dem en ungefärlig datering och beräkna en hypotetisk livslängd för boningshusen.

Kurvorna skiljer sig tydligt mellan boplatstorna. Den södra kurvans topp har mycket tydlig avgränsning (figur 24b), medan den norra har ett visst utfall som ligger framför allt senare än kurvans topp; det finns även svaga spår av tidigare aktiviteter (figur 24c). Än större skillnader är det mellan dessa och kurvan för 2006 års dateringar (figur 29b), och detta är ett tydligt tecken på att boplatstsstrukturen varit långt mer dynamisk än antaget i den ursprungliga rapporten.

Vi kan nu ungefärligt tidfästa boplatstorna enligt följande (och bortser tills vidare från de dateringar som ligger efter kurvans topp i norra området):

⁵⁴ Aspeborg 1999, fig. 10 och 55.

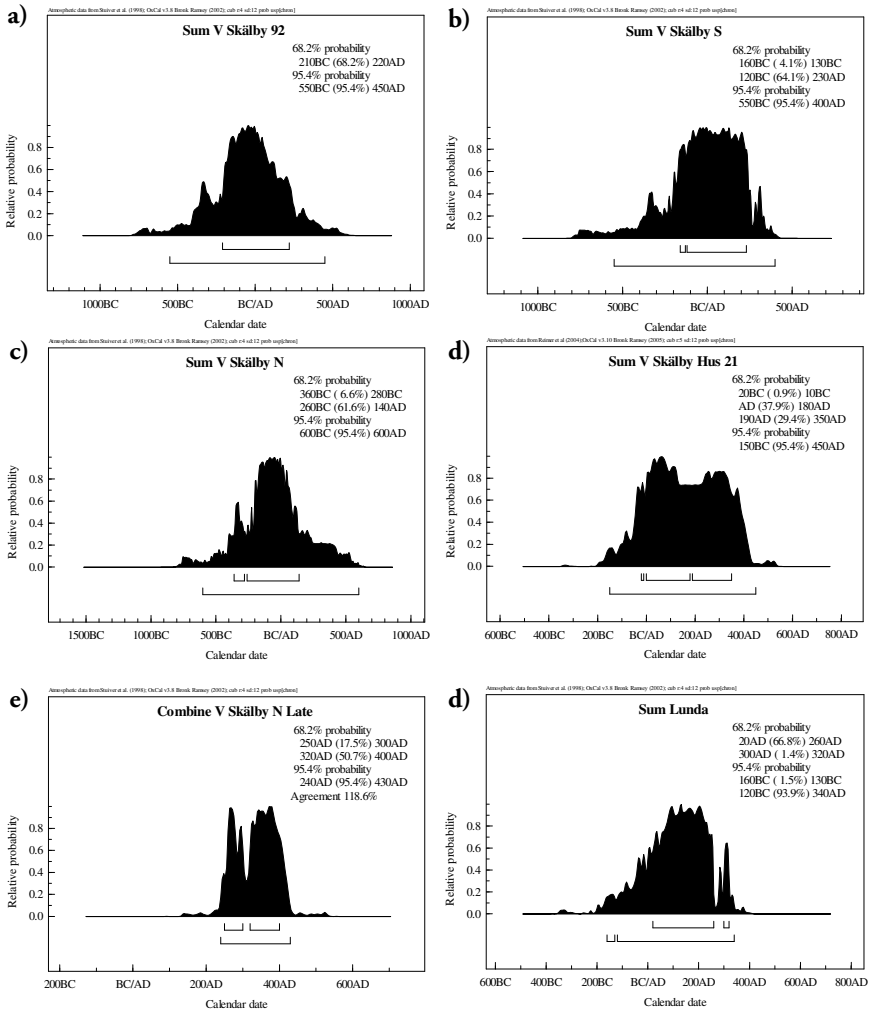
⁵⁵ Eklund 2005, fig. 86; Eklund et al. 2007, fig. 6 och s. 400.

<p>Södra boplatsytan 120 f.Kr.–230 e.Kr. = 350 år Boningshus: 1, 2, 3, 6, 10, 11A, 13 (50 år/hus) Ekonomibyggnader: 4, 11B, 32, 33</p>	<p>Norra boplatsytan 260 f.Kr.–140 e.Kr. = 400 år Boningshus: 14, 15, 21, 31 (100 år/hus) Ekonomibyggnader: 23, 26, 29, 36</p>
---	---

På den södra boplatsytan kommer vi alltså fram till samma medellivslängd för husen som i Väster Hacksta. På den norra ytan är siffran den dubbla, och detta är ett tydligt tecken på att ytan antingen inte varit bebyggd kontinuerligt eller att flera gårdar som hört dit, och har avsatt daterat material, haft hus som ligger utanför undersökningsområdet. En möjlighet är att det bara är den tydligt markerade toppen på norra boplatsytans kurva som indikerar bebyggelse, från ca 150 f.Kr. till 50 e.Kr., och att andra dateringar kommer sig av att norra ytan utnyttjades som aktivitetsområde av den södra (det stora antalet anläggningar i norr kan tala för det). I så fall blir också de norra husens medellivslängd 50 år.

Boplatsens slutfas

Innan vi översätter de matematiskt beräknade kronologierna till en kulturhistorisk tolkning måste vi undersöka vad de yngsta dateringarna på norra ytan härrör från. Det visar sig att de härrör från två stolphål i hus 20 respektive 21. De är de klart yngsta dateringarna på norra ytan. ¹⁴C-kurvan för hus 21 visar tydligt att de tre proven härrör från mer än en tidshorisont (figur 24d), och eftersom huset typologiskt passar in i äldre romartid men inte i yngre romartid, kan vi tryggt hänföra den yngsta dateringen till aktiviteter, senare än husets brukningstid, trots att provet hämtades ur ett stolphål. Dessa aktiviteter ägde i stället troligen rum då hus 20 var i bruk. Det är därför befogat att göra en kombinationsdatering av de båda kolproven, och den resulterande kurvan har sitt största utfall under perioden 320–400 e.Kr. (figur 24e).

Figur 24.

a) Summan av sannolikhetsfördelningarna av 54 14C-dateringar från V Skälby 1992 (undantaget ett prov med centralavvikelse ± 190 samt ett prov med neolitisk datering).

b) Summan av sannolikhetsfördelningarna av 23 14C-dateringar från V Skälby 1992, södra boplatsytan.

Figur 24 (forts.)

c) Summan av sannolikhetsfördelningarna av 28 ¹⁴C- dateringar från V Skälby 1992, norra boplatsytan.

d) Summan av sannolikhetsfördelningarna av de tre ¹⁴C- dateringar från hus 21, V Skälby.

e) Kombinationsdatering av de två yngsta dateringar från V Skälby 1992, norra boplatsytan, från hus 20 och 21.

f) Summan av sannolikhetsfördelningarna för 27 ¹⁴C- dateringar från Lunda, Västmanland. Kurvans topp, motsvarande 1 σ , torde återge den utgrävda delen av boplatsens livslängd med rimlig noggrannhet, 20–260 e.Kr. eller ca 240 år. Av de sju långhusen var ett, hus B, äldre än de övriga (ca 400 f.Kr.). I rapporten anges boplatsytans huvudsakliga användningstid till 200 f.Kr.–200 e.Kr. (Holm et al. 1993, s. 34), en datering som alltså kan revideras.

Att hus 20 är yngst av samtliga utgrävda hus är uppenbart utifrån husets jämna stolpsättning. Hustypen kan dateras till 300-talet och folkvandringstid (kanske även tidig vendeltid), och vi ser alltså en god samstämmighet mellan naturvetenskaplig och arkeologisk datering. Sannolikt har ”tresättaren” hus 25 utgjort ekonomibyggnad till hus 20. Vissa av dessa hus återfinns liksom hus 25 med härdar bevarade;⁵⁶ detta gör dem dock inte, vilket antas i rapporten, till en gårds huvudhus – och än mindre till hallar.⁵⁷ Möjligen skulle de ha kunnat utgöra ”tjänstebostäder”, men tolkningen att de är ekonomibyggnader får under nuvarande kunskapsläge anses mest sannolik. Frågan skulle kunna prövas, exempelvis genom att makrofossilmaterialet i ett större antal småhus jämförs med detsamma i ett större antal långhus.

Sammanfattning

En kulturhistorisk tolkning av dateringarna blir ungefär som följer. Efter att ytan utnyttjats sporadiskt för bebyggelse eller

⁵⁶ Jfr Hulth & Norr 1996.

⁵⁷ Jfr Aspeborg 1999, s. 60.

andra aktiviteter sedan neolitikum, grundas den permanenta bopplatsen på den norra ytan tidigast runt 200-talets mitt f.Kr. och snarare omkring 200 f.Kr.⁵⁸ Omkring ett århundrade senare tas den södra ytan i anspråk för boende. Fram till mitten av andra århundradet e.Kr. har vi möjligen två samtida gårdar på boplatstytorna, men det kan inte uteslutas att gården flyttat fram och tillbaka mellan dem. Det senare scenariot ger en medellivslängd på 50 år för långhusen, det förra en något högre. Att dessa livslängder inte är tilltagna i underkant stöds av en analys av ¹⁴C-dateringarna från bopplatsen i Lunda, Västmanland,⁵⁹ där de sex kronologiskt sammanhängande långhusen ges en genomsnittlig livslängd på så lite som 40 år (figur 24f). Den södra ytan används därefter ytterligare ett eller halvtannat århundrade, till ca 250–300 e.Kr. Det sista långhuset (Hus 20) uppförs sedan på den norra gården.

Slutsatser

Enbart utifrån ovanstående mycket översiktliga analys är det uppenbart att de slutsatser som presenterades i undersökningsrapporten⁶⁰ idag är föråldrade och kräver revision:

- En jämförelse med Aspeborgs sammanfattande fasindelning (tabell 2) visar att hela fas 1 faller bort – inte från bosättning generellt, men från allt vad bybildning heter.
- Aspeborg räknar med att ”flera hus, ofta fler än tre i varje enskild fas... varit samtida med varandra”.⁶¹ Detta antagande är ohållbart. Två samtida gårdar kan ha existerat århundradena närmast kring Kr.f. (en i söder, en

⁵⁸ Den senare dateringen tar hänsyn till provernas egenålder och torde föredras.

⁵⁹ Holm et al. 1994.

⁶⁰ Aspeborg 1999, s. 73ff.

⁶¹ Aspeborg 1999, s. 75.

i norr), men det är också tänkbart att det rör sig om en ensam gård som flyttat med en eller två generationers mellanrum och alternerat mellan boplatsytorna. De bevarade hägnadernas koncentration till nedre delen av den norra boplatsytan i Skälby samt fördelningen av vissa fynd och anläggningar, kan anses stödja tolkningen att viss samtidighet förekommit.

- Tolkningen att vi har att göra med en ”vandrande bybyggelse inom ett givet byterritorium”⁶² kan inte längre upprätthållas om vi enbart räknar med 1992 års undersökningsyta som byterritorium. Begränsar vi oss dit kan inte Västra Skälby ses som ett exempel på tidig bybildning utan måste tolkas som ett vanligt ”enböle” som under en period eller då och då kan ha varit ett ”tveböle”, en dubbelgård. Resultaten från 2006 års undersökningar kommer säkert att förändra den bilden, men snarast i den riktning som nedan skisseras i avsnitt 5 nedan.
- Omdateringen av boplatsens intensiva fas gör att denna faller inom den expansionsperiod i bebyggelsen, 200 f.Kr.–500 e.Kr., som Welinder definierade 1974 för detta område i Västmanland utifrån bland annat pollenstudier, och inte delvis inom stagnationsperioden 500–200 f.Kr.

Huruvida hypotesen om en nordlig och en sydlig boplatsyta kommer att stå sig eller ej återstår att se. En gissning är att även denna modell är en förenkling av den forntida verkligheten. Det viktiga är dock att det går att visa att olika ytor ger upphov till olika ¹⁴C-kurvor samt att detta måste förstås som ett långt mer dynamiskt bosättningsmönster än som tidigare föreslagits och att ”det givna byterritoriet” måste ha varit långt större än tidigare antaget.

⁶² Aspeborg 1999, s. 75.

Husliv och byliv – summering och utblick

Livslängden på järnåldershus – en slutsats

Analysen av ¹⁴C-analyserna från Väster Hacksta och Västra Skälby har, som visats ovan, kunnat kasta ljus på den problematiska frågan om livslängden på treskeppiga hus. I samtliga fall där dateringarna från grupper av hus kunnat antas ge en god bild av deras tidsställning har beräkningarna lett fram till en ungefärlig siffra på 50–60 år. Räknar man en generation som 33 år motsvarar det erhållna talet 1½–2 generationer.

Min slutsats är: Summan av sannolikhetsfördelningarna för – eller en kombinationsdatering av – en grupp ¹⁴C-dateringar med 1 σ ger ofta en relativt god indikation på de berörda husens kombinerade livslängd och åtminstone en klart mer rättvisande bild än dateringen med 2 σ . För en boplatz av Väster Hackstas storlek gäller detsamma för boplatsen som helhet, men i ett stort ¹⁴C-material kan särskilt bestämningen av en boplatz början och slut kräva att enskilda dateringar detaljanalyseras. Det är också viktigt att komma ihåg att den utgrävningsyta vi får oss till skänks är mer avgränsad än den förhistoriska verkligheten var. Även gårdar som legat utanför vårt undersökningsområde kan ha producerat material på detsamma.

Väster Hacksta och Västra Skälby som en del av den stora världen

Både i Väster Hacksta och i Västra Skälby inleds alltså den intensiva bebyggelsen decennierna runt 200 f.Kr., vid övergången mellan FRJ II och FRJ III. Därmed tycks de falla in i ett mönster som gäller stora delar av Skandinavien.

I ett arbete om den förromerska järnålderns kronologi i Sydskandinavien påtalar Claus Jensen⁶³ ett tydligt kronologiskt skilje ca 200 f.Kr. Det rör sig om ”et brud i bebyggelsen,...

⁶³ Jensen 2005.

en markant förändring i den måde, hvorpå keramikken udformes, dragtudyret forandres radikalt, og gravgodset ændrer karakter”. Samtidigt ökar importen och det börjar bli viktigt att uttrycka sociala rangskillnader i gravgodset.⁶⁴

Jensen tolkar detta som att samhället är i stress och föreslår att något så dramatiskt som ett kraftigt vulkanutbrott ca 207 f.Kr. kan utgöra den bakomliggande faktorn.⁶⁵ Från denna tid har man i på årsringar i träprov sett spår av missväxt i Irland, Tyskland och Nordamerika. Missväxt omtalas också i samtida skriftliga källor från Rom och Kina.⁶⁶

Huruvida detta är rimligt eller ej är svårt att säga. Att yttre omständigheter inte ligger i tiden som förklaringar för förändringsprocesser och att de rimmar illa med den postprocessuella arkeologins betoning av human agency betyder givetvis inte att de automatiskt är felaktiga. Samtidigt, när det gäller Västmanland, pekar exempelvis Welinders ovan nämnda studie⁶⁷ på att tiden kring 200 f.Kr. utgjorde början på en expansionsfas för bebyggelsen. Upplevde man en kris på ett par år verkar strategin för att avhjälpa den ha varit synnerligen lyckosam, en spin-off-effekt av det mest lysande slag. Kanske var en ökning i kreaturshållningen lösningen på problemet och det var därför man nu klumpade ihop mer på lerslätterna än man gjort tidigare – där fanns trots allt de bästa betesmarkerna. Krisen kan naturligtvis också ha varit av annan och gradvis natur, varvid man till slut nådde en punkt där man mangrant sade ”Nej, det här duger inte”, kavlade upp ärmarna och förändrade bebyggelsemönstret. Eller så var där ingen kris alls.

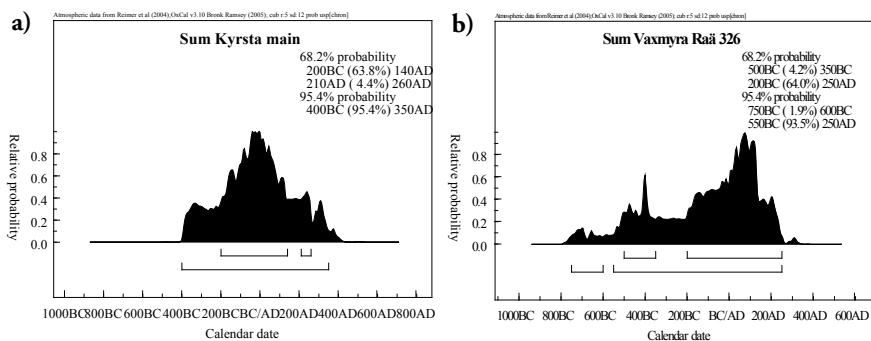
Utvecklingen i Uppland verkar ha varit likartad med den västmanländska. Här ser Hans Göthberg en tendens till ökad

⁶⁴ Jensen 2005, s. 174.

⁶⁵ Andra föreslår 197 f.Kr. som tidpunkten, se Zielinski & Germani 1997.

⁶⁶ Jensen 2005, s. 72ff.

⁶⁷ Welinder 1974.

Figur 25. Summan av sannolikhetsfördelningarna för:
 a) 68 ¹⁴C-dateringar från Kyrsta, Ärentuna socken, Uppland.
 b) 21 ¹⁴C-dateringar från Vaxmyra, Ärentuna socken, Uppland.

stationär bosättning vid slutet av förromersk järnålder.⁶⁸ I kurvorna över ¹⁴C-dateringarna från ett par stora och nyligen utgrävda boplatsytor i Bredåker (Uppsala), Vaxmyra och Kyrsta (båda i Ärentuna sn) ses en tydlig stigning just kring övergången mellan FRJ II och III (figur 8 och 25).⁶⁹ Även i Östergötland ses en etablering av många gårdar under sen förromersk järnålder (fr.o.m. 200-talet), och pollenmaterialet indikerar att både åker- och ängsmark ökar i omfång.⁷⁰

Väster Hacksta och Västra Skälby – delar av samma järnåldersby?

Att Väster Hacksta och Västra Skälby uppvisar likheter i kronologi, bebyggelseutveckling och rumslighet är inte märkligt. Frå-

⁶⁸ Göthberg 2000, s. 141 ff.

⁶⁹ Frölund & Schütz 2007; Onsten-Molander & Wikborg 2007; Eklund 2006.

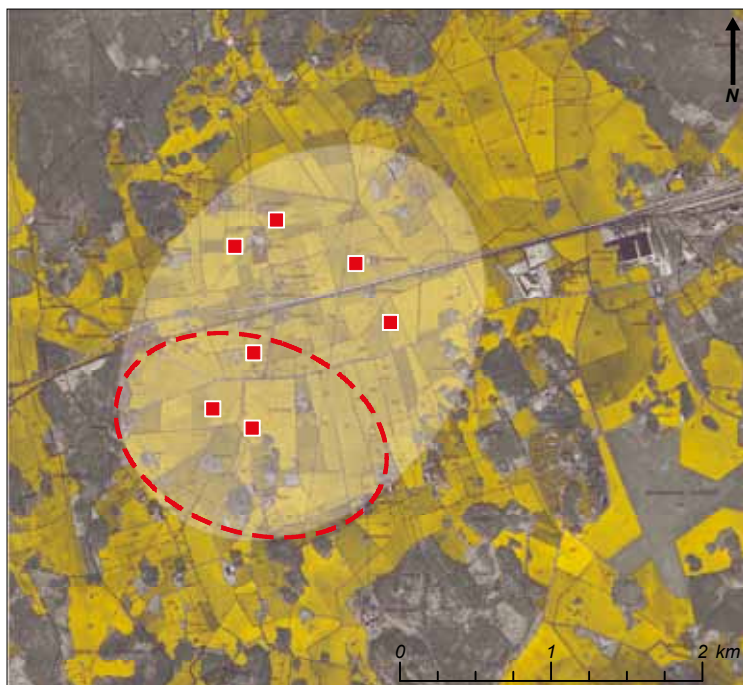
⁷⁰ Denna expansionsfas bleknar dock vid sidan av den som avtecknar sig i materialet från övergången mellan brons- och järnålder; Widgren 1983, s. 85 ff; Petersson 2006, s. 32 och fig. 5.

gan är hur relevant det egentligen är att skilja de båda boplatserna åt. Även i området mellan dem har som tidigare nämnts arkeologiska insatser gjorts, med dateringar till både äldre och yngre järnålder. Det ser ut som ett sammanhängande område där vissa ytor valts för mer kontinuerlig bebyggelse och andra för temporär, något som också kan hänga samman med en hierarki bland gårdarna.

Jag håller för troligt att bebyggelsen i hela området skall ses som en samfällighet av gårdar som på något sätt hängt samman organisatoriskt och socialt, och kanske är det på den här nivån som begreppet by slutligen blir relevant för den äldre järnåldersbebyggelsen i Mälardalen, åtminstone när det gäller byar av viss storlek. Då talar vi om områden på upp till en eller ett par kilometer i ena riktningen och hälften eller lika mycket i den andra, inom vilket ett varierande antal gårdar funnits jämsides över tid. Vissa har legat mer eller mindre intill varandra, medan det mellan andra varit ett avstånd på flera hundra meter.

I Väster Hacksta bör antalet samtida gårdar från 200/150 f.Kr. till ca 375/400 e.Kr. ha varierat mellan två och tre. Det 1992 utgrävda fältet i Västra Skälby har hyst en eller två gårdar. Med 2006 års utgrävningar i Västra Skälby kan sannolikt ytterligare en samtida gård läggas till så att Skälby kommer upp i samma siffror som Väster Hacksta. Dessutom har det förmodligen legat åtminstone ett gårdsläge mellan Skälby- och Hacksta-fälten. Vi kommer då upp i ett totalt antal av 4–8 samtida gårdar inom hela området, ett tal som alltså bör ha varierat över tid.

Den hypotetiska by vi får när Väster Hacksta och Västra Skälby slås ihop sträcker sig ca 1,6 km i nord-sydlig och ca 800 m i öst-västlig riktning (jfr figur 26). Den sammanlagda ytan blir ca 100 hektar. Låter vi istället byn avgränsas av kringliggande impediment med gravar ökar ytan till ca 160 hektar (avgränsningen i öster är osäker på grund av den moderna bebyg-

Figur 26. En hypotetisk ögonblicksbild över V. Hacksta och V. Skälby någon gång under romersk järnålder. Den streckade linjen antyder V. Hackstas territorium om byn inte hängt samman med V. Skälby.

gelsen där). Om gårdarna här, liksom de oftast gjorde på Öland, låg relativt centralt i den samlade inägomarken, behöver vi inte nödvändigtvis räkna med ett högre maximalt antal gårdar för den högre arealsiffran.⁷¹ Det är lätt att föreställa sig att majoriteten av de kringliggande små gravfälten varit familjegravfält.

Till storlek och övergripande struktur påminner vår hypotetiska by exempelvis om de öländska byar som studerats av Fallgren⁷² och de vidsträckta bebyggelsesammanslutningar från

⁷¹ Jfr Fallgren 2006, s. 77.

⁷² Fallgren 2006.

äldre järnålder som Widgren definierat i Östergötlands stensträngsbygd (figur 27–28):

In the Fläret area... four or five single farmsteads cooperated in common enclosures and cattle paths. They formed a village-like type of organisation which covered an area of more than 4 km². Close to the settlement were small areas of arable land, which were intensively cultivated and manured. The greater part of the area was, however, used as wet or moist hay meadows.⁷³

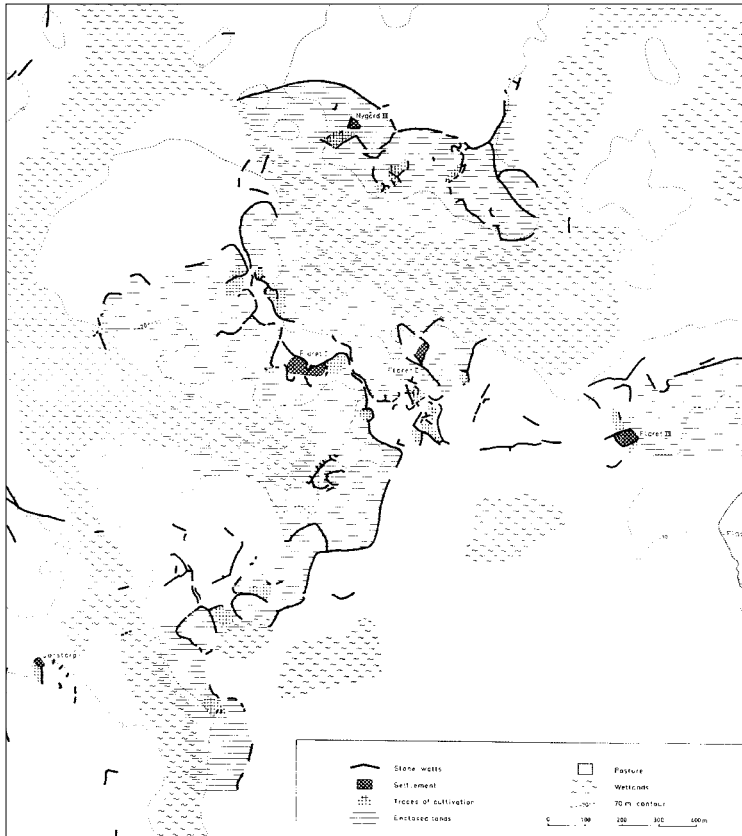
Givetvis saknas stensträngarna i Hacksta/Skälby och spår av sammanbindande trähägnader har inte bevarats, alternativt inte upptäckts, men i stort är bebyggelsemönstret likartat. Widgren skiljer mellan dessa byliknande samfälligheter och de egentliga byarna som han anser etableras i Östergötland 400–700 e.Kr.⁷⁴ De förra ser han som “single farmsteads united by a common, stone-wall system to form large complexes (3–7 km²)”, medan de senare uppvisar en mindre sammanbunden struktur:

Lands, formerly knit together by cattle paths and pastured in common were now divided. Even the former infields, with their large wet meadows were divided between different byar. (Widgren 1983, s. 116)

Hur en by skall definieras är en fråga som stötts och blötts under lång tid av arkeologer, kulturgeografer och historiker. Eftersom Fallgren nyligen utfört en grundlig och kritisk genomgång av den debatten är det föga meningsfullt att sam-

⁷³ Widgren 1983, s. 123.

⁷⁴ Widgren 1983, s. 116.

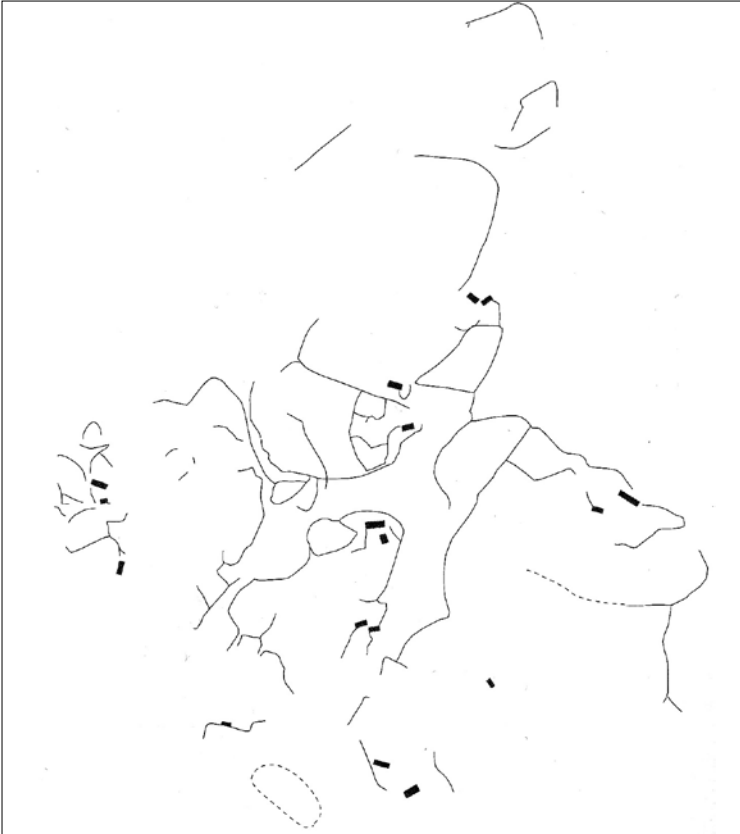
Figur 27. Fläret, Östergötland, under äldre järnålder. Efter Widgren 1983, fig. 2:54.

manfatta den här.⁷⁵ Utifrån dirigenten Wilhelm Furtwänglers princip *Alles großes ist einfach*, samt i likhet med Ramström & Karlenby⁷⁶ ser jag också Fallgrens⁷⁷ förenklade bydefinition som konstruktiv, “en grupp av minst två gårdar med ett ge-

⁷⁵ Fallgren 2006, kap. VII med referenser.

⁷⁶ Ramström & Karlenby 2007, s. 38.

⁷⁷ Fallgren 2006, s. 95.

Figur 28. Den öländska järnåldersbyn Åker, Böda socken. Efter Fallgren 2006, fig. 14.

mensamt namn, vars ägor och hägnader gränsar till varandra”. Då blir naturligtvis också Widgrens byliknande företeelser till egentliga byar.

Som Fallgren mycket riktigt påpekar tycks oregelbundna byar med utspridda gårdar vara regeln i större delen av Skandinavien, medan de tidigare modellbildande byarna från södra Jylland som Vorbasse och Nørre Snede utgör undantag som har

mer gemensamt med bosättningar i nordvästra Europa.⁷⁸

Kontentan av detta är att de boplatzlämningar som grävts ut i Väster Hacksta och Västra Skälby sannolikt skall ses som delar av en och samma by från äldre järnålder, att de passar in i ett mönster som tidigare har påvisats bland annat på Öland och i Östergötland, samt att dess egentliga bybildningsskede sannolikt kan sättas till tiden kring övergången mellan period II och III i förromersk järnålder.

Väster Hacksta och Västra Skälby utifrån det samlade ¹⁴C-materialet

Slutligen skall det samlade ¹⁴C-materialet från Västra Skälby och Väster Hacksta analyseras. Vilka skillnader finns mellan lokalerna, och vilka slutsatser kan vi dra rörande deras gemensamma historia – om den nu var gemensam enligt nyss framförda förslag? Till vår hjälp har vi ett ovanligt stort ¹⁴C-material, ett gross dateringar.

Som tidigare nämnts är kurvorna för Skälby-grävningarna 1992 och 2006 mycket olika (figur 29a–b), något som tyder på en mer dynamisk boplatstruktur än som tidigare föreslagits för platsen.⁷⁹ I övrigt skall vi som också tidigare framhållits inte här föregripa SAU:s detaljanalys av Skälby som helhet.

När Skälby-materialet slås samman framträder en intressant kurva med distinkta “trappsteg” som genast inbjuder till en fasindelning (figur 29c). Årtalen är givetvis ungefärliga:

Fas 1: 400–200 f.Kr.

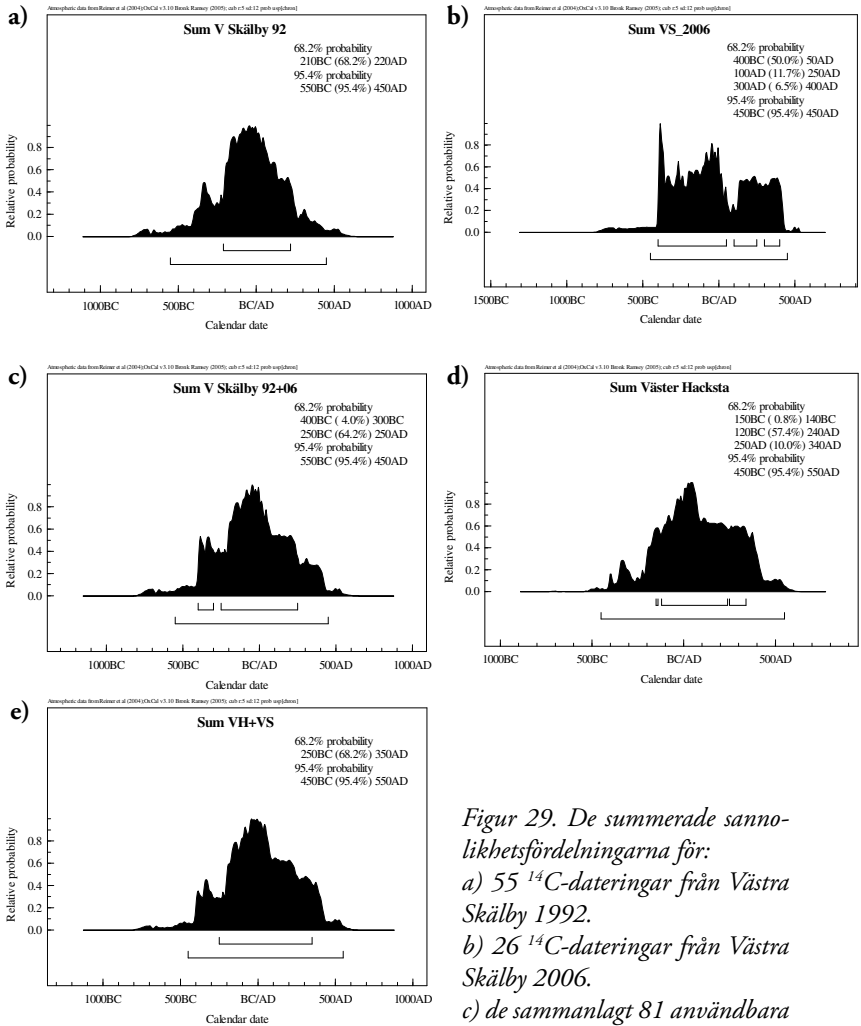
Fas 2: 200 f.Kr.–50 e.Kr.

Fas 3: 50–250 e.Kr.

Fas 4: 250–400 e.Kr.

⁷⁸ Fallgren 2006, s. 84f.

⁷⁹ Jfr Aspeborg 1999.

Figur 29. De summerade sannolikhetsfördelningarna för:
 a) 55 ¹⁴C-dateringar från Västra Skälby 1992.
 b) 26 ¹⁴C-dateringar från Västra Skälby 2006.
 c) de sammanlagt 81 användbara ¹⁴C-dateringarna från Västra Skälby 1992 och 2006.
 d) 63 ¹⁴C-dateringar från Väster Hacksta.
 e) de 144 ¹⁴C-dateringarna från Väster Hacksta och Västra Skälby.

Denna fasindelning motsvarar i hög grad den vi ovan kom fram till för Väster Hacksta, och detta bör kunna tas som ett visst stöd för att de båda arkeologiska objekten verkligen utgjord delar av samma äldre järnåldersby. Skillnaderna mellan Skälbykurvan och Hacksta-kurvan (figur 29d) är att fas 1 är tydligare i Skälby medan Hacksta inte uppvisar den nedgång vid den yngre romerska järnålderns början som Skälby gör; i Hacksta är skiljet mellan fas 3 och 4 osynligt. Intrycket är att Skälbyområdet varit viktigare under järnåldersbosättningens äldsta fas i förromersk järnålder, men att preferenserna skiftade vid övergången till yngre romersk järnålder. Det är svårt att tro att Skälby mot slutet hyst mer än en gård.

När båda materialen slutgiltigt slås ihop blir skillnaden mellan den resulterande kurvan (figur 29e) och den sammanlagda Skälby-kurvan (figur 29c) att uppgången vid början av fas 2 blir tydligare, samt att nedgången från och med början på fas 3 går gradvis och inte stegvis.

Huruvida den egentliga bybildningen skall skjutas tillbaka till fas 1 är osäkert. Stigningen i ^{14}C -materialet vid inledningen av fas 2 är så markant att det nog fortfarande är denna tidpunkt som är den mest sannolika för den egentliga bybildningen. Det är åtminstone först här som vi kan vara helt säkra på att en bystruktur har uppträtt.

Referenser

- ANDERSSON, K., 1998. Rik eller fattig – medveten eller omedveten? Kvinnan i Uppland och Västmanland under romersk järnålder. I: K. Andersson (red.), *"Suionum hinc civitates". Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder*. Occasional Papers in Archaeology 19, s. 59–93. Uppsala.
- ANDERSSON, K., BIWALL, A., FRÖLUND, P., HOLM, J., ROSBORG, B., WAKS, B.-G. & WRANG, L. 1994. *Tibble – bebyggelse och gravar i norra Trögden*. Arkeologi på Väg – undersökningar för E18. RAÄ, UV Uppsala, rapport 1994:52. Uppsala.
- ANNUSWER, B. 1997. *Bosättningar längs järnvägen. Tre mindre undersökningar*. Arkeologisk undersökning för Mälarbanan. Delen Västerås–Kolbäck. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala, Rapport 1997:62. Uppsala.
- ASPEBORG, H. 1998. Boplatstruktur under äldre järnålder i Västmanland – exemplet Västra Skälby. I: K. Andersson (red.), *"Suionum Hinc Civitates". Nya undersökningar kring norra Mälarens äldre järnålder*, s. 123–143. Uppsala.
- . 1999. *Västra Skälby: en by från äldre järnålder. Arkeologisk undersökning, Västmanland, Lundby socken, Skälby 2:42, 2:43, 2:44 och 2:54, Raä 865*. Rapport, UV Uppsala, 1997:56. Uppsala.
- BAILLIE, M. G. L. AND MUNRO, M. 1988. Irish Tree Rings, Santorini and Volcanic Dust Veils. *Nature* 332 (24 March), s. 344–346.
- BRONK RAMSEY, C. 1995. Radiocarbon Calibration and Analysis of Stratigraphy: The OxCal Program. *Radiocarbon* 37(2), s. 425–430.
- . 2001. Development of the Radiocarbon Program OxCal. *Radiocarbon* 43 (2A), s. 355–363.
- EKLUND, S. 2005. *Vaxmyra. Två boplatser vid en bäck. Välbevarade huslämningar och ett gravområde från äldre järnålder*. SAU Rapport 8. Uppsala.
- EKLUND, S., ONSTEN-MOLANDER, A. & WIKBORG, J. 2007. Hem till gården. I: H. Göthberg (red.), *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland - studier, Volym 3, s. 375–402. Uppsala.
- ETHELBERG, P. 2003. Gården och landsbyen i jernalder og vikingetid (500 f. Kr.–1000 e. Kr.). I: P. Ethelberg, N. Hardt, B. Pouls & A.B. Sørensen (red.), *Det Sønderjyske landbrugs historie. Jernalder, vikingetid og middelalder*, s. 123–373. Haderslev.

- FAGERLUND, D. 2004. *Berget. Boplatser från bronsålder och äldre järnålder. Raä 614, Gamla Uppsala 21:52, Berget, Gamla Uppsala socken, Uppsala kommun, Uppland. Arkeologisk förundersökning*. Upplandsmuseet, Rapport 2004:05. Uppsala.
- FAGERLUND, D. & ÅBERG, K. 2005. *Gårdar och bebyggelse från yngsta bronsålder och äldre järnålder i Samnans dalgång. Anläggande av vattenledning mellan Storvad och Gränby, Raä 530, 531 och 614, Uppsala stad och Vaksala socken, Uppsala kommun*. Upplandsmuseet, Rapport 2005:05. Uppsala.
- FALLGREN, J.-H. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200–1300 e.Kr.* Aun 35. Uppsala.
- FRÖLUND, P. 2005. *Gamla Uppsala – en bosättning från äldre järnålder vid Berget. Undersökningar för E4, fornlämning 613–614, Uppsala socken, Uppland*. Upplandsmuseet, Rapport 2005:01. Uppsala
- FRÖLUND, P. & LARSSON, L.-I. 2002. *Skämsta. Bosättning och gravar i norra Uppland. RAÄ, UV Uppsala, rapport 1997:67*. Uppsala.
- FRÖLUND, P. & SCHÜTZ, B. (RED.). 2007. *Bebyggelse och bronsgjutare i Bredåker & Gamla Uppsala. Undersökningar för E4. Arkeologisk undersökning. Fornlämning 194, 596 & 599, Uppsala socken, Uppland*. Upplandsmuseet Rapport 2007:03. Uppsala.
- GÖTHBERG, H. 2000. *Bebyggelse i förändring: Uppland från slutet av bronsålder till tidig medeltid*. Occasional Papers In Archaeology 25. Uppsala.
- . 2007A. Mer än bara hus och gårdar. I: H. Göthberg (red.), *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland – studier, Volym 3, s. 403–447. Uppsala.
- (RED.). 2007B. *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland – studier, Volym 3, s. 403–447. Uppsala.
- GÖTHBERG, H., KYHLBERG, O. & VINBERG, A. 1995. *Hus & gård i det förurbana samhället – Rapport från ett sektorforskningsprojekt vid Riksantikvarieämbetet. Riksantikvarieämbetet, Katalogdel*. Arkeologiska undersökningar, Skrifter nr 13. Stockholm.
- HERSCHEND, F. 1994. Estimating the length of a period by means of ¹⁴C-tests. *Laborativ Arkeologi 7, Journal of Nordic Archaeological Science*, s. 59–74. Stockholm.
- HG = Göthberg et al. 1995.
- HOLM, J., WILSON, L. & ASPEBORG, H. 1994. *Järnåldersbyn vid Stenåldersgatan i Västerås. Arkeologisk undersökning av en boplatz, RAÄ 851*,

- i Lunda, Badelunda socken, Västmanland*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport UV 1993:7. Uppsala.
- HOLST, M.K. 2000. The dynamic of the Iron-Age village. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 13, s. 95–119.
- . 2004. *The syntax of the Iron Age Village, Transformations in an orderly community*.
- HULTH, H. 1998. Fyra järnåldersboplatser längs Mäljarbanan. I: K.Andersson (red.), *”Suionum hinc civitates”*. Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder. Occasional Papers in Archaeology 19, s. 189–209. Uppsala.
- HULTH, H. & NORR, S. (RED.). 1996. *Fyra järnåldersboplatser längs Mäljarbanan. Arkivrapport över slutundersökningar*. Arkeologikonsult AB. Upplands Väsby.
- JENSEN, C.J. 2005. *Kontekstuel kronologi – en revision af det kronologiske grundlag for forromersk jernalder i Sydskandinavien*.
- KARLENBY, L. 2007. Bostadens inre liv under nordisk äldre järnålder. I: H:Göthberg (red.), *Hus och bebyggelse i Uppland. Delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland - studier, Volym 3, s. 123–151. Uppsala.
- KAUL, F. 1999. Vestergig – an Iron Age village mound in Thy, NW Jutland. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.), *Settlement and Landscape. Proceedings of a Conference in Aarhus, Denmark, May 4–7, 1998*, s. 53–68. Aarhus.
- KILLICK, D. 1996. Optical and electron microscopy in material culture studies. I: W.D. Kingery (red.), *Learning from Things*, s. 204–230. Washington.
- LAGERSTEDT, A. & LINDWALL, L. 2008. *Äldre järnålder i Väster Hacksta – Hus, hägn och gård. RAÄ 1060, 1061 och 1062, Västerås stad, Västmanlands län. Särskild arkeologisk undersökning. Rapporter från Arkeologikosult 2008:2067*. Upplands Väsby.
- LANTING, J.N. & VAN DER PLICHT, J. 1995. ¹⁴C-AMS: Pros and cons for archaeology. *Paleohistoria*, Bd. 35/36, 1993/1994. Rotterdam.
- LØKEN, T., PILØ, L. & HEMDORFF, O. 1996. *Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser: en metodisk innføring*. AmS-Varia 26. Stavanger.
- NORDSTRÖM, K. 2005. *Äldre järnåldersboplatser i Hacksta. Fyra arkeologiska förundersökningar: Raä 1060, 1061, 1062, 1063, Västerås stad, Västmanland*. Västmanlands läns museum, Kulturmiljöavdelningen, rapport 2005:A42. Västerås.

- NORR, S. 1996. A Place for Proletarians? A Contextual Hypothesis on Social Space in Roman and Migration Period Long-Houses. *Current Swedish Archaeology*, Vol. 4, s. 157–164.
- . 1998. Radiocarbon-Dating and the Chronology of the Gene Settlement. I: K. Andersson (red.), *”Suionum hinc civitates”*. *Nya undersökningar kring norra Mälardalens äldre järnålder*. Occasional Papers in Archaeology 19, s. 263–274. Uppsala.
- ONSTEN-MOLANDER, A. & WIKBORG, J. 2006. *Trekanten och Björkgården. Boplatslämningar från brons- och järnålder vid Fullerö*. SAU Skrifter 13. Uppsala.
- RAMSTRÖM, A. & KARLENBY, L. 2007. Utanför byn. *Arkeologi – E18. Från Bergslag till Bondebygd 2007*, Årsbok för Örebro läns hembygdsförbund och Stiftelsen Örebro läns museum, s. 37–46. Örebro.
- RANHEDEN, H. 1999. *En brunn i Västra Skälby – en markprocessuell diskussion. Bilaga 10 i H. Aspeborg, Västra Skälby: en by från äldre järnålder. Arkeologisk undersökning, Västmanland, Lundby socken, Skälby 2:42, 2:43, 2:44 och 2:54, Raä 865*. Rapport, UV Uppsala, 1997:56. Uppsala.
- ROS, J. & STENBÄCK, N. 2007. Boplatslämningar från stenålder och äldre järnålder vid Sanna. *Arkeologi – E18. Från Bergslag till Bondebygd 2007*, Årsbok för Örebro läns hembygdsförbund och Stiftelsen Örebro läns museum, s. 47–56. Örebro.
- SCHIFFER, M.B. 1986. Radiocarbon Dating and the ”Old Wood” Problem: the Case of the Hohokam Chronology. *Journal of Archaeological Science* 13, s. 13–20.
- SKANSER, L. 2003. *Järnåldersgården i Ekparken. Arkeologisk för- och slutundersökning av en boplatz inför busbyggnation inom fastigheten Rosenlund 2:1*. Jönköpings läns museum, rapport 2003:32. Jönköping.
- TAUBER, H. 1992. 40 år med Kulstoff-14 dateringsmetoden. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1992, s. 144–157. København.
- WARD, G.K. & WILSON, S.R. 1978. Procedures for Comparing and Combining Radiocarbon Age-Determinations – Critique. *Archaeometry* 20, s. 19–31.
- WELINDER, S. 1974. *Kulturlandskapet i Mälardalen*. Report, University of Lund, Department of Quarternary Geology, 0348-1204: 5–6. Lund.
- WIDGREN, M. 1983. *Settlement and farming systems in the early Iron Age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden*. Acta Uni-

- versitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Human Geography 3. Stockholm.
- WILSON, L. 1990. *Rapport. Arkeologisk utredning. Västmanland, Dingtuna och Lundby socknar, Västerås kommun, Västra Skälby*. Riksantikvarieämbetet, Byrån för Arkeologiska Undersökningar.
- ZIELINSKI, G.A. & GERMANI, M.S. 1997. New Ice-Core Evidence Challenges the 1620s Age for the Santorini (Minoan) Eruption.
- ÄNGEBY, G. 2001. *Ensamgården från Orred – långhus från äldre järnålder. Halland, Fjärås socken, RAÄ 499*. UV Väst, Rapport 2001:14. Kungsbacka.

Skrifter från Arkeologikonsult

- 1 Location, selection and memory – Södertörn during the Stone Age. 2011.
- 2 På väg genom Närke – ett landskap genom historien. 2012.
- 3 Lillsjön – senmesolitikum och mellanneolitikum på Södertörn. 2013.
- 4 Vägen till dejan och bryten. 2013.

I denna volym presenteras tre artiklar vilka utgör fördjupningar av resultaten från slutundersökningar av två äldre järnåldersboplatser: Fiskeby utanför Norrköping och Hacksta utanför Västerås.

Vid Fiskeby påträffades förutom lämningarna efter en kringflyttande gård också rester efter en stenlagd väg som varit samtida med gården. Den första artikeln behandlar vägens funktion som kommunikationsled ur ett lokalt, socialt perspektiv. Vägen och dess betydelse sätts i samband med en ökad hierarkisering i samhället under äldre järnålder.

Den andra artikeln tar upp olika antaganden om bebyggelse- och gårdsstruktur under äldre järnålder och diskuterar dessa med utgångspunkt i materialet från undersökningarna vid Hacksta. I artikeln resoneras kring struktur, organisation och förändring i bebyggelsen från landskaps- och boplatserperspektiv ned till husnivå.

Den sista artikeln utgår från en diskussion kring användningen av ^{14}C -metod i dateringen av järnåldershus. Frågor om husens användningstid, samtidighet inom boplatser och datering av hustyper tas upp. Utifrån dateringarna från Hacksta görs en fasindelning av boplatserna som även sätts in i ett kronologiskt sammanhang med andra närliggande boplatser.

Fördjupningen av resultaten från Fiskeby presenteras här för första gången, medan de två artiklarna om Hacksta publicerats tidigare i enklare format i Arkeologikonsults rapportserie.